

retrat de grup

Retrat de grup

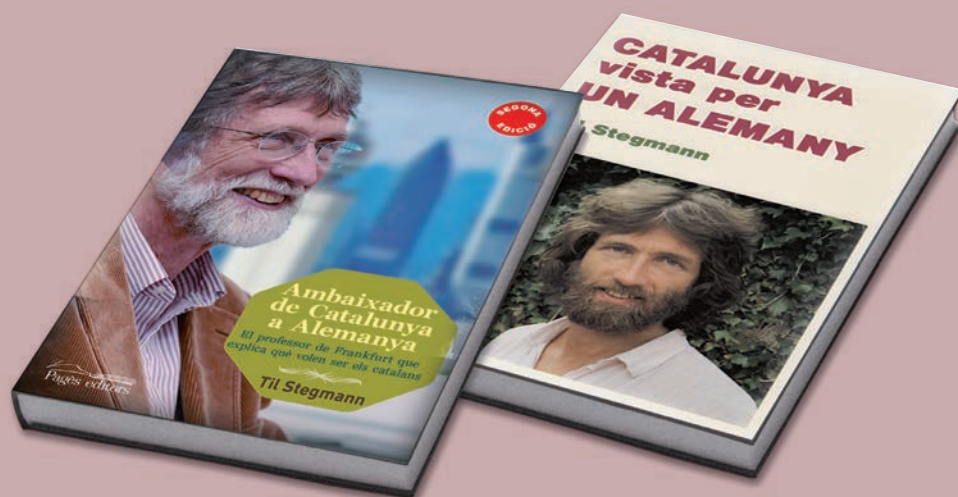
JORDI PUIG > FOTOGRAFIA

Teatre mínim. Aquesta fotografia es va fer a la Biblioteca del Centre Fraternal de Palafrugell a les 12.03 del diumenge 22 de maig del 2016. Xavier Bobés, de la Companyia Playground, (a la part inferior de la imatge) és el creador de l'espectacle *12 coses que se olvidan fácilmente*, que es va poder veure l'any passat al Grec. Es tracta d'un muntatge de petit format, atípic i molt particular, pensat per a un públic molt reduït: només cinc espectadors, els que van assistir a la sessió de les 12.

entrevista

Es diu que si Max Cahner era el català més alemany, Tilbert Dídac Stegmann és l'alemany més català. No són paraules gratuïtes. Tilbert Dídac Stegmann (Barcelona, 1941), catedràtic de filologia romànica a la Universitat de Frankfurt del Main i catalanòfil prestigiós, és una de les persones que més ha treballat per donar a conèixer Catalunya i els Països Catalans al món, de manera especial al seu país. El 8 d'abril passat va ser a Girona per presentar el seu llibre *Ambaixador de Catalunya a Alemanya*.

Til Stegmann, l'alemany més català

DAVID PAGÈS I CASSÚ > TEXT

ANNA FARRÓ > FOTOS

*Tilbert Dídac Stegmann,
catedràtic de filologia romànica
i catalanòfil alemany*

—**Ens crida l'atenció el seu nom: Tilbert Dídac...**

—Vivint a Barcelona, els pares ens van donar, a mi i a les meves dues germanes més joves, un nom alemany i un d'espanyol. Era el temps del franquisme més fosc i era impossible posarnos un nom en català. Amb la vinguda de la democràcia, em vaig canviar el nom de Diego pel de Dídac.

—**El seu pare era el director del Col·legi Alemany de Barcelona, ciutat on vostè va viure els primers deu anys de la seva vida, en plena postguerra. Quins records en té, de la Barcelona d'aquella època?**

—Jo, com a nen, m'assabentava poc de coses polítiques. Barcelona i les vistes des del Tibidabo, les platges de Castelldefels i Sant Salvador, els Pirineus i la Molina, tot això m'agradava molt. Per a mi era el més important. No m'adonava que em perdia una cosa essencial: la llengua catalana.

—**I uns anys més tard —a finals dels seixanta i inicis dels setanta— se n'adonà...**

—Sí, quan em vaig adonar que el franquisme m'havia «robat» el català, que era la llengua autèntica de la meua

ciutat natal, vaig tenir una motivació enorme per aprendre la llengua i tot el referent a la història, la cultura i la realitat política catalanes. I d'aquí, gairebé naturalment, sortia el desig que també tots els altres alemanys, compatriotes meus, quedessin informats correctament sobre el fet que Catalunya (i els Països Catalans) eren un país amb identitat absolutament pròpia i que no eren part ni de l'Espanya franquista ni de l'Espanya *tout court*.

—**En aquells setanta, cada any, residia algunes setmanes en indrets diferents dels Països Catalans: a Garrigàs (Alt Empordà), a Sóller i Biniraix (Mallorca). Què pretenia amb aquelles sortides?**

—Era el desig i l'anhel d'estar entre gent que parlava català. He après el català dels meus veïns empordanesos de Garrigàs. I em vaig enamorar de Biniraix quan vaig tornar a Mallorca després d'haver estat repetidament a Deià, de nen, a finals dels anys quaranta. Deià i els seus entorns em van quedar gravats per sempre com a paradisiacs. Encara no hi havia turistes (fora de S'Arxiduc, George Sand i Chopin, Santiago Rusiñol, Robert Graves i algú més).

—**L'any 1978 es convertí en l'iniciador i coordinador de les Setmanes Catalanes a Berlín.**

—Sí, el programa, tan divers i tan atractiu, i que durant tres setmanes va acaparar l'interès de la ciutat, va deixar assentat, a partir del 1978, que allà a la península Ibèrica hi havia alguna cosa més que Espanya i Portugal.

—**L'any 1983 funda i presideix l'Associació Germano-Catalana, que en els anys següents arriba a tenir gairebé uns 800 membres. A què atribueix aquest èxit? Continua activa?**

—I tant que continua activa. Ara s'ha convertit més en una associació de catalanistes acadèmics i reuneix pràcticament tots els que treballem en el camp català a Alemanya, Àustria i la Suïssa alemanya. Cada dos anys fem un congrés-col·loqui de diversos dies en què ens retrobem un centenar d'interessats acadèmicament en la llengua, literatura i cultura catalanes. Aquest any ja serà el 25è col·loqui. I cada vegada en una altra universitat i en una altra ciutat alemanya.

—**De la seva llarga trajectòria com a activista i dinamitzador, hi ha alguna cosa de la qual estigui especialment satisfet?**

—Una cosa seria justament haver fundat l'Associació Germano-Catalana; una altra, la revista d'estudis catalans *Zeitschrift für Katalanistik*, que ara ha arribat al seu 28è volum anual. Actualment també són destacables els materials reunits en la nostra pàgina web, www.kat.cat, on estic implementant, sota el títol «Nord enllà», 12 rutes catalanes per Alemanya. Hi enumero totes les obres d'art d'autors catalans (valencians, illencs, etc.) que hi ha en espais públics i museus alemanys: una enorme quantitat de presència artística catalana a terres alemanyes.

—**Ens pot concretar aquesta presència amb exemples?**

—Hi ha un miler d'obres repartides per tot el nostre territori: de pintors com Miró, Dalí, Tàpies; d'escultors, com

No m'adonava que em perdia una cosa essencial: la llengua catalana

Arístides Maillol, Juli Gonzàlez, Andreu Alfaro, Jaume Plensa; dels pintors antics Josep de Ribera i Jacint Rigau; i obres d'arquitectes catalans (amb tota la fama de Gaudí). Són, en total, 80 artistes i arquitectes que demostren la importància de la cultura catalana a Alemanya mateix i la valoració que en fan els directors dels museus. Així, a la seva manera, contribueixen a destacar —i a fer acceptar als alemanys— que Catalunya pot i vol ser un estat independent.

—Vostè va ser fundador de la biblioteca catalana més gran del centre d'Europa...

—Quan vaig canviar de la Universitat de Berlín a la de Frankfurt, el 1981, vaig veure que hi havia molt pocs llibres catalans a la ciutat. Per a un treball científic seriós es necessita una bona biblioteca. Sabent que, dins del marc de les filologies romàniques,

poca part dels diners de biblioteca es podrien destinar a llibres de catalanística, em vaig posar a demanar, a totes les institucions i editorials catalanes, que ens regalesin llibres catalans per a Frankfurt.

—I quin va ser el resultat?

—Magnífic, especialment per part de les editorials que exposaven cada any la seva producció a la gran Fira Internacional del Llibre de Frankfurt. Ens van concedir, als meus assistents estudiantils i a mi, el privilegi d'emportar-nos cada any els llibres a la Biblioteca Catalana l'últim dia de la Fira. I ara hem arribat a tenir 36.000 volums en llengua catalana o sobre tema català. Així tenim la major biblioteca exclusivament de llibre català que hi ha al món fora dels Països Catalans. Hem rebut el nomenament com a un dels *Set tresors del patrimoni cultural de la Catalunya exterior*. Quin honor!

—Des de la Universitat de Frankfurt del Main, juntament amb el catedràtic Horst G. Klein, va crear el mètode EuroCom d'intercomprensió entre els idiomes d'Europa, especialment pel que fa a la família de llengües romàniques. Ens agradaria que ens en parlés.

—Un dels avantatges que té la llengua catalana és que forma part de la família de les llengües romàniques, que mig miliard de persones parlen al món. El mètode EuroComRom demostra que és molt fàcil saltar d'una llengua romànica a una altra. Consisteix a aprofitar el coneixement de qualsevol llengua romànica per començar a llegir en una altra i, després, aprendre-la, com ara el català. Calia absolutament treure profit que molts milers de milions de parlants «romànics» tenen la porta oberta per apropar-se al català. Si us n'interessen els detalls, podeu anar a l'editorial (www.shaker.de) i posar-hi el núm. 978-3-8322-0683-3 per veure la versió

He après el català dels meus veïns empordanesos de Garrigàs

catalana del llibre *EuroComRom - Els set sedassos*. La pàgina de l'editorial es pot veure en alemany o anglès.

—**La llengua catalana ha merescut especial interès en tot el que ha fet. És ben conegut el vostre «Decàleg del catalanoparlant»...**

—Vaig escriure el «Decàleg» per estimular els catalans a parlar sempre primer en català, també a persones desconegudes i, si veuen que l'altra persona els entén, continuar parlant-lo, encara que els contesti en espanyol o italià, possem per cas. Desertar del català a la més mínima és un desastre per a la llengua. Per a què serveix una llengua que no fem valdre com a mitjà de comunicació davant de persones que viuen o s'estan al nostre país? I si veiem que la persona està de visita i és de fora i no entén un català parlat a poc a poc, aleshores mobilitzarem les nostres capacitats pluri-lingües, però no abans.

—**Coneixen Catalunya, els alemanys? Quina Catalunya coneixen?**

—Com que els Països Catalans són el primer o el segon país mundial més visitat pels alemanys, es pot dir que molts milions d'alemanys coneixen les terres de llengua catalana. Ara bé, que les coneguim com a veritablement catalanes, això només es donarà quan Catalunya sigui estat independent. I les illes Balears, igual; i València, ja ho veurem. Així de senzill.

—**Quines coses la fan atractiva per als alemanys?**

—Els paisatges naturals, costes i muntanya. Ciutats tan immensament atractives com ara Barcelona. També, meravelloses poblacions petites. Els edificis de Gaudí i els grans artistes catalans ja mencionats. I per part dels alemanys interessats en cultura i literatura, tot el patrimoni artístic i literari català. Només us recordo que el president del Parlament Europeu, Martin Schulz, és un entusiasta de les novel·les de Jaume Cabré, per exemple.

—**Quina creu que ha de ser la relació entre els diferents països de parla catalana?**

—Primer: que circuli el màxim d'informació entre els diferents territoris de parla catalana. Segon: que hi hagi actuacions conjuntes, especialment entre els joves. Tercer: que hi hagi respecte mutu i ajuda solidària dels uns als altres. Quart: que al final tots s'uneixin en una federació catalano-valenciano-balear.

—**Com veuen els alemanys el procés polític que viu Catalunya?**

—Als alemanys, encara els fa falta informació objectiva. La que reben dels corresponsals alemanys a Madrid és molt defectuosa periodísticament perquè aquests no fan recerca individual independent. En principi, els alemanys no són favorables a fragmentacions perquè la pròpia història alemanya del segle XIX ha passat per reunir 40 o més estats petits (diuen que al segle XVIII encara eren més de 300) en un de gran, unit per la llen-

gua alemanya. Però l'exemple de Suïssa, Luxemburg, els estats bàltics i el total de vint-i-dos estats europeus amb menys habitants que Catalunya és un argument a favor de la independència de Catalunya. Aquesta xifra l'hem de repetir contínuament als alemanys «petitofòbics»: Catalunya és més gran en habitants que 22 països europeus actuals.

—**Com valora el paper de la UE davant del procés?**

—La UE no s'ha pronunciat encara i no es pronunciarà fins que el Govern català trobi la manera d'obligar-los a prendre posició davant de la qüestió catalana. Hi ha diferents polítics europeus que han dit la seva sobre el procés, normalment en contra, però sense haver trobat cap impediment jurídic extra-espanyol a un acte d'alliberament que sigui decidit democràticament per la població de Catalunya.

—**Al seu entendre, en quines coses han de millorar els catalans?**

—En l'autoestima del seu país i de la seva llengua. I en l'assoliment i la defensa de la seva llibertat col·lectiva nacional. Però els catalans han millorat molt els últims cinc anys. Que segueixin fent-ho!

—**Deu haver viscut moltes anècdotes en tot el que ha fet... Ens en pot explicar alguna?**

—N'esmentaré algunes de les que he contat en el meu llibre *Ambaixador de Catalunya a Alemanya*: la meua primera frase pronunciada en català a Eivissa; els meus contactes personals amb Pau Casals i el seu violoncel; i amb Salvador Dalí i Gala; i amb Antoni Tàpies; o bé la relacionada amb la volta amb Joan Brossa per Berlín conduïts per Wagner en persona. També, com vaig arribar a aveïnar-me a Garrigàs, a l'Empordà; la meua pujada des de Prada al Canigó i el miracle de trobar-me mencionat en el poema de Verdaguer. I encara trobareu una foto on estic abraçant un alemany que ja l'any 1416 parlava català i circulava per Perpinyà (encara que ara no em creureu); i moltes d'altres. Us ho passareu bé llegint-les.

Enumero l'enorme quantitat d'obres d'art d'autors catalans (valencians, illencs, etc.) que hi ha en espais públics i museus alemanys

—Sovint ve a Barcelona, però també ens consta que ha tingut —i té— relació amb les comarques gironines.

—Tinc relacions amistoses amb gironins, com ara en Quim Corominas, del qual tinc penjat un gran quadre, anomenat *Berlín*, de colors i dinàmica magnífica al meu estudi, aquí a Alemanya. O l'Aitor Carrera, el català que és la màxima autoritat mundial en les variants fonètiques de l'aranès. De Narcís Comadira, he traduït poemes a l'alemany, i la seva dona, Dolors Oller, m'ha escrit un assaig sobre poesia per a la meva antologia de la poesia catalana del segle xx. A Joaquim Nadal, el tenia convidat a les Setmanes Catalanes de Berlín, el 1978. Però, és clar, la relació més directa la tinc amb els meus veïns de Garrigàs, de Figueres i dels pobles del voltant.

—Permeti'ns una pregunta íntima. Els seus fills són molt joves. Com es viu la catalanitat a casa seva?

—Vivint a Alemanya, i amb els dos pares alemanys, s'hauria fet una mica artificiós de parlar català a casa. La meva dona (perfecta en català, encara que nascuda a la vora de Frankfurt) i jo ens parlem en català a botigues o a la família quan no volem que ens entenguin. Ara, això de la família ens falla, perquè el meu fill Jannis (21 anys) s'ha enamorat de ferm d'una catalana vigatana, preciosa, i en un no-res ha après el català. L'amor és el millor mestre de llengües. La nostra filla Stella (18 anys) no es vol quedar enrere i sembla que el català se li està enganxant sense que ningú faci un esforç especial. Li ajuda el fet que sap molt bé el francès. Es demostra que tenim raó amb el mètode EuroCom.

—Enguany compleix uns molt ben portats 75 anys. Què li ha ensenyat la vida?

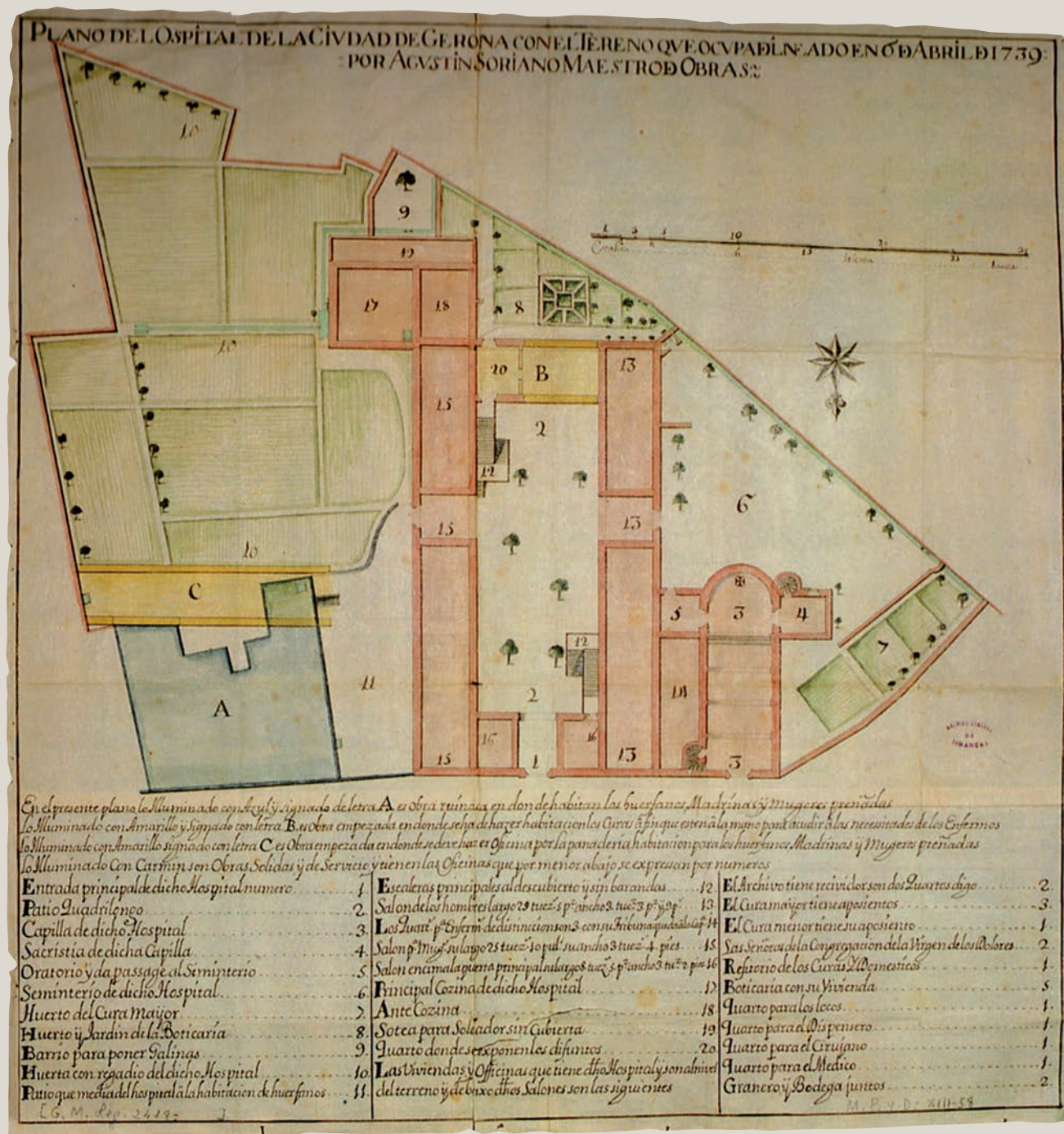
—Et fa aprendre, vulguis o no vulguis, moltes coses. També, algunes que costen. En parlaré una mica al segon volum de l'autobiografia que estic escrivint. Ara, dit breument, veig que és molt important la manera com els teus pares t'han criat des de molt petit, donant-te confiança en tu mateix i dient-te que creuen en tu. Amb això, ja tens la meitat guanyada, o més. Tenir una reserva optimista, encara que sigui petita, et salvarà en els moments difícils. És el que espero per als catalans i per a les catalanes d'avui: que tinguin prou optimisme en reserva per assolir finalment la independència. Visca Catalunya!

David Pagès i Cassú és professor i escriptor.

*Tenim la major biblioteca
exclusivament de llibre català que hi
ha al món fora dels Països Catalans*

reportatge

«En el presente plano, lo iluminado con azul y signado de letra A es obra ruïnosa en donde habitan los huérfanos, Madrinas y mujeres preñadas. Lo iluminado con Amarillo y signado con letra B es obra empezada en donde se ha de hazer habitación los curas a fin que estén a la mano para acudir a las necesidades de los enfermos. Lo iluminado con Amarillo signado con letra C es obra empezada en donde se debe hazer oficina por la panadería habitación para los huérfanos, Madrinas y mujeres preñadas. Lo iluminado con carmín son obras solidas y de servicio y tienen las oficinas que por menor abajo se expresan por numeros». 1739.

<<<«Plano del Ospital de la Ciudad de Gerona con el terreno que ocupa delineado en 6 de abril de 1739 por Agustín Soriano Maestro de Obras. Archivo General de Simancas. M.P. y D. XIII-58 Leg. 2418». Publicat a AADD, p. 150-151. Atlas. Girona Ciutat. xvii-xx. Girona. Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. Demarcació de Girona i Ajuntament de Girona. 1992.

De pobres a malalts, d'acollits a ciutadans

L'Hospital de Santa Caterina

En el 350 aniversari de l'inici del nou hospital barroc de Santa Caterina recordem la institució sanitària que avui encara dona servei amb el mateix nom. Assistirem al desplegament de l'assistència provincial de Girona, en gran part gestada a l'edifici barroc que ara celebrem, i liderada per la Diputació de Girona.

AJUNTAMENT DE GIRONA. CDBI [A.T.D., ED.]

ROSA MARIA GIL TORT > TEXT

<< La plaça de l'Hospici amb l'edifici de l'Hospici a l'esquerra i l'Hospital de Santa Caterina a la dreta. 1905-1910.

L'any 1666 el capítol i la ciutat de Girona posaren la primera pedra de l'hospital barroc de la plaça de l'Hospital. Res començava de nou i, al mateix temps, tot s'encarava cap a l'estructura moderna i professional de què gaudim avui. Es posaven les bases de tota la xarxa assistencial desplegada al llarg del segle XVIII, XIX i XX, i el que havia estat una institució medieval nascuda de l'esperit dels confreres de Sant Martí de bastir un alberg-hospital de pobres a l'entrada de la ciutat, a principis del segle XIII, esdevenia un espai amb una incipient vocació sanitària i una estructura arquitectònica modèlica en l'època. L'antic hospital del segle XIII també havia estat considerat així en el seu moment, però quan es decidí enderrocar-lo el 1654, per qüestions bèl·liques, ja havia esdevingut caduc i poc adaptat al context i a

la idea que ja s'apuntava dels hospitals d'època moderna.

Es va projectar una capella i dues ales separades per atendre els homes i les dones. També es va pensar en l'espai dels orfes i de les dones retirades, la farmàcia i l'hort de l'apotecaria i les dependències d'administració, rebost, cuina i bugaderia. Tot molt incipient, apuntant un programa per a les dècades següents, amb una minsa presència mèdica i molta tutela de l'Església. El servei d'infermeria no es desplegarà a Girona fins a finals del segle XVIII, i serà adjudicat als germans de la Caritat, seguint el mateix model de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona. Un plànol de 1739, setanta anys després de la inauguració, ens mostra aquesta distribució espacial, que anirà madurant amb el pas del segle fins la seva fi com a equipament sanitari el 2004, amb la inauguració del nou

Hospital de Santa Caterina, ja al Parc Hospitalari Martí i Julià, de Salt, i amb l'inici de la restauració de l'edifici com a seu de la Generalitat.

Iniciades les obres el 1666, l'any següent ja acollia els primers malalts. Santa Caterina va néixer encara com a hospital d'Antic Règim, més aviat contenidor de malalts i desvalguts que no pas lloc de curació. El context de promiscuïtat per absència d'altres institucions adequades s'allargà ben bé un segle més en el cas dels orfes, i dos-cents anys més per als malalts mentals i pobres. Fins al 1880 no hi ha una disposició que prohibeixi explícitament l'acolliment de pobres als hospitals, i va ser a partir de mitjan segle XIX quan començà l'atenció especialitzada. Qui liderà aquest desplegament fou la Diputació de Girona, institució en qui recaigué la beneficència pública a partir de 1855, en virtut de les lleis de beneficència promulgades per l'Estat.

AJUNTAMENT DE GIRONA. CRDI (VALENTÍ FARGNOLI I ANNETTA)

<< Sala de consulta de l'Hospital en els anys vint. S'hi observa instrumental i aparells que denoten la introducció de certa tecnologia a la funció mèdica.

Un lloc per a dones esgarriades, orfes, pobres i alienats

A partir del segle XVIII l'assistència als desfavorits començà a superar la mentalitat medieval, i els administradors dels hospitals es plantejaren una certa especialització i un augment de la terapèutica. A Santa Caterina aquest canvi arribà amb la fundació de la Casa de Misericòrdia, el 1765, al davant de l'Hospital —l'actual Casa de Cultura—, on anaren a parar totes les dones pobres i les que portaven una vida poc recomanable. L'ampliació de l'edifici el 1776 gràcies a la concentració de totes les rendes de fundacions i causes pies de la ciutat, promoguda pel bisbe Lorenzana, obrí les estances als vells i pobres allotjats a l'hospital. Pocs anys més tard, annexa a l'hospital es crearia la Casa de Convalescència, el 1781. Amb tot això, a finals del segle XVIII a l'hospital hi restaven, a més dels malalts somàtics, els alienats i els infants expòsits, que no l'abandonaren fins al seu trasllat a l'Hospici per la Reial Ordre de 1802, quan la institució passà a ser *Casa Hospicio y de Expòsitos*, organitzada en Lactants, Pàrvuls, Adults, Vells i Valetudinaris.

Una herència per a la Diputació Provincial

Aquesta situació que hem descrit és la que va heretar de l'Estat la Diputació de Girona el 1855. La Corporació va afrontar la tasca d'administrar amb uns recursos força migrats els establiments de la beneficència pública concentrats entorn a la plaça de l'Hospital. Un inventari d'aquesta herència el trobem en el *Reglamento para el Régimen y Administración de la Beneficencia Pública Provincial*, que la corporació es veu amb cor d'aprovar el 1885. En el document s'identifiquen els dos establiments de l'Hospici per als acollits de totes les edats, i l'hospital per als malalts, separats en Malalts, Dements i Maternitat. Els malalts són agrupats per sexes en les dues grans sales creades al segle XVII, i els dements, en un

El que havia estat una institució medieval nascuda com un alberg-hospital de pobres a principis del segle XIII esdevenia un espai amb una incipient vocació sanitària

AJUNTAMENT DE GIRONA. CRDI (VALENTÍ FARGNOLI I ANNETTA)

<< Sala de nadons del departament de Maternitat de l'Hospital de Santa Caterina, als anys vint.

precarí departament. En alguns casos són transferits a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona o a Sant Boi de Llobregat, amb l'elevat cost que representaven les estades. El departament de Maternitat es destinava als casos de beneficència o de naixements il·legítims. El caràcter provincial que va adoptar la beneficència va provocar que se n'ampliés el territori a totes les comarques, fet que va determinar un augment dels expòsits i dels dements ingressats. Els malalts somàtics i els ancians seguien essent acollits en els antics hospitals locals de cada vila.

Durant el segle XIX la Diputació administrava un contingent d'acollits amb una problemàtica molt diversa, mentre els avenços de la medicina imposaven noves necessitats d'higiene i tractament i calia resoldre el problema de la barreja d'acollits amb edats ben diferents i malalties somàtiques i mentals. Una de les situacions més punyents i més costoses per a la Corporació era la qüestió dels alienats. Per això, maldant per trobar alternatives, es va decidir la compra del mas Cardell, de Salt, una finca a la qual es va destinar un primer contingent d'alienats capaços de treba-

<< *Sala col·lectiva de malalts de l'Hospital, abans de la divisió dels espais en habitacions. Cap a l'any 1920.*

llar i que tenien cura de les hortes per abastir els establiments de beneficència. La decisió va portar a l'experiència pionera de colònia-asil, fet que reduí molt la despesa. Al mateix temps allò va ser l'origen del Parc Hospitalari Martí Julià, que es fundaria un segle més tard en aquells terrenys del mas Cardell.

La Diputació i l'assistència sanitària del segle xx

A partir de 1917, amb l'arribada de la Mancomunitat es varen posar les bases de la modernització de l'assistència. Es redefiní el concepte de beneficència com a assistència social, i es procurava un enfoc més racional de cada col·lectiu asilat. El mas Cardell es va ampliar amb la construcció de dos pavellons de nova planta destinats als alienats, i Santa Caterina va anar progressivament especialitzant-se com a hospital modern. El 1928 es creà l'asil de Pedret, que va representar la sortida definitiva dels vells de l'Hospici.

Tot i que l'obra de la Mancomunitat va ser breu en el temps, l'empenta i la claredat de criteri d'aquells homes va sobreviure a la Dictadura de Primo de Rivera i va relançar-se a partir de 1931

en la Comissaria Delegada de la Generalitat republicana. Es milloraren les condicions del Manicomi, rebatejat com a Sanatori Martí i Julià, i també s'efectuaren obres de condicionament a Santa Caterina, a més de la inauguració d'una Clínica Infantil i un Dispensari de Lluita Antituberculosa en el mateix edifici.

Quan tot estava traçat, la Guerra Civil malbaratà esforços i projectes. El 1939, el retorn de les competències a les diputacions va significar el període més llarg i precari del segle xx. La Diputació hagué d'administrar una realitat molt llastimosa amb uns recursos limitats i unes estructures físiques i de funcionament clarament obsoletes. En aquest interval, es va fundar la Llar Infantil al Puig d'En Roca per acabar amb la misèria de l'Hospici barroc. El 1979, la creació de la Xarxa Hospi-

Fins al 1880 no hi ha una disposició que prohibeixi explícitament l'acolliment de pobres als hospitals, i va ser a partir de mitjan segle XIX quan començà l'atenció especialitzada

<< *Laboratori de l'Institut Municipal d'Higiene de Santa Caterina, testimoni de la modernització registrada durant el primer terç del segle xx*

lària d'Utilització Pública (XHUP) va representar una nova oportunitat per als establiments provincials i, davant la disjuntiva de morir en l'obsolescència o reinventar-se, els hospitals provincials varen escometre la refundació de la xarxa d'atenció sobre el territori —també per a la salut mental— i la modernització d'estructures i plantejaments a Santa Caterina i a Salt. Es va crear l'Institut d'Assistència Sanitària (IAS) com a organisme autònom de la Diputació, i el 1992 va esdevenir empresa pública de la Generalitat. Dotze anys més tard, el 2004, l'Hospital de Santa Caterina va afrontar el seu segon trasllat per —com ja havia fet al segle XVII—, estrenar un nou equipament que integrés l'hospital clàssic i l'assistència psiquiàtrica en el parc hospitalari Martí i Julià, a l'antic mas Cardell de Salt, ara gestionat per la Generalitat. Es tancava així el cercle d'èxit entre les institucions d'Antic Règim que va heretar de l'Estat el 1855 i els moderns equipaments que es mereixen els ciutadans del futur.

Rosa Maria Gil Tort és doctora en Història Contemporània.

La recuperació de l'antic hospital de Santa Caterina

De l'esperit de servei a patrimoni d'interès nacional

Diuen els cronistes de la Girona del barroc que el diumenge 16 de maig de 1666 va tenir lloc un esdeveniment molt anhelat pels ciutadans. Els més alts dignataris de la ciutat varen col·locar la primera pedra del nou Hospital de Santa Caterina, un fet del qual enguany celebrem el tres-cents cinquanta aniversari i que ens empeny a homenatjar el que va ser l'antic hospital dels gironins.

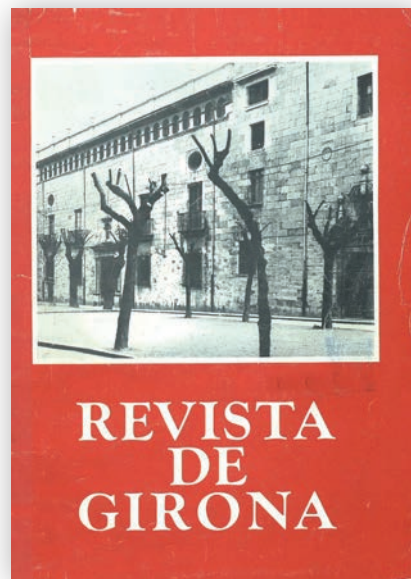
ISABEL JUAN CASADEMONT > TEXT

Tanmateix, aquest no és el primer aniversari que se celebra del que va ser l'hospital dels pobres. L'any 1979, la *Revista de Girona* publicava un dossier monogràfic per commemorar el tres-cents aniversari de la consagració de l'hospital i la capella annexa de Santa Caterina. L'hospital, en aquells anys encara en funcionament, era la referència sanitària de la majoria de gironins, entre d'altres factors, per la seva immillorable ubicació al bell mig de la ciutat. Però històricament i artísticament era un gran desconegut ja que, fins aleshores, l'hospital havia estat considerat estrictament un edifici funcional on s'exercien tasques sanitàries, però també benèfiques i caritatives.

L'objectiu del dossier commemoratiu de la *Revista de Girona* era mostrar aquelles tres centúries com un valor

afegit d'experiència i anys de compromís ciutadà. A aquest fet se n'afegia un d'inèdit: per primera vegada es posava sobre la taula la importància patrimonial i la monumentalitat d'aquell hospital. Així doncs, la riquesa monumental del Santa Caterina semblava aparèixer del no-res: es redescobria la seva història i els elements artístics del seu interior, com l'antiga farmàcia, la façana, el pati, la capella, la Casa de la Convalescèn-

El procés de rehabilitació i restauració va durar pràcticament cinc anys, el primer dels quals ja va donar una grata sorpresa amb les excavacions arqueològiques fetes al subsòl de l'edifici

<< *La Revista de Girona* núm. 89 publicava, l'any 1979, un dossier monogràfic per commemorar el tres-cents aniversari de la consagració de l'hospital i la capella annexa de Santa Caterina.

cia... que malgrat haver estat sempre allí només havien cridat l'atenció d'uns quants intel·lectuals, com Enric Claudi Girbal, Carles Rahola o Joaquim Botet i Sisó, que ja n'havien parlat en les seves guies monumentals de Girona. En canvi, ens atreviríem a dir que Fra Roig i Jalpí i Jeroni La Real, contemporanis a la construcció de l'Hospital, ja havien

AJUNTAMENT DE GIRONA. CRDI [FONS EL PUNT – LLUÍS VILARDELL]

<< Vista aèria de l'Hospital de Santa Caterina, l'any 1989.

posat de relleu en llurs cròniques l'excelsa i grandiloqüència de la seva estructura, comparant-la fins i tot amb un palau; o, per exemple, Francisco de Zamora i Antonio Ponz, pèrits acadèmics de l'Espanya il·lustrada i incansables viatgers, analitzen les prestacions de servei públic d'aquest edifici, del qual destaquen la seva arquitectura i modernitat, fins arribar a dir-ne que es tractava d'un dels millors del regne.

Una rehabilitació de cinc anys

Tot i la publicació de la monografia *L'Hospital de Santa Caterina* (Castells, Puigdevall, Reixach), l'edifici no assolirà al cent per cent la seva monumentalitat dins l'imaginari col·lectiu gironí fins ben bé a l'inici de les obres de rehabilitació que el convertirien en la seu de la Generalitat a Girona. L'any 2004, l'Hospital de Santa Caterina va

tancar les seves portes i s'inaugurà el nou Parc Hospitalari Martí i Julià, a Salt. A partir d'aquell moment, l'hospital passava de la Diputació a mans de la Generalitat de Catalunya per tal

L'antic Hospital de Santa Caterina és un edifici barroc amb un to marcadament classicista, aspecte que es pot observar en la seva escassa decoració exterior, i també en la seva disposició compositiva articulada al voltant d'un pati central

de convertir-lo en seu territorial. El procés de rehabilitació i restauració va durar pràcticament cinc anys, el primer dels quals ja va donar una grata sorpresa amb les excavacions arqueològiques fetes al subsòl de l'edifici, les quals deixaren al descobert les cases menestrals del carrer de Savaneres, així com trams de la muralla medieval de l'època de Pere III el Cerimoniós i un polvorí del segle XVII, que permeten entendre com s'articulava un carrer construït a recer de la muralla i com evolucionà des del segle XIV fins al segle XIX per acabar amb la creació de les dues places de l'Hospital i l'avinguda Pompeu Fabra. A la restauració de la façana i la capella de l'hospital s'afegí també la restauració de la Casa de la Convalescència, construïda a mitjan segle XVIII, i la restauració dels esgrafats noucentistes del pati interior, obra

AJUNTAMENT DE GIRONA. CROU LLORENS CARRERA

AJUNTAMENT DE GIRONA. CROU LLORENS CARRERA

<< *Obres a l'antic Hospital Santa Caterina per convertir-lo en la seu dels Serveis Territorials de la Generalitat, 2005.*

del decorador Josep M. Busquets, amic i col·laborador de Rafel Masó.

L'antic Hospital de Santa Caterina és un edifici barroc amb un to marcadament classicista, aspecte que es pot observar en la seva escassa decoració exterior, i també en la seva disposició compositiva articulada al voltant d'un pati central. L'hospital es va construir com un edifici modern, i va marcar un abans i un després en l'assistència gironina del moment. Es va passar dels recintes assistencials petits com l'Hospital dels Capellans o el Llatzeret de Pedret —que eren d'una sola cambra, i on els malalts compartien el llit barrejant-se amb orfes i pelegrins— a un edifici on la ventilació, la higiene i la separació segons la malaltia eren arguments molt rellevants de cara a garantir una ràpida millora dels malalts.

A aquest aspecte cal afegir-hi el ric patrimoni que acull en el seu interior: des del mobiliari conservat, com els armaris arxivadors del segle XVII, de Josep Carreras, als gairebé 158 metres d'arrambadors ceràmics repartits entre el vestíbul principal i les estances dels homes i les dones, probablement obra del taller d'escudellers barceloní de Llorenç Passoles —actiu també a la Casa de la Convalescència de Barcelo-

na—, o bé la seva farmàcia antiga, un *unicum* a Catalunya si tenim en compte que des del segle XVIII continua en el seu context original. A més, és de les poques farmàcies hospitalàries que conserva tota la col·lecció de pots de ceràmica, composta per uns tres-cents seixanta exemplars, entre *albarel·los* i gerres de porcellana, entre d'altres útils, alguns de sorprenents.

La rehabilitació de l'edifici no només ha consolidat el patrimoni existent i ha augmentat la seva monumentalitat. En aquest cas, a l'antiga capella de l'Hospital, avui l'auditori Josep Irla, s'exposa *El gran dia de Girona*, de Ramon Martí Alsina, una peça d'enormes dimensions que va significar una revolució en el camp de la pintura moderna catalana. Condemnada a l'ostracisme més absolut arran dels desperfectes que patí l'any 1938 durant la Guerra Civil, en què va quedar en gran part esquinqada, va caldre tot un any de treballs de restauració per tal de deixar-la enllestida. *El*

Gairebé al cap de tres-cents quaranta anys, podem dir que l'edifici ja té un lloc entre l'elit monumental gironina i, per extensió, catalana

gran dia de Girona, propietat del MNAC, representa la gesta heroica que encapçalaren els gironins el 19 de setembre de 1809 contra les tropes franceses, tot i que la ciutat va sucumbir al cap de molt poc. El sanejament de l'illa urbanística de l'edifici i l'obertura d'un passatge interior permeteren la instal·lació d'un nou element escultòric: *El naixement de Venus*, d'Aristides Maillol. Aquesta peça en bronze representa l'ideal de bellesa femení mediterrani. Actualment hom la pot contemplar presidint el vèrtex on conflueixen l'edifici nou i el vell, on el classicisme del segle XVIII i la postmodernitat del XXI han trobat el seu recer.

Tots i cadascun d'aquests elements donen forma a un edifici que finalment ha assolit el grau de monument amb la declaració oficial de Bé Cultural d'Interès Nacional el 2013. L'obertura d'un recorregut cultural permet al visitant observar i interpretar tot aquest patrimoni, fins fa quatre dies oblidat.

Gairebé al cap de tres-cents quaranta anys, podem dir que l'edifici ja té un lloc entre l'elit monumental gironina i, per extensió, catalana.

Isabel Juan Casademont
és historiadora de l'art.

Cara i creu de l'atur

Les noves inscripcions de gironins residents a Alemanya han augmentat els últims anys un 400 % en passar de les 97 del 2011 a les 476 de l'any passat. Les causes d'aquest augment desmesurat comparat amb el d'altres països són moltes. Però qui més qui menys sap que durant els últims anys s'ha disparat el nombre de gironins que treballen a l'estranger. I més concretament a països que encara ofereixen alguna oportunitat, com Alemanya. Que l'atur ha provocat un esvoranc de dimensions descomunals a les nostres comarques no és cap secret. I tot i que les dades oficials ens diuen que l'ocupació millora, hi ha situacions que fan pensar que alguna cosa no rutlla ben bé de tot. Per exemple, quan t'expliquen el que va passar no fa gaire durant un curs de formació adreçat a persones a l'atur. Resulta que en ple curs va arribar una oferta de feina que s'ajustava a la matèria que s'impartia. La responsable patia per la reacció dels alumnes perquè només s'oferia un lloc de treball i, lògicament, hi hauria molta competència. La sorpresa va ser que després d'anunciar l'oferta s'hi van presentar... zero candidats. Bé, sembla que finalment una persona va acceptar, remugant, optar a aquell lloc de treball. Gairebé coincidint en el temps, dues altres situacions totalment oposades. En aquest cas no es tracta de persones per a qui tenir la possibilitat de sortir de l'atur és com si els arrenquessin un queixal, sinó de persones que no han tingut mandra per anar a mi-

Els que són fora

Hi ha quasi 21.000 gironins que resideixen oficialment a l'estranger, principalment a França —uns 6.000—, seguida d'Alemanya —més de 2.000—, que ocupa el segon lloc. Però resulta que fa cinc anys Alemanya ocupava la quarta posició darrere de Suïssa i de l'Argentina. Segons les últimes dades oficials, el rànquing de països receptors de gironins també inclou la Gran Bretanya, Bèlgica, els Estats Units, Xile, Andorra, Mèxic, Brasil i Veneçuela. De tot Catalunya hi ha més de 264.000 ciutadans a l'estranger.

ATUR

lers de quilòmetres de distància per trobar feina. Una professora d'un institut gironí explicava orgullosa com la seva filla havia anat a Suècia, i una altra com la seva ja treballava a Alemanya, sense cap intenció de tornar. Fins al punt que la mare havia decidit anar a classes d'alemany perquè quan anés a visitar la seva filla pogués sortir a comprar sense haver de dependre de ningú. Són la cara i la creu d'una mateixa moneda, l'atur. Uns, els del curs de formació, sembla que es troben tan còmodes sense treballar que fins i tot es permeten el luxe de «passar» de les ofertes. Possiblement sigui perquè prefereixen cobrar sense haver de treballar abans que tenir feina. Si no, no s'entén. Per contra, hi ha el cas d'aquelles persones a qui no els ha fet mandra anar on sigui per treballar. Bé, on sigui, tampoc. Perquè en realitat es va allà on hi ha oportunitats. I com que ara, d'oportunitats, aquí n'hi ha poques, cada vegada és més fàcil trobar amics i coneguts que expliquen cofois que els seus fills treballen en aquell país o en aquell altre.

Martí Amiel, el col·leccionista del temps

CLAUDI VALENTÍ > FOTOS

En una societat que camina cada vegada més de pressa, en la qual els fabricants lluiten per treure novetats constantment al mercat, i marcada per l'obsolescència programada, és comú retirar els materials en desús per donar pas a nous productes que satisfan les mateixes necessitats amb millors tecnologies i qualitats. No obstant això, hi ha

CELESTE JUAN > TEXT

persones que treballen cada dia per recordar-nos el valor històric que tenen les peces més antigues. Martí Amiel, resident a Figueres, té col·leccions particulars de rellotges, de ceràmica, de llibres i d'enciclopèdies, de pintura, de material esportiu, de productes d'agricultura, d'LP... de tot i més. Però, d'entre tot el material que forma la seva vasta col·lecció, aprecia especialment els rellotges, que, tot i els anys, funcionen o podrien tornar a funcionar.

A la seva casa de Figueres, situada davant mateix del Museu Dalí, es pot contemplar una cronologia de la mesura del temps des dels orígens, des del rellotge de sol fins al de satèl·lit. En un espai embellit pels frescos a les parets i pel tic-tac de tantes peces, és present el rellotge de campanar, el de sorra, el de foc, el d'aigua, despertadors portàtils, i molt més. És tan extens el conjunt que ni el mateix Amiel sap quants rellotges té. Tanmateix, assegura que «la quantitat no fa el museu, sinó la qualitat».

La societat acostuma a retirar tot allò obsolet, però, al col·leccionista, un despertador rovellat el torna als orígens, l'emplena de sentit. Per això, recull biblioteques que s'han vist substituïdes per la cerca a Internet, guarda un rellotge de campanar de l'any 1500 i té una pala de fusta per excavar.

Amb 80 anys, no té intenció de muntar cap museu obert al públic. En tot cas, estaria disposat a cedir la col·lecció de rellotges per dignificar-la, però conservant-ne sempre una part per a la família.

Relloger d'ofici, ha desenvolupat la seva professió a la Joieria i Rellogeria Amiel's, que va fundar el seu pare, Josep Amiel Amorós, a la dècada dels quaranta del segle passat, a la rambla de Figueres. Avui dia, la botiga de Figueres ja no existeix, però continua funcionant la del Pertús, que va iniciar la seva activitat l'any 1987.

Com a col·leccionista, destaca la seva personalitat inquieta i curiosa, que l'ha portat a practicar molts esports, com l'atletisme, el submarinisme o l'alpinisme, i a recórrer mig Europa. També és característica

la seva ment creativa, que l'ha sorprès amb idees com, per exemple, l'escriptura amb peces de rellotge. Ha mostrat clarament des de sempre un profund interès pel col·leccionisme, i ha explorat molts llocs per cercar peces antigues que li agradin i que es puguin permetre comprar. A hores d'ara, Amiel, en veure la cara de fascinació de tothom qui observa les seves col·leccions, es pregunta: «Com pot ser que tot això hagi passat per les meves mans?». Ni ell mateix s'ho creu.

Celeste Juan

Un inventor desconegut

Joan Ferrer i Girbau, rellotger de Palafrugell, i el seu aparell pre-*Photomaton*: *le Photoautographe*

La història de vegades oblida personatges que en el seu moment varen ser pioners, com és el cas del pràcticament desconegut Joan Ferrer i Girbau. Aquest rellotger nascut a Palafrugell va ser un reconegut professional. Els seus rellotges de torre es poden trobar arreu. Sobretot és interessant la seva faceta d'inventor d'un aparell fotogràfic, precedent del *Photomaton*.

SALVADOR TIÓ > TEXT

El 12 de novembre de 1877, Joan Cantó i Mas, fotògraf de Barcelona i fill del també fotògraf Joan Cantó i Esclús (Otnac), patentava el primer aparell de fotografia automàtica amb el nom de *Báscula fotográfica automática*, precedent del *Photomaton*. Va ser el primer en el món a idear un automatisme fotogràfic que funcionava mitjançant la introducció d'una moneda. A partir d'aquell moment varen començar a proliferar, arreu del món i especialment a la ciutat de Barcelona, fins al voltant de 1902, una notable quantitat d'aquests automatismes, els quals foren patentats.

Un d'aquests aparells, *le Photoautographe*, el qual va tenir molt de ressò a la premsa francesa, va ser ideat i patentat pel rellotger nascut a Palafrugell Joan Ferrer i Girbau.

Dades biogràfiques

Joan Ferrer va néixer a Palafrugell el dia 16 de febrer de 1851. Els seus pares foren Joan Ferrer i Riera i Maria

Girbau i Girbal, ambdós nascuts a Palafrugell. D'aquest matrimoni, que va tenir lloc el 1849, naixerien, a més d'en Joan, que era el gran, set fills més. El 1875 va contraure matrimoni amb Maria Barri i Bisbal, també de Palafrugell. D'aquest matrimoni naixerien tres fills. Segons Paqui Téllez, de l'Arxiu Municipal de Palafrugell, Joan Ferrer seria cosí germà del fotògraf palafrugellenc Jaume Ferrer i Massanet. En aquest mateix arxiu, en l'apartat Contribució Industrial i de Comerç, consta que Joan Ferrer i Girbau, venedor de rellotges «*al por menor*» era el que pagava la contribució més alta durant els anys 1877 a 1882. Al voltant de 1883 s'estableix com a rellotger a Barcelo-

Le Photoautographe, que va tenir molt de ressò a la premsa francesa, va ser ideat i patentat pel rellotger nascut a Palafrugell Joan Ferrer i Girbau

na, per bé que continuà mantenint el seu nom a la rellotgeria de Palafrugell fins el 1890, quan seria rellevat pel seu germà Narcís Ferrer i Girbau. Un altre germà, l'Alfred, casat amb la palamosina Aurora Perich Robert, també serà rellotger al carrer Major núm. 61 de Palamós, segons informació de Pere Trijueque i Fonalleras, de l'Arxiu Municipal d'aquesta població.

Ferrer, Collin i Cia., Relojeros

Joan Ferrer era el representant de la casa Collin, rellotgers de París i successors de Bernard Henry-Wagner, i d'aquesta casa

<< *La Torre del Relloige del Parc de Can Solei i Ca l'Arnús. A la dreta, el rellotge de la Sala de Contractació de la Llotja de Barcelona.*

era el rellotge de torre que va instal·lar a l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols durant el mes de març de 1883. També es dedicava a la instal·lació de telèfons i ginys elèctrics de tot tipus, com la telegrafia elèctrica, tant per a ús industrial com particular, com ho podem comprovar en l'anunci publicitari del diari de Sant Feliu de Guíxols *El Eco Guixolense* de 13 de juny de 1880.

Al voltant de juny de 1883 s'instal·la a Barcelona al passatge del Rellotge del carrer Escudellers, amb el nom comercial de *Ferrer, Collin y Cía., Relojeros*.

Un dels primers encàrrecs que rebé a Barcelona fou el del banquer Evarist Arnús, el mateix 1883, per decorar amb un rellotge la torre que havia construït al jardí de casa seva, a dins de la qual encara avui es troba una estació meteorològica dotada d'un calendari perpetu i de tots els

instruments de mesura (termòmetre, pluviòmetre, higròmetre, etc.). Aquesta construcció és l'anomenada Torre del Rellotge, situada en el parc de Can Solei i Ca l'Arnús, a Badalona.

Per encàrrec, altra vegada, del banquer senyor Arnús, instal·là un rellotge —amb baròmetre i termòmetre, si-

Un dels primers encàrrecs que rebé a Barcelona fou el del banquer Evarist Arnús, el 1883, per decorar amb un rellotge la torre que havia construït al jardí de casa seva

mètricament col·locats— a la Sala de Contractació de la Llotja de Barcelona. Aquest fou un regal que el senyor Arnús va oferir als corredors reials de canvi (Agents de canvi i borsa).

Un dels primers anuncis en els quals es va donar a conèixer a Barcelona és el que hem trobat al diari *La Publicidad* del 16 de novembre de 1884, on es diu que és «*la primera y única casa en España dedicada a la Unificación de la Hora de los relojes antiguos y modernos por la reposición a la hora por la electricidad. Especialidad en relojes de Torres, Iglesias, etc., etc.*». És a dir, era un especialista dels anomenats rellotges de torre.

El 1885 Joan Ferrer construeix un d'aquests rellotges, per encàrrec del senyor Arnús, que l'obsequia, a la façana de l'Ajuntament de Barcelona. I a Madrid, n'instal·là un altre per a l'edi-

(No Model.)

6 Sheets—Sheet 2.

JUAN FERRER Y GIRBAU.
AUTOMATIC PHOTOGRAPHIC APPARATUS.

No. 551,206.

Patented Dec. 10, 1895.

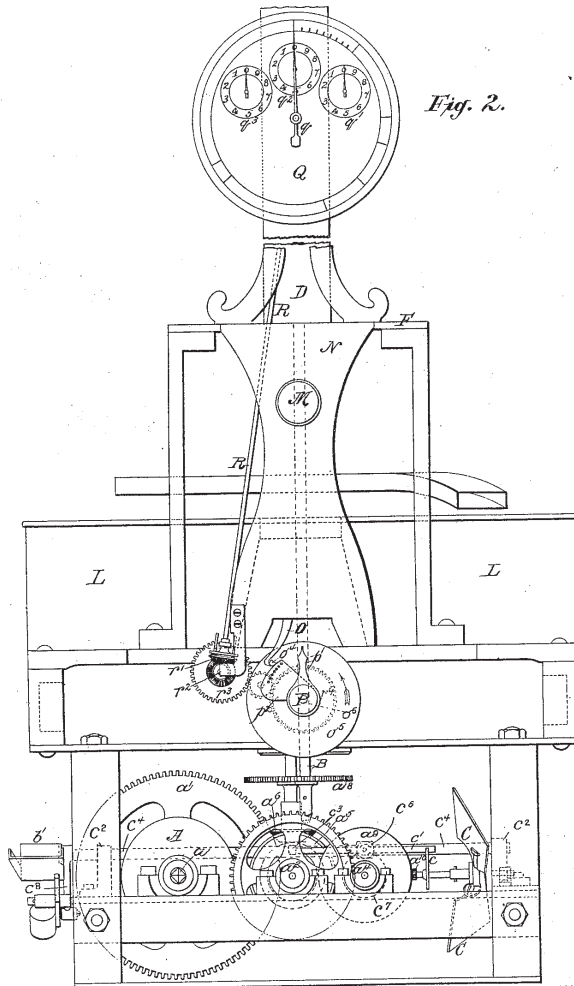

Fig. 2.

WITNESSES:

George Baumann
J. C. Connor

INVENTOR

Juan Ferrer y Girbau
BY
Howson and Howson
his ATTORNEYS.

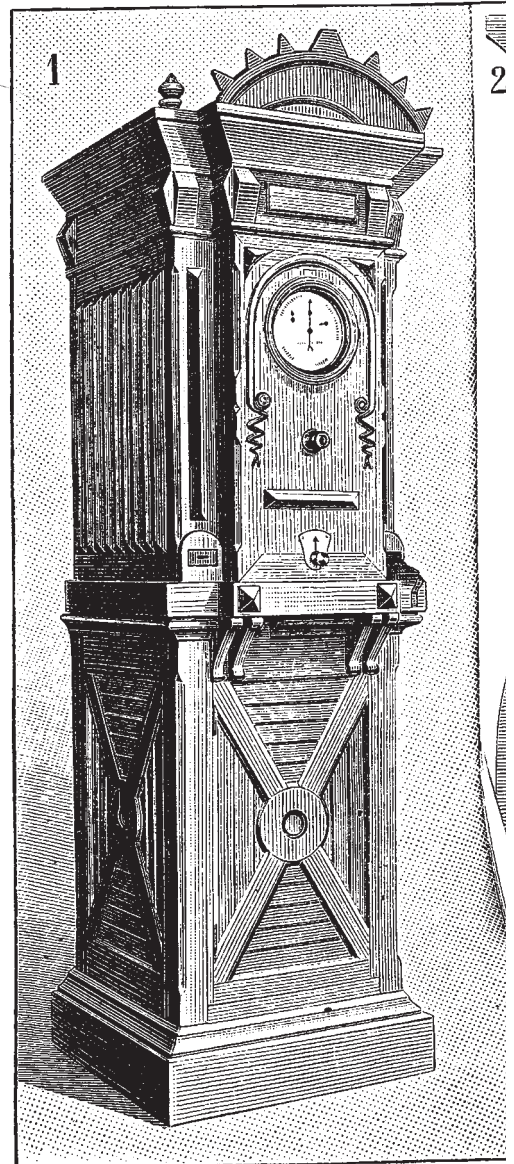

Fig. 1. — N° 1. Vue d'ensemble du photautog

fici construït per l'arquitecte Fernando Arbós, a la plaça de las Descalzas, per a dipòsit del Monte de Piedad.

La faceta d'inventor

El 8 d'octubre de 1886 patentava «un aparato especial para indicar los cambios en alza o en baja que se efectúan incesantemente en los centros bursátiles».

Joan Ferrer era capaç, com a bon rellotger, d'idear i fabricar qualsevol giny mecànic. Ara bé, el que no sabem és d'on li va venir el pensament de construir una càmera de fotogra-

<< Patent de l'aparell de Joan Ferrer als Estats Units d'Amèrica amb el nom d'Automatic Photographic Apparatus. A la dreta, dibuix del Photoautographe aparegut a la revista francesa La Nature.

Joan Ferrer era capaç, com a bon rellotger, d'idear i fabricar qualsevol giny mecànic. Ara bé, el que no sabem és d'on li va venir el pensament de construir una càmera de fotografia automàtica

fia automàtica. En aquells moments a Barcelona, a part del ja anomenat del de Joan Cantó, ja s'havien patentat diversos aparells automàtics, com els de Frederic Martí i Biosca, Antonio Duran i Fornel, Marc Sugranyes i el del rellotger Pere Cabanach amb la Sociedad Autofotográfica. Aquests aparells, precedents del Photomaton, funcionaven amb monedes, les quals en ser-hi introduïdes accionaven una sèrie de mecanismes com els de preparar una placa fotogràfica, fer la fotografia, revelar, rentar, fixar i tornar a rentar aquesta

<< Façana de la botiga de la rellotgeria d'Alfred Ferrer Girbau, al carrer Major cantonada amb el carrer Allada, (1905-1910), a Palamós.

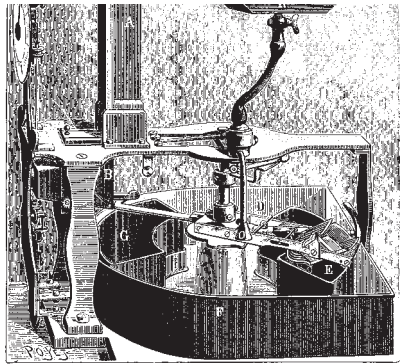

Fig. 2. — Mécanisme intérieur du photographe. — A. Magasin des plaques sensibles. — B. Chambre noire avec son objectif et l'obturateur automatique. — D. Cliché porte-plaques. — E. Bain de développement. — F. Bain de lavage. — G. Bain de fixage.

<< Mecanisme interior del photographe.

placa. El retrat, el qual sortia per algun forat, era una còpia única feta amb el procediment ferrotípic de gelatino-bromur. Aquest ferrotip, normalment, es podia emmarcar, prèvia introducció d'una altra moneda, amb un petit marc fet de llautó o cartró.

El fet és que el 23 d'abril de 1894 Joan Ferrer i Girbau patentava a Espanya el *Fotografiador automático. Sistema Ferrer*, número de patent 15.759, i el 24 de novembre del mateix any patentava aquesta màquina automàtica a França amb el nom d'*Appareil photographique automatique. Système Ferrer*, anomenat *Le Photoautographe*, número de patent 243.100. I el mateix feia el 10 de desembre de 1895 paten-

tant-lo als Estats Units d'Amèrica amb el nom d'*Automatic Photographic Apparatus*, número de patent 551.206.

Aquest aparell deuria causar sensació, ja que dues revistes franceses de prestigi com *La Nature* i *Le Monde Illustré* li varen dedicar, en pocs dies de diferència, dos reportatges notables, on es poden veure uns gravats d'aquest giny.

Malgrat ser un dels aparells que varen tenir més repercussió en els mitjans estrangers, no hem sabut trobar ni fotografies ni notícies del funcionament comercial d'aquest aparell.

El 17 de juny de 1896 Joan Ferrer, juntament amb Charles Brodbeck, patentaven a França un *Appareil pour l'obtention et la projection des épreuves photographiques donnant l'image des objets en mouvement*, número de patent 257.321, és a dir, un aparell cinematogràfic, un any després que els germans Lumière. Un dels tants que es

varen arribar a patentar, com els del fotògraf de Barcelona Pau Audouard, però sense cap tipus de continuïtat.

Sabem que Ferrer també va formar part durant alguns anys de l'Associació de Relotgers de Catalunya. A la seva junta va coincidir amb l'abans anomenat Pere Cabanach.

Joan Ferrer és un dels molts personatges que han estat oblidats i que per la seva vàlua cal recuperar, malgrat l'escassetat d'informació que tenim sobre la seva vida.

Salvador Tió
és fothistoriador.

Per saber-ne més:

http://worldwide.espacenet.com/publicationDetails/originalDocument?CC=US&NR=551206A&KC=A&FT=D&ND=&date=18951210&DB=&&locale=en_EP

La Nature, 25 juny 1895, núm. 1.147.
<http://goo.gl/zDL1Gy>

United States Patent and Trademark Office. - <http://ow.ly/lyU6300GohO>

Malgrat ser un dels aparells que varen tenir més repercussió en els mitjans estrangers, no hem sabut trobar notícies del seu funcionament comercial

El creador de Mnemosyne al cap de Creus

Antoni Pitxot, pintor i guardià de la memòria de Salvador Dalí

Aquest mes de juny ha fet un any que ens deixava l'Antoni Pitxot, íntim amic i col·laborador de Salvador Dalí, que ha preservat la memòria del geni empordanès en el Teatre Museu Dalí fins al darrer moment. Diversos homenatges impulsats des de la Fundació Gala Salvador Dalí, l'Ajuntament de Cadaqués i els Amics dels Museus Dalí en aquests darrers mesos ens han rememorat la seva figura, la seva empremta notable en l'àmbit de l'art català i en la constel·lació daliniana. La seva obra arrossega, avui més que mai, l'herència simbolista, onírica i màgica de l'art català. La seva desaparició és una absència notable com a memòria de la tradició artística a Catalunya i com a pintor dels paisatges petrins del cap de Creus.

MARIONA SEGURANYES > TEXT I FOTOS

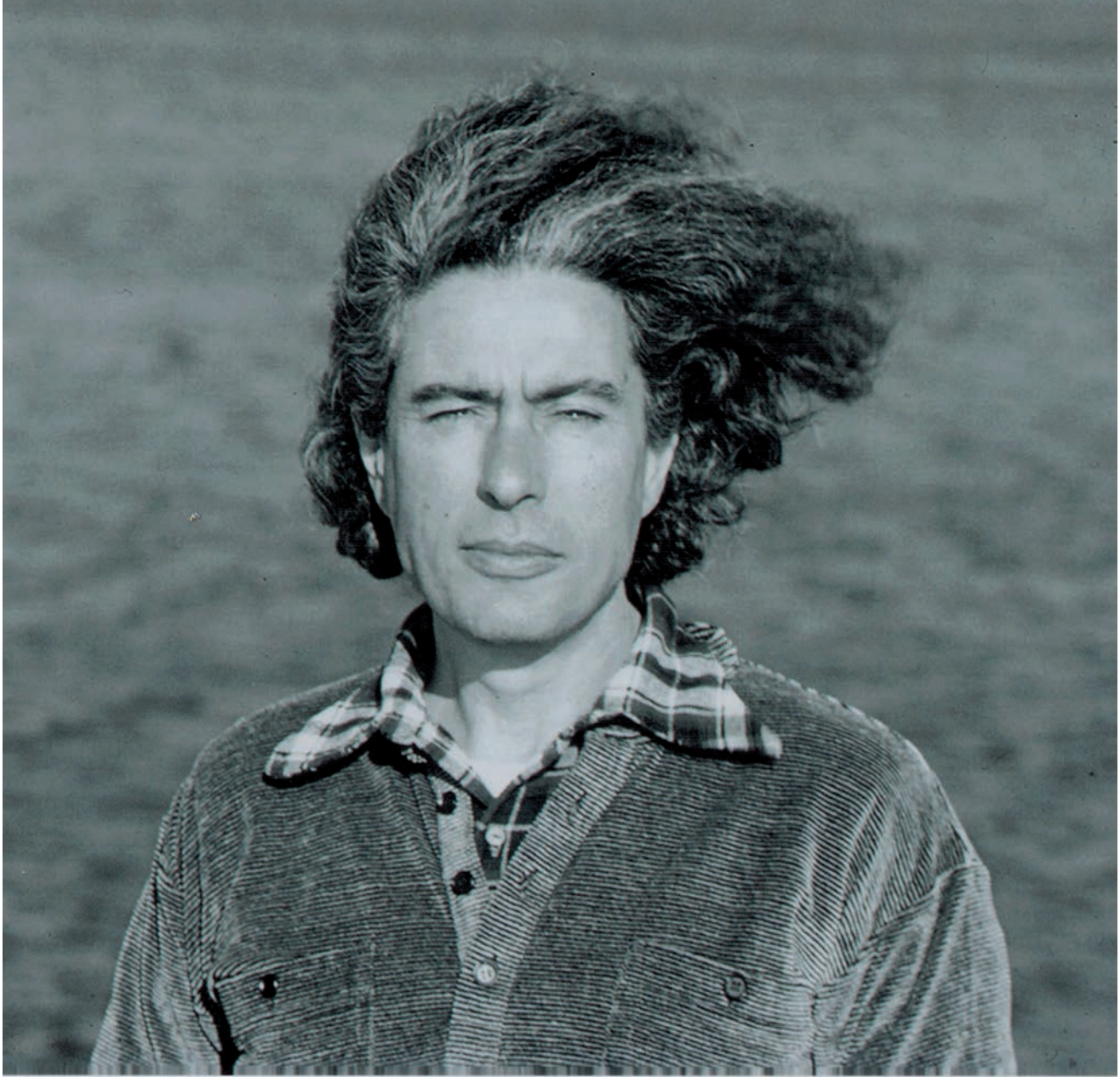
Fill d'una gran nissaga d'artistes arrelats a Cadaqués des de finals del segle XIX, el seu oncle era Ramon Pichot Gironès, amic proper de Picasso i membre de la Colla del Safrà, i que fou un dels primers exploradors de les cales del cap de Creus. L'Antoni Pitxot va heretar aquesta comunió directa amb la natura que practicava el seu oncle Ramon, quan fondejava amb el seu veler *Nabucodonosor* per les cales de l'entorn per passar-hi diversos dies i submergir-se en aquell paisatge extremadament bell i contundent, que després emergia a les seves teles a través de pigments planers procedents dels pintors nabís, així com a les rotllanes

de sardanes vora la mar. La música fou cabdal a la seva família. La seva tia era la gran cantant d'òpera Maria Gay, el seu oncle Lluís es va dedicar al violí i el seu pare, Ricard, fou alumne de Pau Casals, i era un gran violoncel·lista. Antoni Pitxot va créixer amb el so de fons d'un violoncel que estudiava amb fervor, superant dificultats, i aquesta figura va emergir més tard en

Juan Núñez fou un dels fills màgics que l'uniren a Dalí

>> *Antoni Pitxot. Autoretrat, 1972. Oli / tela 65 x 54 cm. Col·lecció particular Dalle Molle.*

>> *Antoni Pitxot*
un dia de tramuntana.
Cadaqués, 1980.

els seus olis. El seu oncle Josep (Pepito) Pichot era l'esteta de la família, horticultor de professió. Fou l'íntim amic de Salvador Dalí Cusí. El pintor d'es Sortell va néixer a Figueres el 1934 a la casa familiar del carreró de la Barceloneta, i va aprendre a llegir i escriure amb els seus germans i cosins en plena Guerra Civil, allixonats pel mestre Josep Pey a la *villa* Vajol de la Route de Canet, que va llogar el seu pare per acollir tots els seus amics que fugien de la destrucció i de les bombes, entre ells Alexandre Deulofeu, Joaquim Xirau i els pintors Anglada Camarasa i Josep Pujol.

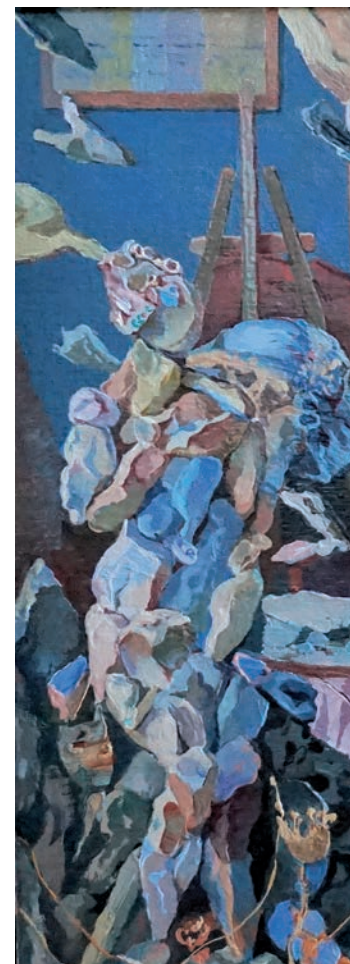
Sant Sebastià i Juan Núñez

El seu inici artístic va tenir lloc a Sant Sebastià a partir del 1947, on es trasllada la seva família. Com ell un dia m'explicava, la seva vida «ha anat a cops

de vent que m'han portat coses meravelloses, com el coneixement de Juan Núñez». Núñez fou un dels fills màgics que l'uniren a Dalí. La meticulositat en el dibuix, la pulcritud en el traç, els secrets del clarobscur, l'admiració pels pintors barrocs espanyols, per Rembrandt i Anders Zorn són elements que van formar part d'aquell aprenentatge a milers de quilòmetres de l'Empordà.

La transcendència de la realitat es manifesta clarament en les seves primeres composicions oníriques, signades amb el pseudònim de Félix Izco

Però la terra de la tramuntana i el cel blau ras era ben present a l'aula, quan Núñez afirmava que les aptituds que percebia en el seu jove alumne tan sols les havia vist a Figueres feia molts anys en «*aquel joven loco que ahora triunfa en Estados Unidos*», referint-se al geni empordanès. Aquesta fou una etapa prolífica de l'Antoni Pitxot, en la qual van emergir tota una sèrie de retrats i autoretrats minuciosos, precisos, amb reminiscències del realisme màgic i de la nova objectivitat. La seva obra lentament va anar adquirint una densitat en el pigment que l'apropava al seu oncle, Ramon Pichot Gironès, i especialment al seu germà Ramon Pichot Soler. Aquest darrer, pel seu rigor i perseverança artística, va esdevenir un referent important per al jove pintor. La transcendència de la realitat es

>> *El taller en silenci,
agost 2015.*

manifesta clarament en les seves primeres composicions oníriques signades amb el pseudònim de Félix Izco, el nom d'un seu company de l'Institut de Peñaforida de Sant Sebastià. Són imatges xocants, contradictòries, que mostren les inquietuds interiors de l'artista i destil·len la petja de De Chirico i el Dalí surrealista que arribava en aquells moments a la península. Més tard vindrien les composicions obscures de toreros, darrere de les quals s'amagava la tristor i l'agror de la dictadura franquista. Aquest és el moment de les exposicions a Sant Sebastià, Bilbao, Lisboa, Madrid i Barcelona. L'estada a Lisboa, en el cenacle del poeta Félix Bermudes, on va assistir a les reunions teosòfiques, i els seus contactes amb l'alquímia el van empènyer a iniciar la seva nova etapa plàstica al cap de Creus el 1966, on es retroba amb les seves arrels ancestrals.

El retorn al cap de Creus i l'inici de l'amistat amb Dalí

La seva àvia, Antònia Gironès, a finals del segle XIX havia adquirit la península d'es Sortell perquè els seus fills, tots artistes, poguessin desenvolupar lliurement la seva creativitat. Uns anys més tard, Pitxot, en un acte de coratge, decideix instal·lar-se en aquell indret silenciós i aïllat de Barcelona, on es retroba a si mateix i inicia una nova etapa de la seva obra, la definitiva, on lentament emergeixen tota una sèrie de personatges mitològics, com Ariadna, la Goyesca Leocàdia, el Toro fenici, el

La vida de Pitxot fa un nou tomb màgic aquella tarda del 1972, quan Dalí el visita al seu taller d'es Sortell

violoncel·lista, i Mnemosyne; aquesta darrera és qui té les claus d'aquest dens univers. A Cadaqués Pitxot va mantenir amistat i tertúlia amb Josep Maria Prim, i el recentment també desaparegut Rafael Duran. Jordi Curós i Lluís Marsans foren alguns dels seus companys en aquells estius curts i llargs hiverns. Amb Joan Ponç, entre finals dels seixanta i principi dels setanta, sosté una relació molt propera i d'amistat sincera, compartint àpats i passejades pel cementiri en les nits de lluna plena. Però la vida de Pitxot fa un nou tomb màgic aquella tarda del 1972 quan Dalí el visita en el seu taller d'es Sortell i reconeix en aquelles teles d'astres, xiprers i paisatges petrificats el deliri atàvic i mineral que l'havia posseït a ell ja feia una pila d'anys. Emocionat, el geni empordanès, sortint del taller, va afirmar a Mercedes Pichot, muller d'Eduardo Marquina, que les obres de

>> **Antoni Pitxot,**
Escenari, 2014.

Pitxot eren «l'Opus Dei de la pintura». L'endemà, Dalí li va trucar per proposar-li que l'acompanyés a culminar la seva darrera gran obra, el Teatre Museu Dalí, una gesta, una aventura, una porta oberta que conduiria el pintor d'es Sortell a la ment de Dalí, a les seves reflexions i meditacions, i a les seves lectures filosòfiques i literàries. A partir d'aquí s'inicia una plena compenetració d'ambdós artistes que es materialitza de diverses maneres, des de la presència permanent d'obra de Pitxot al Teatre Museu Dalí des del dia de la seva inauguració, als *Monstres grotescs* que habiten al pati del museu, elaborats per Pitxot seguint les indicacions del mestre, a les classes realitzades per tots dos sota la cúpula del museu. La culminació d'aquest llarg trajecte succeeix el 1982 quan Dalí, per a sorpresa del mateix pintor, el nomena director del Teatre Museu Dalí, amb l'encàrrec

de mantenir-lo tal com ell l'havia concebut. Aquesta col·laboració també es va manifestar creativament amb les diverses revisions que portà a terme Pitxot de les grans obres clàssiques seguint els suggeriments del geni empor-danès, com *La Tempesta*, de Giorgione, el 1977, o *La batalla de Constantí*, de Raffaello i Giulio Romano, al voltant de la qual el mateix Dalí li va dictar el text *La Guerre de Troie aura lieu*, el 1986.

No vull acabar aquesta evocació sense fer referència a *l'Escenari*,

Salvador Dalí va dir a Mercedes Pichot, muller d'Eduardo Marquina, que les obres de Pitxot eren «l'Opus Dei de la pintura»

el camp de combat creatiu que tenia instal·lat l'artista, el demiürg, a l'interior del seu taller a la península d'es Sortell, a Cadaqués. Un cúmul fascinant de pedres, totes recollides de la platja de sa Conca, ordenades meticulosament pel pintor a mida que perseguia una nova idea, una nova forma i emergien els seus habitants. Tot per explicar que l'essència de l'univers és present en una sola pedra, que conté en el seu si milers de segles, la memòria ancestral, Mnemosyne. Ella és qui ens parla del nostre passat remot, i també ens aporta el nostre aquí i ara, i conté el futur, l'enigma, tots tres temps junts, entremesclats, que ens permeten fer un salt a un més enllà, abolint Cronos i assolint un nou espai, l'espai mític i petri de l'Antoni Pitxot.

Mariona Seguranyes és historiadora de l'art i doctora en Humanitats.

L'alcalde de la Girona en guerra

Pere Cerezo, després de la derrota, continuà el seu compromís polític amb el país a la seva Argentina natal

Nascut a l'Argentina, arriba de ben petit a Girona. Políticament compromès des de ben jove, amb només vint-i-set anys és elegit regidor republicà. Dirigent d'ERC, als anys trenta esdevé diputat al Parlament de Catalunya i alcalde de la ciutat durant la Guerra Civil. La derrota el porta a exiliar-se a Buenos Aires, on presideix el Casal de Catalunya.

ARNAU ALBERT I JOSEP VALL > TEXT

Pere Cerezo i Hernáez neix el 3 de gener de 1890 a Mendoza (Argentina). Els seus pares, originaris de la Rioja espanyola, hi emigren a finals del segle XIX, però després que el petit Pere pateixi una infecció que el deixa sord d'una oïda de per vida, el 1896 la família torna a Europa, i s'instal·la a Girona, on el pare entra a treballar a l'Audiència Provincial, i n'esdevé, amb els anys, agutzil.

El 1905 Pere Cerezo obté el títol de comptador mercantil a Barcelona. És durant aquesta època d'estudiant a la capital que inicia un compromís polític que ja no abandona mai.

Amb altres joves de la seva generació constitueix a Girona la colla «Alls i sebes», amb la qual organitzen festes, assisteixen a concursos de sardanes a les festes majors dels pobles (Salt, Banyoles, Figueres, Sant Feliu de Guíxols...) i són els principals animadors de la societat recreativa gironina «Las Odaliscas».

Dedicat professionalment a la comptabilitat, la banca, les assegurances i la representació comercial, al llarg de la dècada de 1910 prospera com a

apoderat de la Banca Coll y Cía. i de diverses companyies, per a les quals viatja per tot l'Estat espanyol. Amb els anys s'independitza i obre despatx com a pèrit mercantil a la Rambla gironina.

El 1912 es casa amb Dolors Palahy, amb qui té tres fills —Albert (1912), Carme (1914) i Joan (1918)—, i de qui enviuda arran del naixement del fill petit. Uns anys després, el 1926, es casa en segones núpcies amb Margarida Adroher, amb qui té dues filles: Margarida (1927) i Alberta (1937).

Regidor, diputat, alcalde

La militància política el porta, el 1915, a ser candidat republicà a l'Ajuntament de Girona. Un any més tard esdevé president del Centre d'Unió Republicana. I el novembre de 1917 és de nou candi-

La militància política el porta, el 1915, a ser candidat republicà a l'Ajuntament de Girona. Un any després esdevé president del Centre d'Unió Republicana

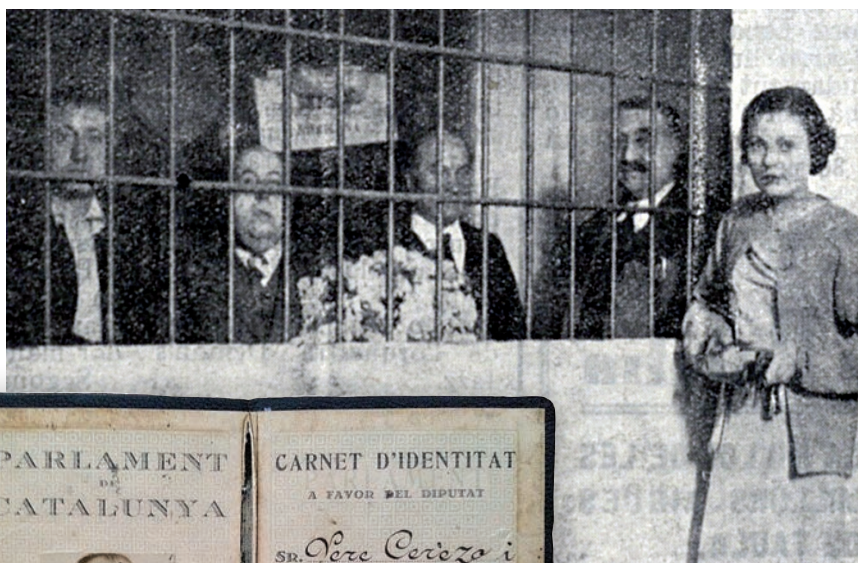

>> Barcelona, desembre de 1932. Pere Cerezo, acabat d'escollir diputat del Parlament de Catalunya.

dat. Aquest cop aconsegueix ser elegit regidor, amb vint-i-set anys, càrrec que ocupa fins finalitzar el mandat el 1922.

Després del llarg parèntesi de la Dictadura de Primo de Rivera, a les eleccions municipals d'abril de 1931 és elegit de nou regidor com a membre de la guanyadora «Candidatura Republicana», encapçalada per Miquel Santaló. Participa en la proclamació de la República a la ciutat i assumeix una tinença d'alcaldia.

El seu pes polític guanya visibilitat quan, el febrer de 1932, arran del Primer Congrés Nacional d'ERC, és elegit membre del Comitè Executiu en representa-

>> *Alexandra Soy i Fortià, pubilla de Girona 1935, visita els polítics empresonats pels Fets d'Octubre. D'esquerra a dreta: Lluís Bota, Josep Puig i Pujades, Pere Cerezo i Víctor Auguet (10 d'abril de 1935). A l'esquerra, carnet de diputat del Parlament de Catalunya (1 de gener de 1933).*

ció de la Federació de Girona. El novembre és elegit diputat d'ERC al Parlament de Catalunya, on esdevé president de la Comissió Especial de Contractes de Conreu. Poc després és designat delegat de Treball de la Generalitat a Girona.

Participa en els Fets d'Octubre de 1934 anant a les centrals elèctriques de la ciutat per fer que s'apaguin els llums i dificultar així la intervenció militar. Fracassada la revolta, s'amaga uns dies però finalment s'entrega voluntàriament a les autoritats militars a l'estació de ferrocarril de Bescanó, i és empresonat a Girona. Condemnat a 12 anys de presó, no és fins al triomf del Front d'Esquerres, el febrer de 1936, que, com la resta de presos, és amnistià i alliberat.

Amb l'esclat de la Guerra Civil esdevé, a partir del gener de 1937, president del Centre d'Unió Republicana. I amb la reestructuració de l'Ajuntament arran dels Fets de Maig, el 15 de juny és elegit alcalde de Girona, càrrec que desenvolupa fins al 25 de gener de 1939, quan, amb la derrota, marxa a l'exili. Durant el seu mandat, la gestió de l'Ajuntament està marcada per la necessitat de fer

front a les dificultats creixents de la reguarda: manteniment de l'ordre, economia en crisi, col·lectivitzacions, atur creixent, proveïments, bombardejos, construcció de refugis antiaeris...

L'exili argentí

S'exilia amb part de la seva família —la dona i les dues filles petites— a França, on s'instal·la a Montpeller. Gràcies a la doble nacionalitat obté un passaport argentí que els permet embarcar-se a Buenos Aires el 15 de gener de 1941 rumb a Buenos Aires. Però en el context de la Segona Guerra Mundial queden immobilitzats a Dakar i a Casablanca, fins que l'11 de setembre reprenen el viatge en vaixell i, després d'una escala a Nova York, el pe-

Participa en els Fets d'Octubre de 1934 anant a les centrals elèctriques de la ciutat per fer que s'apaguin els llums i dificultar així la intervenció militar

>> *Alberta Cerezo Adroher (Girona, 1937), —filla de Pere Cerezo— amb Josep Vall, davant de l'escultura «Fuente catalana» o «Fuente de la doncella», de Josep Llimona, donada a la ciutat de Buenos Aires per la comunitat catalana el 1931 i situada al Parque Rivadavia després de diferents vicissituds.*

riple de més de nou mesos acaba quan el 29 d'octubre arriben a Buenos Aires.

A l'Argentina no té problemes per guanyar-se la vida com a comptable i gestor d'assegurances. Membre del Casal de Catalunya de Buenos Aires, n'és president del 1955 al 1958. Impulsa l'edició de 5.000 exemplars del *Libro blanco de Cataluña*, en edició trilingüe (castellà, anglès i francès), en el qual es recullen vint-i-tres estudis de catalans exiliats per Europa i Amèrica, sobre la realitat geogràfica, històrica, cultural, lingüística i econòmica de Catalunya. L'11 de setembre de 1960 se celebren a Buenos Aires els Jocs Florals de la Llengua Catalana a l'exili, dels quals presideix la Comissió Organitzadora. Per aquesta dedicació, el 20 de maig de 1961 els socis del Casal li reten un homenatge.

Pere Cerezo mor a Buenos Aires el 14 de juliol de 1977 sense haver pogut tornar mai a Catalunya.

Arnau Albert i Generó és coordinador de la Fundació Josep Irla. **Josep Vall i Segura** és director executiu de la Fundació Josep Irla.

Sarrià de Ter, km 0

Turisme i Sarrià de Ter no semblen, a priori, dos conceptes fàcils de vincular. La condició perifèrica respecte de Girona, la gran presència d'infraestructures que creuen el terme municipal i el record inesborrable de l'olor que desprenia la fàbrica Torras han consolidat la visió de Sarrià com un lloc de pas sense gaire atractiu. Si bé és cert que hi ha hagut esforços per recuperar l'herència paperera del poble (la Fira del paper, el Caldàrium...) o per posar en valor els molins fariners i els espais naturals de la riera d'en Xuncla, la realitat és que ben pocs dels milers de persones que cada dia creuen el municipi s'hi paren més enllà d'omplir el dipòsit de gasolina.

Per això sorprèn que Sarrià de Ter aculli el Centre de Visitants del Gironès, un equipament promogut per l'Ajuntament i el Consell Comarcal i que, quan es va inaugurar, el 2011, incloïa l'Oficina Comarcal de Turisme, el Centre d'Interpretació del Territori i un espai de gastronomia. La ubicació del Centre de Visitants a Sarrià de Ter, al costat de l'autovia, es justificava per la bona accessibilitat i la presència d'aparcament. Això havia de fer que els visitants que entraven a Girona des de la sortida nord de l'AP-7 s'aturessin a l'equipament, s'informessin sobre els

La ceràmica a la Bisbal

El curs 2016-2017 s'impartirà el grau mitjà en arts plàstiques i disseny de terrisseria i ceràmica a la Bisbal d'Empordà. Aquesta oferta formativa complementa l'estratègia dels darrers anys per impulsar la indústria més tradicional de la capital del Baix Empordà: creació d'una marca conjunta, Terracotta Museu, Fira Artesana... Apostar per la qualitat i renovar la ceràmica artesanal són els reptes principals d'aquest sector, relativament modest en nombre de llocs de treball però amb un gran impacte en el paisatge urbà bisbalenc. Els ingredients per aconseguir-ho ja hi són.

atractius turístics de la comarca i fessin un tast dels productes locals.

La realitat, però, és que el Centre de Visitants no ha acabat de funcionar mai. Actualment només obre els caps de setmana, l'Espai Gastronòmic està tancat i el nombre d'usuaris és molt més reduït del que s'esperava. A la pràctica, la majoria de persones que visiten Girona prefereixen obtenir la informació turística abans del trajecte (per Internet) o un cop ja han aparcat. A això s'hi afegeix que l'arribada del Tren d'Alta Velocitat i la posada en funcionament de la sortida de Girona oest han disminuït la centralitat de l'autovia de Sarrià com a punt d'entrada a la ciutat, especialment des de Barcelona.

El mes de març de 2016 el Consell Comarcal del Gironès va enunciar un canvi significatiu en l'orientació del Centre: una part, ara infrautilitzada, de l'equipament esdevindrà un pol d'informació i suport per a la creació i desenvolupament de cooperatives. Amb tot, la localització a l'autovia de Sarrià continua essent estratègica a escala de les comarques gironines, ben a prop de l'encreuament de l'AP7 amb la C-66, la carretera que comunica el Pirineu amb la Costa Brava, una mena de «km 0» gironí. Cal replantejar el Centre de Visitants de Sarrià de Ter, però potser pot mantenir usos turístics si s'orienta cap al públic francès (i europeu) que utilitza la sortida de Girona Nord i que requereix informació no només del Gironès sinó del conjunt de les comarques gironines.

El conreu de l'arròs a Empúries i a l'Escala

La importància i els conflictes que va tenir aquest cultiu

Durant el segle xv la plana de l'Empordà, regada pels rius Ter i Daró al sud, i pel Fluvià i la Muga al nord, es va transformar en un verger de camps d'arròs. Els arrossars varen configurar un nou paisatge, amb una xarxa de canals de rec, i varen determinar l'edificació de noves masies, molins i graners.

LURDES BOIX > TEXT

L'arròs no es va cultivar amb continuïtat al llarg dels segles, sinó d'una manera intermitent i molt polèmica a causa de les malalties associades al seu conreu, fet que va provocar conflictes molt greus entre els defensors (els propietaris de les aigües i de les terres) i els detractors (els treballadors que en patien les conseqüències sobre la seva salut i havien de viure al costat dels camps). A l'aigua estancada dels aiguamolls hi vivien, sobretot de juny a setembre, les larves dels mosquits anòfels transmissors del *plasmodium*, un paràsit productor de malalties tan greus com el paludisme. Fins que no varen millorar les condicions sanitàries, les epidèmies de malària i de còlera varen delmar la població.

El 1688, des d'Empúries, Pere de Marca donava notícia de la gran extensió de camps d'arròs a l'Empordà. El conreu

de l'arròs va augmentar espectacularment al segle xviii. El comerciant francès Lipp afirmava a la *Guide des negociants*, el 1794, que la plana de l'Empordà, en ser un país d'aiguamolls, especialment al voltant de Torroella de Montgrí i l'Escala, produïa un arròs excel·lent, més granat, més blanc i d'un gust més bo que el de la Llombardia, Cullera (València) o la Carolina, i que tenia més qualitat que els altres. Fins i tot Francisco de Zamora afirmava, el 1789, que els valencians venien a blanquejar el seu arròs a l'Empordà, fent-lo passar pel d'aquí.

El comerciant francès Lipp afirmava a la *Guide des negociants*, el 1794, que la plana de l'Empordà, en ser un país d'aiguamolls, produïa un arròs excel·lent

«Si tens una filla i no l'estimes gaire, casa-la a Albons o Bellcaire. I si la vols veure morta aviat, casa-la a Viladamat».

<< Les malalties atribuïdes al cultiu de l'arròs originaren aquesta corranda, possiblement del segle xix. Va ser transmesa per Pere Ylla Brugat al seu fill Josep M. Ylla Garrigolas, de Viladamat.

OLAF OJF50R

A l'Escala, el millor sòl per cultivar arròs era el d'argila silícica i calcària, de subsòl impermeable, de Cinc Claus i les Corts, amb les closes regades pel tram final del rec del Molí, que neix a la resclosa de Colomers i desemboca a la platja d'Empúries. L'altra gran zona arrossera de l'Escala eren els camps dels Recs i de Vilanera, a l'antic estany de

JOSEP ESQUIROL. ARXIU HISTÒRIC DE L'ESCALA.

<< El molí de Sant Vicenç de les Corts, de l'Escala, construït el 1804 pels marquesos de Dou, amb el pont sobre el Cinyana, que després s'ajunta amb el rec del Molí, per desembocar a la primera platja d'Empúries.

Francisco de Zamora descriu la manera de cultivar arròs el 1789:

La cosecha del arroz se hace del modo siguiente: Se labra una o dos veces la tierra; se inunda el terreno para nivelarlo; se pone en remojo la simiente del arroz, con la cáscara, por tres o cuatro días, estando la tierra inundada de agua; se siembra por últimos de marzo o primeros de abril, tirándolo como el trigo. A poco tiempo se hunde, y de allí a un mes se quita el agua por cuatro días, para que arraigue la planta; y luego se la vuelve a poner, hasta que después de un mes y medio se le quita para escardarlo, y hecho esto se vuelve a inundar, hasta que tomando color la espiga, se le quita todo para segar por últimos de setiembre o primeros de octubre. Se trilla de noche y se lleva al molino.

Bedenga o de Belcaire, travessats per la riera Cinyana, que neix a Sobrestany i s'ajunta amb el rec del Molí després del molí de Sant Vicenç, per desembocar junts a la primera platja d'Empúries.

Nombrosos documents de l'Arxiu Municipal citen aquestes zones arrosseres, on encara resten grans masies, amb imponents torres defensives contra la pirateria, tot i que avui han perdut la seva funció agrícola. En el cadastre de Patiño de 1716, una de les finques del màxim propietari de l'Escala, Joan Vives, porta el nom de «les Arrossades». A les masies dels Recs, que ara són discolques, el topònim recorda els recs per regar els camps, en el turó del mateix nom, sobre l'antic estany de Belcaire.

Un dels primers documents que parla d'un molí fariner i arrosser a Empúries és de 1458, en el qual el rei Joan II dóna permís a Pere de Torroella per a l'establiment de «lo Casal dels Molins de Ampúries». La possessió del molí d'Empúries va generar diversos plets, que es varen allargar en el temps, entre els descendents de Pere de Torroella, per una banda, i dels comtes d'Empúries per l'altra.

Un dels primers documents que parla d'un molí fariner i arrosser a Empúries és de 1458

JUAN LASSÚS. ARXIU HISTÒRIC DE L'ESCALA.

Des de l'origen del Port de l'Escala de la vila d'Empúries es té notícia del conreu de l'arròs. L'any 1636 se'n cultivava al camp dels Comuns. Al llarg del segle XVIII, dins la conjuntura d'augment demogràfic, l'Escala va multiplicar per quatre la seva població, que passà de 390 habitants el 1718 a 1383 el 1787, gràcies a una elevada immigració, principalment comarcal, atreta, entre d'altres factors, per la gran expansió del conreu de l'arròs, tot i els nombrosos conflictes, que originaren reglamentacions. L'augment de la superfície cultivada feia que no es pogués canalitzar tota l'aigua, i en no circular era un medi idoni per a la putrefacció de les herbes i la proliferació d'insectes. El 1740 el capità general prohibia el conreu d'arròs a Empúries, Montiró, Pelcalç i Viladamat —a l'Alt Empordà—, i a la Tallada, Gualta, Belcaire, Ullà, Albons, Tor i Marenyà al Baix Empordà, tot i que molts no feien cas de la prohibició i en seguien cultivant.

Les rendes que generava l'arròs permeteren emprendre grans obres, com la reparació de l'església de l'Escala, destruïda la nit de l'11 de novembre de 1700 a causa d'un llamp que va enfonsar la teulada. Una declaració jurada a instàncies de la Real Audiència, signada pel batlle Josep Molinas i Llach, el febrer de 1766, indica les zones de l'Escala destinades al cultiu de

JOAN LASSÚS. ARXIU HISTÒRIC DE L'ESCALA.

l'arròs: al pla dels Recs (150 vessanes), al pla de les Corts (800), al pla del Riu i el Verdàs (200), als Falguerassos (no s'especifica) i a Cinc Claus (300). En total, la cinquena part del terme. El batlle defensava el seu conreu afirmant que no era perjudicial per a la salut atès que no arribaven els aires infecciosos per la separació que feia el massís Montgrí, i l'acabava de justificar per la insuficiència de la collita de blat i altres llavors, motiu pel qual l'Escala s'havia de proveir als pobles d'Albons, Viladamat, Bellcaire i Torroella de Montgrí.

El 1792 es va prohibir el conreu de l'arròs, durant la Guerra Gran, «*por ser causa de muchas enfermedades y perjudicial a la salud de las tropas*». El 1797 se'n va intentar reprendre el conreu, però esclatà un avalot capitanejat per una dona d'Albons, de nom Gaietana, acompanyada del batlle i el ferrer d'Albons, entre d'altres, que, muntats a cavall, destruïren els camps i les sèquies. Era una conseqüència del malestar popular perquè es tenia més cura dels soldats i cavalls que estaven de pas que no de les persones que hi vivien.

Francisco de Zamora descrivia el paisatge arrosser de l'entorn de l'Escala, el 1789. El viatger arriba a Empúries després d'haver visitat el molí de l'Armentera on blanquegen l'arròs: «*Acaba al levante de Ampurias una acequia de riego de arroz del río Ter, siendo aún en*

el día casi navegable por las aguas que en él nacen. Vimos la famosa ciudad de Ampurias, cuya situación, casi en medio del golfo de Rosas, le hacía apreciable, y hoy casi precisa su repoblación para la seguridad de estas playas. Reconocí los restos de las murallas antiguas, así del mar como de la ciudad, viendo el miserable estado en que hoy se halla».

Sant Martí d'Empúries tenia llavors vint-i-cinc cases. Zamora queda sorprès de la misèria i el des poblament que patia el veïnat a causa de les febres de l'arròs, anomenades tercianes. Esmenta el veïnat de les Corts, amb quatre cases, i Cinc Claus, amb sis, i explica que dins la capella de Santa Reparada es criaven conills. Al port de l'Escala hi havia cinc-centes cases, amb la pesca i la salaó com a activitat principal. Esmenta l'Alfolí, i que es treballava molt i no hi havia pobres. Quant a l'arròs, afegeix: «*Vi los molinos de arroz movidos por una caballería, los cuales eran así generalmente antes de empezar los de agua, unos ochenta años hace. (...) A la derecha dejamos Vilanera, con algunos restos de murallas, y muy pocas casas*».

El 1797 es va intentar reprendre el conreu, però esclatà un avalot capitanejat per una dona d'Albons, de nom Gaietana

<< Treballadors valencians o de les terres de l'Ebre a la dècada de 1940, durant el planter de l'arròs a l'Escala. A l'esquerra, un dels primers tractors per treballar els camps d'arròs a l'Escala, a la dècada de 1940.

Nota del rector **Josep Casas**. *Llibre de Defuncions, 1836-1837*. Arxiu Parroquial de l'Escala.

Notad bien:

Son ciento ochenta y cuatro partidas de finados adultos, continuadas en el presente libro, pertenecientes al año 1836 y los no adultos 224.

No hay memoria que enfermedad ni peste alguna haya hecho tanta mortalidad y terrible estrago en población alguna española, como la cosecha del arroz ha hecho (según voz y opinión común) en este primer año de su siembra en esta villa y sus alrededores.

Se calcula que el horrible estrago del arroz se ha llevado, no digo en el año, sino en cinco meses, casi la quinta parte de las personas de esta villa.

Lo que pongo por noticia de los venideros.

<< Treballadors de les terres de l'Ebre a la dècada de 1940, durant el planter de l'arròs a l'Escala

Se coge arroz. Más a lo lejos, a la misma mano, se ve Belcaire en un alto, con unas cien casas. A la misma se queda el estanque (de Belcaire) desecado por el Marqués Meca (marqués de Ciutadilla) pocos años hace. Estas desecaciones prueban pueden hacerse las demás que faltan, con lo que, junto con traer buenas aguas a los pueblos, estarían cortadas las tercianas. Pasamos por el pueblo de Sobrestany, en el que se hace arroz: ya indica su miseria».

La gran quantitat de superfície d'arròs conreada al segle XVIII va motivar la construcció d'un nou molí a l'Escala, anomenat de Sant Vicenç, o de Dou, edificat el 1804, després de nombrosos plets. Es tracta d'un gran casal amb una bassa, situat a l'antic gual del curs vell del Ter per on passava el camí d'Empúries, al costat de l'església de Sant Vicenç de les Corts. Es conserven les moles i la instal·lació de la turbina per produir electricitat, ja que, el 1895, Luis Fernando de Alós de Martín, marit de la marquesa de Dou, hi va instal·lar una petita central hidroelèctrica per a l'enllumenat públic de la vila de l'Escala. Actualment és un restaurant.

Entre els mesos d'agost de 1836 i gener de 1837 una terrible epidèmia de malària va segar la vida a 408 persones, dels quals 224 eren albat i 184 adults.

En total, una cinquena part de la població de l'Escala. Segons va anotar el capellà al registre de defuncions, la causa era el cultiu de l'arròs, que s'acabava de reprendre aquell mateix any, i especificava que no hi havia notícia que en cap vila espanyola la malaltia hagués fet tantes víctimes. L'elevat nombre d'enterraments va provocar que s'hagués de construir un nou cementiri allunyat del nucli urbà. Tot i que la naturalesa de l'epidèmia no era coneguda, l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona l'atribuí als arrossars i el cultiu de l'arròs fou prohibit, el 8 d'agost de 1837, perquè es va considerar dolent per a la salut pública.

Entre els mesos d'agost de 1836 i gener de 1837 una terrible epidèmia de malària va segar la vida de 408 persones, de les quals 224 eren albat i 184 adults. En total, una cinquena part de la població de l'Escala

El 1853 es va prohibir de nou, però se seguia cultivant arròs de secà. Amb el descobriment de la quinina per combatre el paludisme es va recomanar que els ajuntaments en proporcionessin, per fomentar el conreu de l'arròs, però aquest no es va reprendre fins a final del segle, i més concretament a principi del segle XX, de la mà de Pere Coll i Rigau, un torroellenc que havia anat a fer fortuna a Cuba i el 1894 comprà el mas Gelabert de Pals, amb closos abandonades i d'aiguamolls, algunes en terme de Torroella de Montgrí. Coll obtingué permís per plantar arròs l'any 1900. Va haver d'incorporar mesures sanitàries com la plantació a rec corrent, que l'aigua s'escolés amb una xarxa de recs i que les sèquies fossin ben netes, però s'hagué d'enfrontar al marquès de Robert, hisendat de Torroella de Montgrí, que s'hi oposava fermament. El *Diario de Girona* va publicar una crònica el 8 de juny de 1900: «*Va tomando caracteres de gravedad el conflicto originado en Torroella de Montgrí, por la Real Orden autorizando el cultivo de arroz. Los pueblos de Ullà, Verges, Albons, Belcaire, Gualta y La Escala se unen a la protesta*». El permís definitiu va arribar el 1909.

El 1923 el rendiment arrosser al Baix Ter era pobre, però a partir de 1939, fruit de la conjuntura favorable,

va tornar a pujar. Les plantacions d'arròs, que entre 1930 i 1935 ocupaven 245 hectàrees, amb una producció anual de 500 tones, van augmentar notablement durant la Guerra Civil i els anys següents. El 1942 es cultivaven 800 hectàrees i el 1948 varen superar les 5.000. El 1950 es varen collir més de 40.000 quintars d'arròs. Els dies 12 i 14 d'octubre de 1951, quan s'estava en plena collita de l'arròs, hi va haver un gran aiguat que va afectar especialment la zona del Daró. En el cens agrari de 1973 encara consten 25 hectàrees d'arròs a Albons, 22 a Bellcaire, 18 a Palau-sator i 359 a Pals. Un total de 424 hectàrees de camps arrossers. A l'Alt Empordà el 1983 es varen plantar unes 110 hectàrees d'arròs als estanys de Palau, a Castelló d'Empúries, i a Riumors, unes 26,43. A Pals, la producció sempre es va mantenir, i actualment és un referent en el món de l'arròs empordanès, amb dos molins arrossers.

A l'Escala el conreu de l'arròs es va reprendre en el període 1940-1969, de la mà de gent de València i de les terres de l'Ebre. Un soldat d'Amposta, de cognom Sabater, que havia vingut a l'Escala amb l'exèrcit republicà, va pensar que les closes abandonades de Cinc Claus serien un bon lloc per fer arròs. Així va començar una veritable «febre de l'arròs», no en referència a la malaltia, tot i que també hi va haver algun afectat, sinó al fet que totes les famílies del poble estaven directament o indirectament vinculades a aquest conreu, que va contribuir a pal·liar les necessitats alimentàries i econòmiques dels primers anys de la postguerra.

Una part de l'arròs es venia al preu legal, però més de la meitat es venia d'estraperlo a un preu molt superior. Molts pescadors, quan acabaven les feines del mar, tot i no haver dormit anaven a batre l'arròs i a pujar sacs de més de 70 kg en els graners o assecadors que es varen habilitar a les golfes dels masos i cases de l'Escala. Per a molts petits pagesos, el fet de cultivar arròs a les closes abandonades va significar la possibilitat de poder construir una petita casa de pagès i accedir a la propietat.

El poble s'omplí de valencians i ampostins que venien per a la plantada. Alguns marxaren a l'agost, després d'haver birbat o herbejat, i tornaven al setembre per a la collita i la batuda. El biòleg Carles Bas va escriure sobre això, en referència a l'Escala, el 1955: «*A estas faenas (cultivo y plantación de arroz) suelen dedicarse hasta trescientos hombres del país y ochocientos*

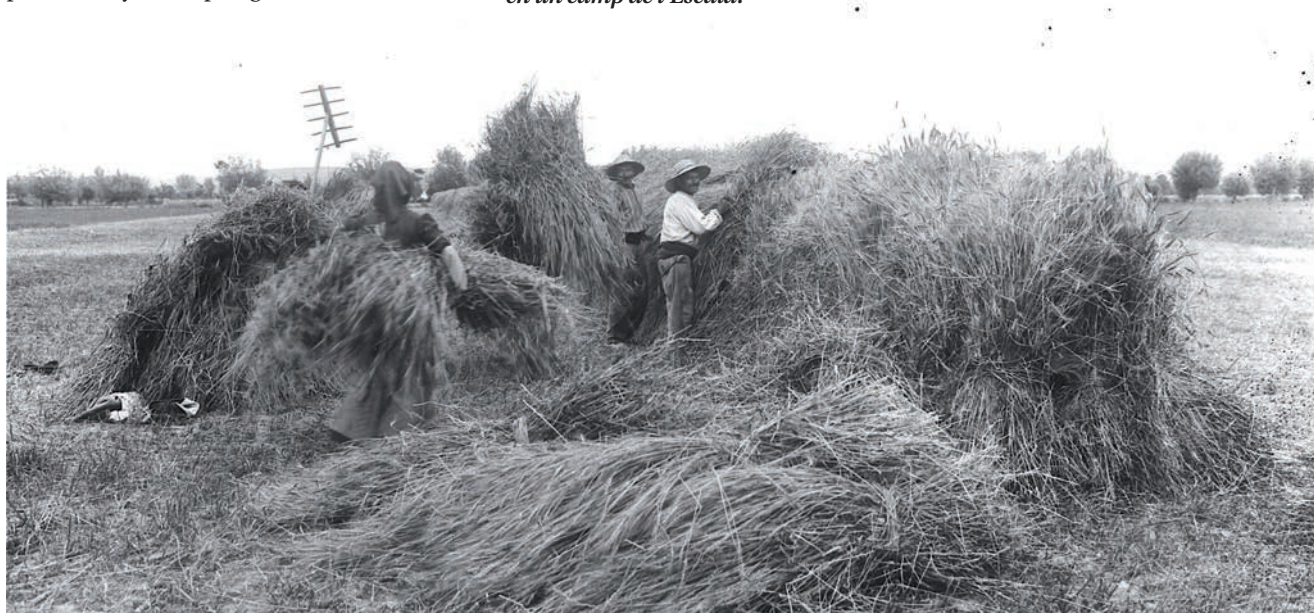
<< Fent garbes d'arròs, després de la sega, a principi del segle xx, en un camp de l'Escala.

valencianos, que se desplazan expresamente». Alguns es varen quedar per sempre i van formar una família, o bé la varen portar del seu poble d'origen. A partir de la dècada de 1960, encara va venir una segona generació, atreta per un turisme incipient, i es llogà en els sectors de l'hostaleria i serveis.

Cognoms com Arasa, Fornés, Germán, Gironès, Sabater i Subirats, procedents d'Amposta i Sant Carles de la Ràpita, al costat d'Adan, Castells, Castillo, Diert, Garcia, Gutiérrez, Hernández, Llorens i Sanchís, procedents de les riberes del Xúquer i l'Albaida, a l'entorn de l'Albufera de València (Cullera, Sueca, Alzira, Carcaixent, Alberic, Algemesí, Manuel, Pobla Llarga i Castelló de la Ribera fins a Xàtiva), es varen establir a l'Escala i van quedar lligats per sempre a la història del poble. Van enriquir la població amb noves aportacions socio-culturals vinculades a l'arròs.

El declivi del conreu de l'arròs es va produir per la falta de rendibilitat i l'encariment de la mà d'obra. A partir de la dècada de 1970, a la majoria de terrenys que havien estat camps d'arròs s'hi feren càmpings i apartaments a causa de la pressió urbanística de la nova economia, centrada en el turisme de masses. Aquest fet condemnà les terres que havien generat tanta riquesa i patiment. A l'Escala ja no queda ni un camp d'arròs. Només Pere Riembau Ballesta, pagès resident a l'Escala, en cultiva en els seus camps de Bellcaire, en el Parc Natural del Montgrí, Illes Medes i Baix Ter.

Lurdes Boix i Llonch és directora del Museu de l'Anxova i de la Sal.

El litigi de l'arròs

Enfrontaments polítics i socials a la zona del baix Ter (segles XVIII-XX)

L'arròs va desfermar, arreu, debats apassionats, en gran part lligats a la vinculació d'aquest conreu amb el paludisme. Però, en el cas de Pals, el conflicte va arribar a extrems insospitats, amb enfrontaments polítics i territorials i episodis carregats d'enorme tensió.

PERE BOSCH > TEXT

Josep Pla va dedicar un capítol de la sèrie *Homenots* a resseguir la història de l'arròs de Pals prenent com a fil conductor un dels seus principals protagonistes, l'indià Pere Coll i Rigau. L'escriptor empordanès va patir de valent les vicissituds d'aquest conreu, fins al punt d'afirmar, en un apunt del *Quadern gris*, que «les conseqüències de l'aventura de l'arròs de Pals consistiren en una enorme, angoixant, complicada bola de lletres que emmetzinà la nostra vida de família durant anys i anys». En el seu retrat de Pere Coll, l'escriptor empordanès va evocar amb passió la lluita desfermada per un conreu que, si bé ha acabat imposant-se com a valor gastronòmic notable, va tenir un passat ben convuls, esdevenint motiu de discòrdia entre pobles, polítics, propietaris, higienistes, metges i periodistes; fins al punt que la polèmica va arribar al Congrés de Diputats, a les pàgines de la premsa espanyola i, fins i tot, va generar un decret en què el govern espanyol, presidit per Antonio Maura, va sentenciar-ne la prohibició a principis del segle passat.

La polèmica venia de lluny. Ja durant el segle XVIII es van produir episodis de tensió per un conreu que hom lligava, de forma indissociable, al paludisme; fins al punt que aquesta malaltia era coneguda, popularment, com «la febre de l'arròs». Com es pot suposar, la causa directa no era la gramínia, sinó la tècnica de conreu utilitzada i la necessitat de disposar de grans concentracions d'aigua, que acabaven esdevenint focus d'insalubritat. Els nostres avantpassats es movien constantment en el dilema funest entre els beneficis econòmics que generava el conreu (quatre vegades superiors als del blat) i les conseqüències sanitàries. Les fonts documentals ens deixen constància d'alguns aldarulls populars, com ara

La vinculació entre el conreu de l'arròs i el paludisme era tan assumida que els nostres avantpassats es referien popularment a la malaltia com «la febre de l'arròs»

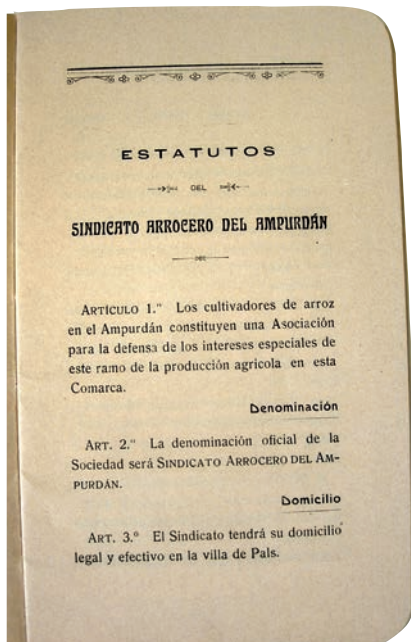
<< Pere Coll, reintrodutor de l'arròs a Pals, en un cartell de propaganda dels llumins Remeneu, amb els quals va aconseguir destruir el monopoli del fòsfor a l'illa de Cuba.

el que es va produir a la vila de Verges entre l'11 i el 13 de maig de 1763, quan la gent va trencar el conducte de les aigües per tal d'intentar paralitzar les plantacions. Però l'episodi més dramàtic va passar entre el 1832 i el 1837, en què es van superar els 130 morts anuals a Torroella de Montgrí, quan la xifra habitual no arribava als 90; i amb algun any (concretament el 1836) en què va arribar-se fins als 371. Les dades encara eren més esfereïdores a l'Escala, on es va arribar als 415 morts el 1836, un 32 % de la població d'aleshores. Hom va associar aquell episodi de mortaldat a la represa del conreu de l'arròs. La reacció inicial de les autoritats fou imposar un delme sanitari als propietaris. Però, finalment, el 2 de juliol de 1838 van arribar a la conclusió

«que del citado cultivo provienen las crueles enfermedades que se padecen», i van decidir prohibir-lo.

A partir d'aleshores, l'arròs va viure un període d'ostracisme. Fins que el 1899 Pere Coll es va entestar a recuperar-ne el conreu en una finca de la seva propietat i va aconseguir l'autorització per fer-ho, no pas sense haver de superar un llarg i feixuc periple burocràtic. La notícia va desfermar una agra polèmica, sobretot entre els veïns de Torroella de Montgrí; i va agafar una dimensió notable, en gran part provocada pel creuament d'enfrontaments que van prendre la gramínia com a excusa. La polèmica va derivar en una guerra freda, però els principals detractors del conreu no defallirien fins aconseguir-ne la prohibició. Finalment, el 23 de febrer de 1907 el govern conservador encapçalat per Antonio Maura va aprovar un Reial Decret en el qual es resolvia, de forma contundent, que «queda prohibido el cultivo del arroz en Torroella de Montgrí y demás localidades del territorio denominado Bajo Ampurdán». La correspondència creuada entre el comte de Serra i Sant Iscle i el governador civil, per una banda, i el ministre de Governació i president del Consell

<< Estatuts del Sindicat Arrosser de l'Empordà, una de les primeres cooperatives gironines.

ARXIU DE LA CIUTAT DE GIRONA

ARXIU PARTICULAR DE BALTAZAR PABERA

de Ministres, per l'altra, posen de manifest que la prohibició no fou motivada per motius sanitaris, sinó per garantir que el candidat conservador pogués presentar-se com el gran protector del districte de Torroella de Montgrí en les transcendents eleccions del 1907, marcades pel repte de la Solidaritat Catalana.

Però els interessos al voltant de l'arròs eren extremadament complexos. I, ben aviat, els propietaris que s'havien engrescat a plantar-lo van iniciar una campanya de pressions que va arribar fins la premsa espanyola i al president del Consell de Ministres. D'entre els que van afegir-se la campanya hi havia destacats propietaris, com ara la marquesa de Monistrol, la qual es va apressar a reclamar una rectificació a Antonio Maura. Les pressions van provocar que, només un mes després de la prohibició, el govern es veiés obligat a fer marxa enrere. A partir d'aleshores i fins al dia de les eleccions, es va viure un pols frenètic en el qual el principal objectiu del comte de Serra i Sant Iscle, Robert de Robert, fou mantenir l'engany entre la població de Torroella de Montgrí i amagar la rectificació del govern. La conspiració, desconeguda pels veïns d'aleshores, va permetre que

L'arròs va esdevenir, en el cas del districte de Torroella de Montgrí, el tema central de les eleccions a Corts del 1907, marcades per la irrupció de la Solidaritat Catalana

<< Tasques de conreu de l'arròs a principis del segle passat.

el govern mantingués el control del districte; contràriament a allò que va succeir a 40 dels 44 que hi havia aleshores a Catalunya. El comte va vèncer Josep Torras i Sampol gràcies a aquest engany i a una intensa campanya en la qual va haver-hi de tot, des de llançament d'arròs al contrincant fins a pasquins en què es presentava el polític solidari com «el candidat arrosser», una etiqueta amb clares connotacions negatives.

A partir d'aleshores, l'evolució de l'arròs va sotmetre's exclusivament a les dinàmiques del mercat i no pas a les lluites polítiques i socials. No deixa de resultar significatiu que un dels fills de comte de Serra i Sant Iscle acabés demanant autorització per plantar arròs en una finca de la seva propietat. El conreu va viure una etapa de creixement espectacular durant la postguerra, en bona part gràcies a l'escenari de l'autarquia. Però, a partir dels anys seixanta, es va anar abandonant progressivament. A principis d'aquest segle, però, l'arròs va tornar a reconquerir les planes del Baix Empordà i va convertir, manllevant paraules de Josep Pla, «un paisatge incert en un jardí precís i ordenat». L'escriptor empordanès i els pioners de l'arròs se sentirien orgullosos que un conreu lligat a la polèmica s'hagués convertit, avui, en un element identitari de primer ordre.

Pere Bosch i Cuenca
és historiador i periodista.

Albert Grassot de l'Estany de Pals

«Vull arribar al 100 % d'arròs ecològic»

PERE BOSCH > TEXT

Pals és terra d'arrossaires, de pagesos carregats de romanticisme que s'han entossudit a implementar aquest conreu i, tot sovint, han hagut de fer-ho a contracorrent, superant tota mena d'obstacles. Albert Grassot enllaça la tradició del conreu amb una vocació decidida per la innovació, tant en l'àmbit de la mecanització com de la comercialització del producte amb una marca pròpia.

Vostè pertany a una família que s'ha dedicat al conreu de l'arròs des de fa cinc generacions. Des de quan, exactament?

—Va començar el meu rebesavi. Tot i això, cal puntualitzar que antigament no era com ara. Es feia una mica de tot, a banda de l'arròs.

—I quina part del procés de producció controlaven?

—Abans era diferent. Hi havia un lloc on portaves el gra i, a canvi d'un percentatge del producte, et blanquejaven l'arròs.

—És a dir, que era un arròs que entrava en el mercat sense marca. Els consumidors sabien que procedia de Pals?

—Ho sabien, però no estava identificat amb cap marca.

—A partir de la memòria familiar, recorda alguna anècdota d'aquells anys lligada al conreu de l'arròs?

—En el temps de l'estraperlo, l'àvia agafava l'arròs del mas i se'n anava fins a Torroella de Montgrí i l'amagava per canviar-lo per altres coses, com ara peix. Era un bé molt cobejat.

—El seu pare va abandonar el conreu progressivament. Per quins motius?

—El conreu es feia tot a mà i va costar molt de mecanitzar-lo. En aquest impàs va pujar molt la mà d'obra, sobretot a conseqüència del turisme. A més a més, es començaven a construir granges. A casa va canviar la gestió de l'explotació agrària i vam muntar una granja de vaques. Els camps d'arròs es van reconvertir en camps de blat o farratges.

—Devia coincidir amb el moment en què l'arròs es va abandonar de forma gairebé absoluta al Baix Empordà.

—Sí. Es va arribar a només 10 hectàrees.

—A partir d'un moment determinat, però, vostè decideix recuperar-lo. M'imagino que el seu pare devia quedar sorprès.

—Això ho tinc gravat. Érem aquí fóra al mas i el meu pare em diu: «Abandonem les terres de l'Estany i les donaré a arrendar perquè ja no puc fer més blat».

«La gent de Pals ha patit amb l'arròs, però ara és diferent»

JOSEP CUURO

de moro ni blat. Els veïns tornen a fer arròs i, si ho fan, l'aigua m'ho negarà tot, pujarà la salinitat i no podré fer res». En aquell moment, em va sortir de dins: «Per què no m'ho deixes provar?». «Provar què?», em va preguntar. «Deixa'm provar de fer arròs», li vaig aclarir. I em va començar a recordar el que havia patit ell. Vaig insistir i va afluir. Vaig començar amb tres camps petitons. Aquí va ser on vaig descobrir l'arròs, perquè els records que tinc de petit no són de conrear-lo.

—Tot i això, suposo que va poder aprofitar la tradició familiar.

—Sí. Encara ara, el meu pare m'explica coses que feien abans. Tot i això, el seu record està molt lligat al patiment, a les pèrdues. No era com ara, que si t'has mecanitzat mínimament és com fer blat.

—El salt endavant, però, el fa pocs anys després, quan decideix impulsar una marca pròpia...

—Sí. Aquesta va ser sonada. Jo era funcionari de l'Ajuntament de Pals i ho compaginava amb el conreu de l'arròs. Costa molt viure de l'arròs, a menys que tinguis

moltes hectàrees. Cada any el collia, feia tot el possible perquè fos bo, el carregaven en un camió i desapareixia cap a l'Ebre o València. El que pagava més, se l'emportava. En aquells moments, es començava a bellugar tot el tema de proximitat, de quilòmetre zero. Estem parlant del 2002. La idea era fer alguna cosa més petita per vendre-la als turistes, però no ho acabava de desencallar. I aleshores vaig anar a una fira Slow Food a Itàlia, on em van obrir els ulls.

—Què va descobrir?

—Allà vaig entendre que el producte l'havies de fer tan bé com poguessis, amb varietats autòctones i antigues, tirant cap a la producció ecològica, que es començava a valorar molt i fer un arròs que parlés del producte. Vam veure que hi havia un nínxol de mercat, molt petit en aquell moment, en els joves cuiners. El dia que vaig explicar la idea a casa, va ser un drama. Però em van veure tan convençut que van dir: «Fes-ho». Ho vam preparar tot, i la collita del 2004 va ser la primera que vam elaborar amb l'etiqueta de l'Arròs de l'Estany de Pals. En aquells moments només hi havia la marca del Molí de Pals.

—Avui, l'arròs que produeix s'ha fet un nom en el mercat i el podem trobar perfectament en la restauració de la zona.

—Fem taca d'oli. Tinc clients a Vilanova i la Geltrú, a Màlaga, a Toledo, a París. La comercialització, la fem nosaltres directament, tot i que els darrers cinc anys hem trobat un repartidor de petits productors que ens ajuda a arribar allà on nosaltres no podem.

—En aquests moments, quina producció tenen i on la destinen?

—Estem collint al voltant de 200 tones d'arròs brut cada any; unes 100 tones, acabat i envasat. El 90 % va a restauració i la resta a client final, i una petita part a botiga. Però en una botiga en la qual el comerciant estigui disposat a explicar el producte. Això, en una lleixa, no es ven.

—El seu cas representa una excepció en el conjunt de la comarca. Per què creu que no s'ha fet el salt a la comercialització amb el nom d'arròs de Pals quan resulta que és un producte que està molt ben valorat?

—Per diversos factors. En primer lloc, cal una inversió brutal en maquinària

JOSÉ GURJO

>> Albert Grassot amb arròs de l'Estany de Pals.

i fer-ho tot és complicat. És un cicle constant. La gent que fa l'arròs directament, fa molts mesos que l'ha cobrat. Jo tinc l'arròs per vendre. Al final, el percentatge que et queda és més alt, però cal assumir més risc. En segon lloc, l'arròs de Pals és diferent, però per fer-lo molt diferent caldria conrear-lo de forma ecològica, preservant tots els valors naturals. Encara hi ha un problema afegit, i és que a Girona tothom ha anat a la seva. En una altra zona, segurament ja hi hauria una cooperativa.

També han estat innovadors en el tema de la maquinària.

En aquest cas, vam anar al Japó, on han potenciat mecanitzar aquestes feines. Vaig tenir la sort de conèixer un personatge japonès i, a través d'ell, vaig intro-

duir-me en aquell món, que és bastant tancat. La primera màquina que vaig comprar va ser una recol·lectora. Després va venir una plantadora, la majoria de maquinària del molí i una assecadora... Ells, abans d'utilitzar un producte químic, intenten fer-ho de forma mecànica. A més a més, per a la cultura japonesa l'arròs no és només un aliment; és alguna cosa més. I, per tant, el cuiden d'una manera especial.

—Quins reptes tenen actualment?

—Ara en fem el 10 % amb certificat ecològic. Jo voldria fer-ne el 100 %. Crèixer, ja sé que no puc fer-ho més. Però voldria engrescar-hi els altres, créixer en conjunt, ajudar els veïns perquè es guanyessin millor la vida. Fer com de cooperativa, però conservant la marca.

Pere Bosch i Cuenca
és historiador i periodista.

«Voldria engrescar-hi els veïns, créixer en conjunt»

La fantàstica aventura humana de Carles Fontserè

De Barcelona a Porqueres, passant per París, Mèxic i Nova York

«Tot plegat, una fantàstica aventura humana que no canviaria per res del món». Aquest podria ser el perfecte resum del pas de Carles Fontserè i Carrió entre nosaltres, tal com ell mateix el deixà escrit a la *Revista de Girona*, número 116, en la sèrie «Els altres gironins».

JOSEP VÍCTOR GAY > TEXT

Es fa difícil situar aquest personatge en una tècnica artística o creativa concreta: cartellista, escenògraf, dibuixant, pintor, gravador, fotògraf, escriptor... possiblement el seu temps vital exacte seria el renaixement. Però Fontserè va néixer fa exactament un segle.

El fill rebel d'una família burgesa

Tot apuntava que el jove Carles seguiria la petja d'una família benestant de l'Eixample barceloní. Alumne dels jesuïtes del carrer Casp, deixa el batxillerat als 15 anys i treballa d'aprenent d'escenògraf. Els seus primers dibuixos apareixen al diari *El Correo Catalán* i en altres publicacions d'inspiració carlina o «tradicionalista».

Té 20 anys quan esclata la Guerra Civil, i des del Sindicat de Dibuixants pinta el primer cartell que s'enganxà pels carrers en suport als demòcrates.

Un any després serà mobilitzat i s'incorpora a les Brigades Internacionals. Seguirà pintant murals, gravats i escrivint en butlletins, fins que, dissoltes les BI, passa com a dibuixant a l'Estat Major de la DECA (antiaeris).

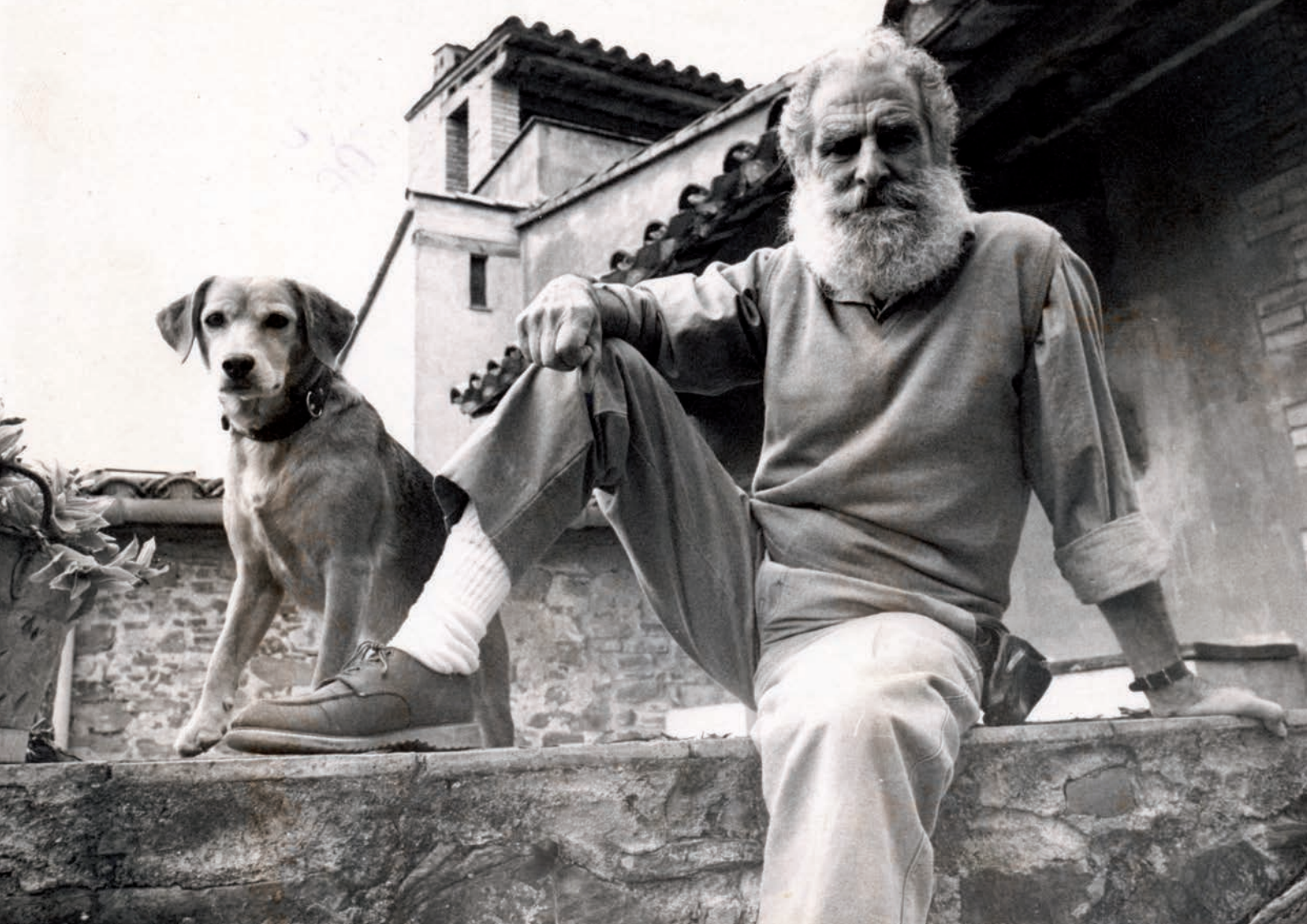
La Retirada (hivern de 1938-1939) el troba en terres gironines. «Tenia temps d'arribar-me a la litografia de Girona, que, si la memòria no em falla, era a l'actual ronda de Ferran Puig». Era el 25 de gener de 1939. Fontserè seguirà camí vers la frontera. De Palau-sacosta, on era la seva unitat, a Figueres, on, co-

Té 20 anys quan esclata la Guerra Civil, i des del Sindicat de Dibuixants pinta el primer cartell que s'enganxà pels carrers en suport als demòcrates

<< Carles Fontserè va dissenyar el seu famós cartell «Libertat!» el 1936, quan tenia 20 anys.

mandat per Jaume Miravittles, va «enllestir un periòdic mural per col·locar a la Rambla». El 4 de febrer ja és a Darnius, l'endemà arriba a Agullana —«de tradicional activitat contrabandista», escriurà— i serà també un dels acollits al mas Perxés. Passa a França pel coll de Lli (748 m) amb el gruix dels polítics catalans. Era el diumenge 5 de febrer.

PERE DURAN (1988)

Un llarg exili

Carles Fontserè iniciava una llarga etapa vital com a «exiliat de tercera». Pas breu pel camp de concentració del Haras, a Perpinyà, però en cap moment interromp la seva activitat creativa: dibuixa, pinta més murals, decorats... Alterna aquesta activitat amb feines esporàdiques. Torna al camp de Sant Cebrià, fins que s'escapa a París, on el sorprèn l'ocupació alemanya.

S'inicia a la litografia original sobre pedra, a tiratge limitat, i que edita Rafael Tasis. Il·lustra llibres de bibliòfil: *La fi del món a Girona*, de Joaquim Ruyra, com recordarà, passats els anys, també a la *Revista de Girona*, al número 136, en el dossier dedicat a l'escriptor gironí. Reconeix que, en llegir l'obra, «em va copsar la tragèdia dels que confessaven llurs pecats en veu alta», i també «la punyent descripció de la processó que desemboca a la plaça de la catedral».

Aquell exili a París es perllongarà en deu anys d'intensa activitat, fins

<< *Carles Fontserè i Carrió*
(Barcelona, 1916 - Girona, 2007).

que un dia, el popular Mario Moreno «Cantinflas», que és a la capital francesa amb un espectacle de revista, contracta Fontserè com a escenògraf. L'acompanyarà a Mèxic. Abans de retornar a França fa una primera i activa estada artística a Nova York.

L'any 1950 és cabdal en la vida de Carles Fontserè: el 25 de novembre es casa amb Terry Broch. La núvia ens en dona detalls en aquestes pàgines.

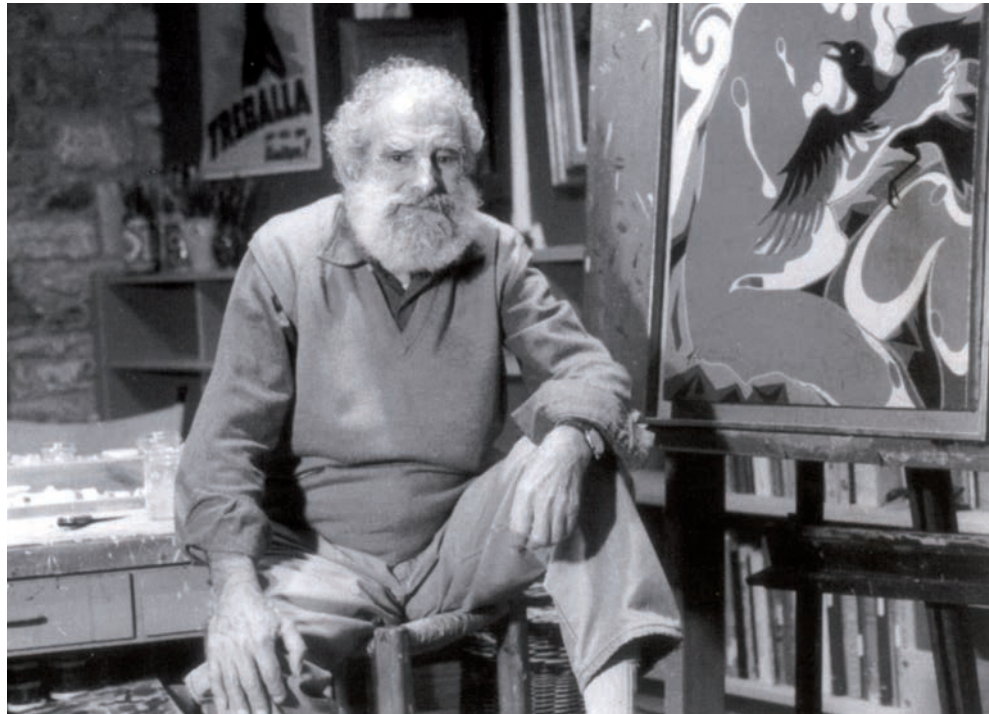
El 4 de febrer ja és a Darnius, l'endemà arriba a Agullana i serà també un dels acollits al mas Perxés. Passa a França pel coll de Lli (748 m) amb el gruix dels polítics catalans

L'enyor de Catalunya i el retorn

«En tot temps m'ha agradat viure ambientat d'acord amb les circumstàncies del meu moment», escriu a la *Revista de Girona*. Ho fa a París, amb la Terry, però com deia el mestre Josep Pla, «el català és animal que s'enyora». La parella es planteja tornar a Catalunya, malgrat que el règim franquista sembla prou consolidat.

A les acaballes dels anys cinquanta adquireixen un «tossal boscat» a Porqueres, en un punt que domina l'estany banyolí, des d'on s'albira el Canigó, el Bassegoda, el Mont, l'Albera, el cap Norfeu i les Medes. La propietat inclou dos barracots enrunats que cal refer.

Serà una tasca llarga: «Tenim moltes ganes d'obrir les portes i les finestres de can Tista... Diuen que Déu guia els homes per viaranyis imprevisibles. A nosaltres el camí que ens porta a Porqueres sembla —per ara— que fa moltes zigzagues, però no desesperem d'arribar-hi i retrobar els bons amics de Girona»,

PILAR AMERICH

<< A l'esquerra, casament de Carles Fontserè i Terry Broch (25-11-1950) a la dreta de la imatge, amb Josep Fontbernat com a testimoni. A la dreta, Fontserè al seu taller.

escriu a l'autor d'aquestes ratlles, el maig de 1968, des de Nova York. El febrer de 1969 en diu: «Les obres de can Tista ja estan quasi acabades... Encara falten, però, unes reformes a Montguix... on tenim els tallers i el despatx». La carta està datada a Los Angeles, on Fontserè treballa per a una productora de cinema. I, el 1973, el retorn: «Venim per una llarga temporada i, encara que plugi o nevi, o faci molta calor, ens hem de veure».

Les raons de la seva vinguda definitiva i d'escollir aquell bonic indret de Porqueres queden descrites així a la *Revista de Girona*: «El motor fonamental del nostre trasllat a aquesta comarca gironina no és tant de caràcter negatiu en relació amb les formes de vida de la ciutat com el fet positiu de viure una quarta "joventut" d'activitat i treball, en harmonia ecològica amb el curs natural de l'any. El trastam, les pintures, els objectes i els llibres que m'envoltaren en els apartaments de Nova York ara continuen enviant-me en el reclus fascinant d'aquestes barraques, a l'esguard del Mont i el Canigó».

A casa, vida d'artista

Després del seu retorn, els gironins descobreixen la creativitat de Carles

Fontserè: exposició a l'Agrupació Fotogràfica de Girona, de pintura a les galeries Sant Jordi de Girona i Sant Lluç d'Olot, amb la sèrie «Cases catalanes vora el mar».

A l'inici de la dècada dels vuitanta promou les mostres «Nova York vista i viscuda», «Dalí, fotogràf» i «Dalí i els seus fotogràfs», fruit de la llarga col·laboració amb l'artista de Figueres quan aquest residia a Nova York. «Dalí ha aprofitat el seu fabulós prestigi per promocionar Gaudí i la Costa Brava en una època en què ni l'un ni l'altre semblaven en camí de preveure el reconeixement internacional que després han

assolit», escriu Fontserè en el número 68 de la *Revista de Girona*, dedicat a l'artista empordanès. Terry Broch també col·laborava amb Dalí com a intèrpret. Seguiran mostres fotogràfiques sobre ciutats europees: París, Roma i Londres, i que "la Caixa" porta a Girona. En el Museu d'Història de la Ciutat es veu l'exposició «Nova York 1926-1990, un retrat gràfic de Carles Fontserè». També presenta obra pictòrica a la Casa de Cultura.

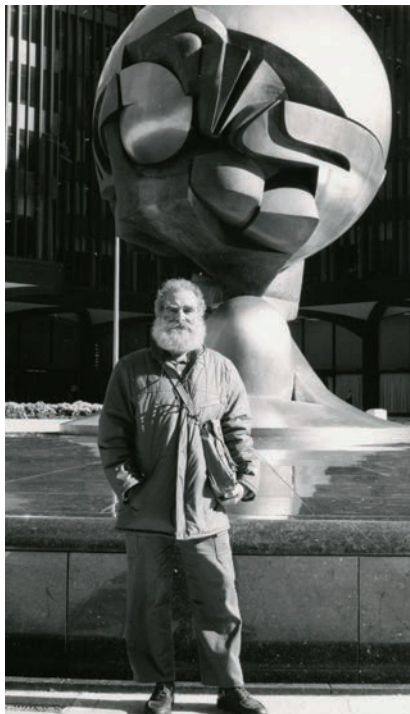
En la dècada següent, el Museu d'Art de Girona adquireix obra de Fontserè i l'exposa, i el 1996 al palau de la Diputació es mostra la sèrie fotogràfica «Metròpolis», amb una conferència de l'autor. També és convidat a la biennial Olot Fotografia.

El 1985 havia rebut la Creu de Sant Jordi: «Tal volta per a alguns arribi un xic vers el final, quan ja s'està a les acaballes. Però també és una satisfacció. No ens enganyem», declara al *Diari de Girona*.

S'inicia a la litografia original sobre pedra, a tiratge limitat, i que edita Rafel Tasis. Il·lustra llibres de bibliòfil, entre els quals *La fi del món a Girona*, de Joaquim Ruyra

Unes memòries diferents i incòmodes

L'any 1995 es publica el primer volum del relat vital de Carles Fontserè: *Memòries d'un cartellista català (1931-1939)*, editat per Pòrtic.

<< *A l'esquerra, Carles Fontserè al World Trade Center de Nova York, 1990. A la dreta, can Tista, a Porqueres.*

L'obra ofereix una visió diferent i possiblement més autèntica de la vida social i política del nostre país, des de la proclamació de la Segona República fins al final de la Guerra Civil. «He intentat restar fidel als fets que pertanyen al terreny de la realitat de la "petita història", sense la qual no existiria la gran», escriu en el prefaci.

El 1999 apareix el segon volum, *Memòries d'un exiliat de tercera*, que provoca un notable enrenou entre els polítics del país, ja que s'hi desmitifiquen persones i actituds que fins aleshores semblaven intocables. Sis anys després veu la llum *París, Mèxic, Nova York. Memòria 1945-1951*, i anuncia un quart volum...

El viatge s'acaba

La Demarcació de Girona del Col·legi de Periodistes de Catalunya atorga a Fontserè el premi Mosca del Jurat, «per la seva trajectòria personal i professional». Dos anys després serà nomenat col·legiat d'honor, i a la seu gironina del Col·legi es presenta una mostra de l'activitat periodística del guardonat.

Si l'activitat creativa del personatge s'inicia com a cartellista, ja entre nosaltres la seguirà. Realitza els pòsters

de la 80 Volta Ciclista a Catalunya, de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, del Teatro de la Zarzuela de Madrid, el del cinquantenari de la mort de García Lorca, de l'homenatge a Joan Corominas, per al Casal Independentista de Banyoles...

En plantejar-se el retorn dels «papers de Salamanca», Fontserè s'impliça en la campanya per aconseguir recuperar-los, ja que també hi havia part de la seva obra i documents personals. Continua molt actiu: participa en programes de TV, en cicles de conferències a Catalunya, al Regne Unit, Itàlia i els Estats Units.

El mes de setembre de 2006 pateix una caiguda a casa seva. El 7 de gener de 2007, ja convalescent, una infecció

Aquell exili a París es perllongarà durant deu anys d'intensa activitat, fins que un dia el popular Mario Moreno «Cantinflas», contracta Fontserè com a escenògraf

li provoca una septicèmia que no pot superar. Mor a l'hospital Josep Trueta.

«Se'ns ha mort, doncs, Carles Fontserè, que semblava etern», escriu Arturo San Agustín a *El Periódico*. Aquells dies, una exposició de fotografies de Fontserè es mostrava en una sala de la plaça de Catalunya de Barcelona.

Les seves cendres reposen en el bosc de l'entorn de casa seva a Porqueres. La biblioteca d'aquesta localitat del Pla de l'Estany porta el seu nom.

Ni Carles Fontserè ni Terry Broch no són presents físicament a Can Tista i Montguix. Però allà tot segueix igual. Els tallers l'esperen, la taula de treball amb els papers perfectament en ordre, els llibres arreglats, i fins l'esbós d'aquell quart volum de les memòries. No, en Carles, malgrat tenir cent anys, és amb nosaltres, d'acord amb el títol d'aquell article a la *Revista de Girona*: «Continuïtat en escenografies diferents».

En el centenari del naixement de Carles Fontserè, calia fer-ne memòria, almenys per part de qui ell considerava, en la dedicatòria de les seves memòries, «amic d'anys i panys!».

Josep Víctor Gay
és periodista.

«Tot va anar bé...»

Terry Broch, la memòria més íntima de Carles Fontserè

Podem establir un triangle residencial del matrimoni Carles Fontserè - Terry Broch, entre París, Nova York i Porqueres. Certament hi podem afegir altres fites: Ciutat de Mèxic, Roma, San Francisco... Però la vida d'en Carles, entre 1916 i 1973 —amb el parèntesi de la Guerra Civil—, és la d'un «urbanita»: Nascut i crescut a Barcelona, l'exili el porta a la capital francesa, per seguir, en dues etapes, a la ciutat dels gratacels.

>> *Terry Broch plantant el noguer de can Tista (18-2-94).*

JOSEP VÍCTOR GAY > TEXT

Terry Broch va néixer a Nova York, de pares originaris dels Països Catalans. Serà en la seva ciutat nadiua on coneix qui esdevindrà el seu marit. Seguiran el festeig a París, on es casen la tardor de 1950. Al cap de poc es traslladen a Nova York, on viuran més de vint anys, entre 1951 i 1973, i on tindran quatre domicilis, en barris de referència d'aquella gran ciutat: 145 East 525 Street, en el Midtown East, el rovell de l'ou de Manhattan. Després es traslladen al 10 d'East End Avenue, del districte d'Upper East Side, en aquell

Serà a Nova York on Terry Broch coneix qui esdevindrà el seu marit, Carles Fontserè. Seguiran el festeig a París, on es casen la tardor de 1950. Al cap de poc es traslladen a Nova York, on viuran més de vint anys, entre 1951 i 1973, i on tindran quatre domicilis

moment «el districte residencial de més to», segons diu Carles Fontserè en el catàleg de la mostra «Nova York vista i viscuda». Tercer domicili novaiorquès de la parella: 341 West 46 Street, a l'oest de Manhattan, que no era tingut com l'est de l'illa. Quelcom de semblant, salvant totes les distàncies, entre la dreta i l'esquerra de l'Eixample barceloní. Finalment, els Fontserè/Broch residiran en el 510 de Broome Street, en el cor del SoHo, quan era «el decrepit districte que abraça una cinquantena de carrers», en paraules d'en Carles.

Ens hem permès situar el lector en aquests escenaris del tot urbans per accentuar el canvi fins arribar a can Tista i Montguix de Porqueres, això sí, «un dels indrets més bonics de la rodalia de Banyoles», segons el seu propietari. Aquelles dues barraques per refer esdevindrien uns espais acollidors i amables, bonics i entranyables...

Carles Fontserè no hi és d'ençà d'aquell 7 de gener de fa nou anys, però Terry Broch ha sabut mantenir el conjunt de forma impecable, fins a l'extrem que ens sorprèn no veure i sentir l'amo de la casa, sempre treballant, a dins i a fora. La seva esposa no es va planteja marxar: «Això és casa meva», afirmava serena. Terry Broch va morir el 27 d'abril passat. Aquest és el darrer cop que se la va poder entrevistar.

>> *Terry Broch a can Tista, a Porqueres (Pla de l'Estany).*

Fem, doncs, memòria d'ell i d'ella.

—Quan i on es coneixen en Carles i la Terry?

—A Nova York, en el Centre Català, on els meus pares eren molt actius. En Carles era allà, procedent de Mèxic.

—El festeig va seguir a París...

—En efecte. Vaig fer una estada a París, bàsicament per millorar el francès... i també estar al costat d'en Carles.

—Fins al casament...

—Va ser molt senzill. Un dels nostres testimonis fou Josep Fontbernat, un gironí també exiliat després de ser el primer director general de la Radiodifusió de la Generalitat republicana. L'alcalde que certificà el casament pronuncià un discurs molt *Rive Gauche*, com li agradava de recordar a en Carles. Després, en Fontbernat, que tenia una taula permanentment reservada al mític cafè Les Deux Magots, ens convidà a celebrar-ho. I amb la seva esposa dinàrem Chez Lippe...

—I viure a París...

—Hi teníem pis, a París. Abans, el viatge de nuvis ens portà fins al Rosselló, on en Carles havia iniciat el seu exili...

—I, després, retorn a Nova York...

—És on teníem la feina. En Carles va ser director artístic de Dana Perfumes International i de la revista *Temas*, il·lustrador de contes... molta feina...

—En Carles va tenir problemes amb l'anglès?

«En Carles estava del tot decidit a tornar a Catalunya, i, per tant, vàrem tornar... i tot va anar bé...»

—El vaig ajudar en el procés d'adaptació, que va més enllà de l'idioma.

—Després d'anys de viure a Nova York es planteja tornar a Catalunya... a Porqueres...

—El doctor Pericot, que havíem conegut a Nova York, va ajudar-nos a trobar un lloc adient i que coincidís amb el que en Carles entenia com un indret per viure... Va ser Porqueres...

—Passar del SoHo de Nova York a Porqueres no sembla fàcil...

—Per a mi va suposar un procés d'adaptació. Però aquest lloc, aquest paisatge, ho va fer més fàcil. A més, tenim a tocar Banyoles i Girona. A Barcelona ens acompanyaven les amistats...

—Però en Carles estava disposat a tornar a Catalunya...

—Estava del tot decidit, i, per tant, vàrem tornar... i tot va anar bé...

Josep Víctor Gay
és periodista.

Ramon Basil, músic, compositor i director de coral

Música i associacionisme a Figueres a finals del s. XIX i principis del XX

La Cobla Ciutat de Girona, mitjançant l'edició de diversos CD, recupera el patrimoni musical dins el programa Fonoteca de la Cobla. Aquest 2016, tots els esforços s'han centrat a recuperar el llegat de qui ha estat la baula de la nissaga Basil.

INÉS PADROSA > TEXT

Per entendre la figura de Ramon Basil cal tenir en compte el context sociològic i cultural de la ciutat de Figueres a la segona meitat del s. XIX i el primer terç del s. XX.

Al llarg de la història, la comarca de l'Alt Empordà i la seva capital han patit els efectes de la seva situació fronterera, tant des del punt de vista econòmic i demogràfic com polític. Convé parlar dels aspectes positius que proporcionà aquesta situació estratègica, aspectes que redundaren a favor de l'absorció dels corrents ideològics estrangers i que incidirien en l'adscripció als ideals republicans. Aquestes circumstàncies, unides als costums i a la manera de viure d'aquest període, afavoreixen la potenciació de la cultura envers les classes menestrals i obreres mitjançant l'associacionisme.

Una de les activitats que influirà en el desenvolupament de les seccions artístiques i musicals i de declamació serà la derivada de la creació del Teatre Principal, inaugurat el 1850, tan sols tres anys més tard que el Teatre del Liceu de Barcelona. En el Teatre Principal es fan representacions teatrals, òperes, concerts i recitals de companyies foranes i de la mateixa ciutat, en les quals la música i les agrupacions corals són un element primordial.

A la primera dècada del segle XX s'experimenta una gran difusió de la música i del cant, circumstància que propicia la creació d'agrupacions corals

ARXIU PARTICULAR DE JOAN ALBERNI

>> *Ramon Basil i Burjó*
(Figueres, 1866 - 1938).

Durant l'últim terç del s. XIX, Figueres és una ciutat activa en la qual sorgeixen i coexisteixen nombroses associacions. D'entre totes, les de més llarga vida seran el Casino Menestral, la Societat Coral La Erato i l'Sport Figuerense. La majoria disposen de les corresponents seues socials per repre-

>> *El Cor de la Societat Coral Erato (1910).*

sentar obres de teatre o acollir celebracions, concerts i vetllades literàries i musicals, i gaudeixen també de formacions corals i orquestres.

Música militar i religiosa

Per altra banda, Figueres disposa de la plaça forta del castell de Sant Ferran, on es crea una banda militar. Serà després de la Primera República, a l'època de la Restauració, quan la institució gaudeix de banda militar pròpia: la primera pertany al Regimiento Aragón; al cap dels anys gaudirà de la del Regimiento Asia, però serà la banda militar del Regimiento San Quintín la de més anomenada. D'aquí sorgiran vocacions musicals, i reconeguts músics en formaran part: és el cas del mestre Francesc Civil Castellví (1895-1990), o del mestre Antoni Juncà (1875-1952), que en el bienni 1904-1905 forma part de la Banda del Regimiento Asia, i en els anys 1918-1924 és director de la banda del Regimiento San Quintín.

La música religiosa va tenir també un paper destacat amb la Capella de Música de la Parròquia, l'Schola Cantorum, en la qual el mestre Isidre Lleys va desenvolupar una labor rellevant en la formació de nombrosos músics. Per altra banda, Felip Cervera va dirigir el cor de l'Associació de Música Santa Cecília (1909).

Societats corals i orfeons

A la primera dècada del segle xx s'experimenta una gran difusió de la música i del cant, circumstància que propicia la creació d'agrupacions corals, i es componen peces musicals i himnes per donar més relleu a la vida social i política. Les entitats i els moviments associatius són el focus des del qual es projectarà la música, i esdevenen protagonistes d'un gran servei social d'intercanvi. És en aquest període en què sorgeixen tres formacions corals cabdals.

La Societat Coral La Erato neix l'any 1862, i és el resultat de la fusió de les seccions corals dels casinos Menestral, de l'Artístic i del Figuerenc. En els seus inicis, el cor estava constituït per uns cinquanta coristes, i alguns dels directors foren destacats músics, com Gabriel Cotó, Pep Ventura, Benet Ventura, Felip Cervera —que n'estigué

al capdavant des de 1909 a 1919— o el mateix Ramon Basil, que hi va estar vinculat els anys 1905-1908.

L'Orfeó Art i Pàtria neix el gener de l'any 1909, amb la intenció d'aportar aires nous als afiliats de la Lliga d'Acció Social —posteriorment, El Patronat de la Catequística—, sota la direcció del mestre Pere Codina. Els orfeonistes solien ser persones de caire conservador i amb lligams amb els ambients religiosos. A partir de 1910 n'esdevé director el músic peraladenc Josep Serra, tasca de la qual s'ocupà fins al 1915. El mes de desembre de 1916 l'Orfeó es va dissoldre.

L'Orfeó Germanor Empordanesa es constitueix el 15 d'abril de 1914 a redós del Casino Menestral, quan Emili Pallissera era el president de l'entitat i Simó Gratacós el primer mestre-director. Sorgeix com a cor —en els inicis el constituïen 50 coristes—, i l'any 1917 passa a ser orfeó i a anomenar-se Orfeó Germanor Empordanesa. Al cap de tres anys de la seva constitució l'orfeó està constituït per 130 cantaires.

Ramon Basil

Ramon Basil Brujó (Figueres, 2 de maig de 1873 - 3 d'abril de 1938) viu i comparteix algunes iniciatives lúdiques i culturals d'aquest període. Sigui per tradició familiar, sigui per les seves in-

Ramon Basil viu i comparteix algunes iniciatives lúdiques i culturals d'aquest període. Va formar part de diverses associacions ciutadanes

>> *L'Orfeó Art i Pàtria dirigit per Josep Serra en una visita a Peralada.*

quietuds personals, va formar part de diverses associacions ciutadanes, circumstància que li va permetre establir contacte amb tota l'escala social de la ciutat, des d'empresaris a menestrals i, de manera particular, amb músics, literats i actors.

Ramon era el fill petit de Josep Maria Basil —músic de professió nascut a Cadaqués—, qui el deuria introduir en la solfa i en l'ambient musical, igual que al seu germà Frederic, que, dotze anys més gran que ell, tocava el contrabaix. Tot i això, a l'adolescència va ampliar els seus estudis musicals al Conservatori del Liceu, a Barcelona.

Des del punt de vista professional es trobava vinculat a la notaria de Salvador Dalí Cusí (1872-1950), de la qual amb els anys va arribar a primer pasant. Però serà per les activitats musicals complementàries per les quals passarà a formar part de la microhistòria figuerenca i empordanesa.

Se sap que en Ramon va ser un virtuós en la interpretació de la flauta travessera, que va formar part de petits grups musicals, i s'ha dit, també, que

va ser membre de l'orquestra Mendocza. Però ben segur que el seu renom prové de la direcció de la principal agrupació coral de Figueres de l'època, el cor de La Erato, i de compondre peces musicals i d'arranjar-ne d'altres, entre les quals hi ha les sarsueles romàntiques per a grups.

Ramon Basil esdevé una baula important a la nissaga de músics: Basil (Josep i Frederic) i Bassagañas Basil (Josep i Ramon), que madura en el seu fill Francesc (1905-1975).

Fou precisament a la capital de l'Alt Empordà on el mes d'abril de 1917 es reuniren una seixantena de músics amb la intenció d'articular el Sindicat Musical de la Província per tal de defensar i emparar els seus drets

Ramon Basil i la Societat Coral La Erato

En relació amb el biografiat localitzem Josep Basil, qui l'any 1864 consta com a director temporal del Cor de la Societat Coral La Erato; al cap de vint anys, el seu germà Frederic Basil (1861?-1920) desenvolupa el càrrec de director de l'entitat en el decurs de les temporades 1884 i 1885. Pel que fa a en Ramon, primerament deuria introduir-s'hi com a cantaire per assumir-ne la màxima responsabilitat després de Camil Lloret, en els anys que van de 1905 a 1908 i, després del període de Felip Cervera, l'any 1919, de nou reprèn la tasca. Deixa el càrrec el mes d'abril de 1932. Durant aquest període el nombre de participants no arribava a la quarantena.

Gràcies a la llarga vinculació de Basil amb La Erato gaudim d'un bon nombre de partitures musicals que es trobaven preservades a l'arxiu de l'entitat, la major part ballables, entre les quals es troben els títols de balls vuitcentistes. En el CD recentment editat es pot gaudir de la recuperació de sardanes i ballables.

Ramon Basil i el Círculo Apolo Figuerense

El Círculo Apolo va ser una associació recreativa que tenia com a finalitat el foment de la lectura, de les funcions teatrals líriques o d'esbarjo i l'organització de balls i concerts. Les primeres notícies de les quals disposem daten de l'any 1893, moment en què l'entitat organitza un ball en el Teatre Principal amenitzat per l'orquestra del Casino Menestral. El gener de 1894 l'associació es troba plenament constituïda i, tres anys després, el 1897, edita el *Reglamento* (Figueras: Imp. de José Serra). En foren presidents Josep Nadal (1894), Salvador Bosch (1895), Leoncio García (1899) i, el 1908, Joan Antich.

Consta que l'any 1896 Basil ja formava part de l'associació, i l'any 1912 assumeix responsabilitats a la junta i n'esdevé bibliotecari. Havien estat antecessors seus Joaquim Comet, Víctor Purcallas i Carles Alegret.

El Círculo Apolo gaudia de la secció lírica i dramàtica, i organitzava ac-

>> *El Cor de la Societat Coral La Erato (1928). A baix, la flauta de Ramon Basil.*

tuacions teatrals i vetllades literàries en el Teatre Principal, les quals eren amenitzades per diferents orquestres com la del Casino Menestral, la Filharmònica o la del Regimiento de San Quintín. Comptava també amb la secció recreativa, que organitzava balls de societat i participava en les desfilades de carrosses de les Fires i Festes de la Santa Creu, amb carrossa pròpia.

A la darrera dècada del s. XIX i la primera del XX el Círculo Apolo era una de les agrupacions teatrals de més renom de la ciutat.

Basil i l'associacionisme musical

Amb el gran nombre d'associacions, cors i orquestres existents, ens adonem que Figueres gaudia d'una eferescència cultural i musical que portava la davantera a la província. Per això fou precisament a la capital de l'Alt Empordà, on el mes d'abril de 1917 es re-

uniren una seixantena de músics amb la intenció d'articular el Sindicat Musical de la Província per tal de defensar i emparar els seus drets. La iniciativa comptà, també, amb múltiples adhesions procedents de diferents punts de les comarques gironines. Basil en va ser secretari general, i l'any 1923 esdevé un dels membres fundadors de l'Associació de Música de Figueres, el primer president de la qual va ser Pelai Torres, Ramon Basil vicepresident i Francesc Civil un dels vocals.

Aquestes associacions no es conformaren amb la defensa dels músics sinó que aportaren molt més, ja que esmerçaren els seus esforços en l'ensenyament i en la potenciació dels concerts de música del país i de l'estrangera.

Basil va viure els moments més àgils i dolços de l'ambient musical i associacionista figuerenc.

Inés Padrosa Gorgot és llicenciada en Història de l'art i diplomada en Biblioteconomia i Documentació.

ARXIU PARTICULAR DE JOAN ALBERNI

Memòries
de la revolució, de
la guerra i de l'exili
Alexandre Deulofeu

VICENÇ PAGÈS JORDÀ > TEXT

Alexandre Deulofeu o la història en directe

ARXIU FAMILIAR

Alexandre Deulofeu i Torras va néixer a l'Armentera l'any 1903, però va créixer i viure a Figueres, on moriria el 1978. Va ser químic, historiador, violonista i, sobretot, autor de la *Matemàtica de la Història*. Segons aquesta teoria, les civilitzacions neixen, creixen, maduren, entren en decadència i moren amb uns patrons similars als que segueixen els éssers vius, de manera que la seva evolució és igual de previsible. L'autor es va editar ell mateix a l'editorial Emporitana els vuit volums de la *Matemàtica de la Història*, igual com es va editar els dos volums de les seves memòries, la seva obra més personal.

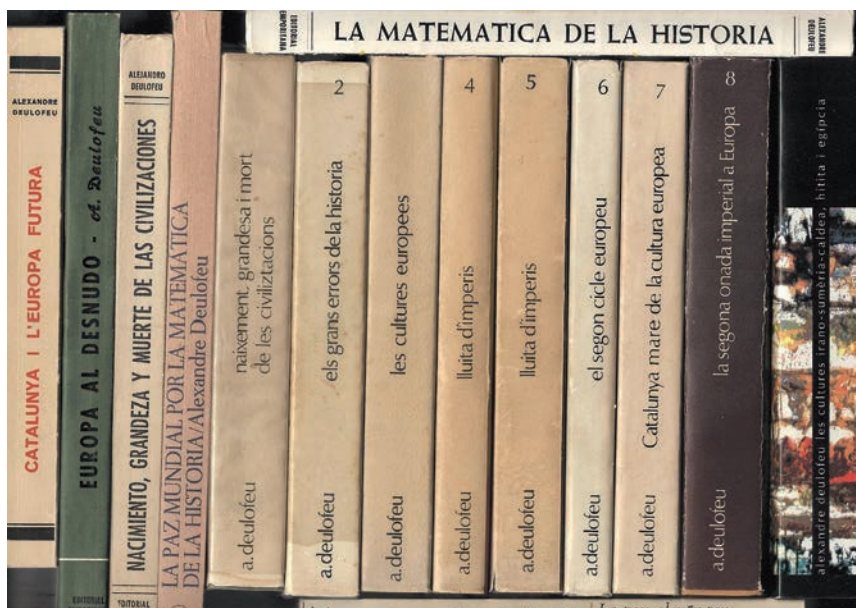
Aparegudes l'any 1974 en dos volums, *Memòries de la revolució, de la guerra i de l'exili* cobreixen els anys que van de 1936, quan Deulofeu era alcalde accidental de Figueres, fins a l'any 1947, en què torna de l'exili a França. La característica principal d'aquests llibres és la dimensió humana: en comptes d'analitzar els esdeveniments amb distància històrica, l'autor prefereix narrar en detall les seves vicissituds i fer-nos veure com se sentia en aquells anys d'incertesa.

La primera part, la Revolució, ocupa trenta pàgines, que il·lustren el que va succeir a Figueres a partir del juliol de 1936: la posició ambigua dels militars del castell de Sant Ferran, l'arribada de revolucionaris de Barcelona, la constitució d'organismes autogestionaris —dominats per «individus més faltats d'educació que no pas plens d'ideologia»— i la situació de l'Ajuntament, que de mica en mica va anar quedant arraconat. Deulofeu, però, encara va tenir temps de salvar l'església parroquial convertint-la en una sala de ball. Entre altres fets, narra en primera persona els bombardejos de Figueres del gener i febrer de 1938, que li van destruir el pis.

El setembre de 1938, amb trentacinco anys, catedràtic, tinent d'alcalde i pare de família, Deulofeu és mobilitzat com a soldat ras. Comença llavors la segona part de les memòries, la Guerra, que ocupa unes noranta pàgines. Cap recull estadístic no pot substituir la narració del caos amb què es vivia la guerra des del punt de vista d'un soldat, és a dir, des de la gana, el fred, el tedi, la desinformació i una profunda sensació d'inutilitat. En un «ambient mefític», en casernes desproveïdes de qualsevol mesura higiènica, Deulofeu no fa instrucció militar sinó que és obligat a tasques tan poc profitoses com memoritzar les parts de la llitera. Les prioritats de l'autor, llavors, són menjar, dormir i rentar-se, ja que no eren cobertes per l'exèrcit. Durant la retirada, mentre tot s'enfonsa, a la ràdio el president Negrín assegura que

AJUNTAMENT DE GIRONA. CROU [AUTOR DESCONEGUT] 1920-1930

la República guanyarà. Estalonats per l'enemic, mirant de no caure en mans de la columna Líster, que «recupera» soldats per incorporar-los a les seves files, Deulofeu fugí cap al nord i finalment passa a França. Comença llavors la part més llarga de les memòries, quasi tres-centes pàgines dedicades a l'Exili.

Els soldats republicans són mal rebuts a França. Tancats en camps, vigilats per soldats senegalesos, a algun se li acudeix sospirar «*quièn fuera negro...*». Deulofeu escapa del camp i es

converteix en un sense-papers. No pot treballar legalment tot i conèixer molts oficis: farmacèutic, físic i químic, violinista, periodista, pagès... Comencen llavors uns anys d'improvisació i d'inventiva: l'autor escriu, assaja el conreu d'enciams flotants i entra al conjunt musical Les Étoiles d'Espagne, amb el qual es guanya la vida interpretant amb el violí minuets, àries i balls populars. Combinarà la música i les conferències amb la feina a les veremes, en una farmàcia, en una fàbrica, i en una mina sota control del Tercer Reich.

La característica principal dels dos volums de *Memòries de la revolució, de la guerra i de l'exili* és la dimensió humana

>> Pompeu Fabra.

>> Alexandre Deulofeu.

>> Pau Casals.

>> Francesc Pujols.

Deulofeu divideix els exiliats en tres grups: els paràsits, que viuen de les ajudes oficials; els explotats, que no han pogut eludir els camps d'internament; i els actius, que, com ell, han aconseguit mantenir-se a si mateixos treballant. L'actitud de Deulofeu és de curiositat positiva: ja que es troba separat del seu país i de la seva família, mira de viatjar i aprendre noves feines. Fa tertúlies amb Pompeu Fabra, amb Francesc Pujols, amb Pau Casals, però sobretot aprofita els viatges per comprovar les seves teories sobre la Matemàtica de la Història, que perfecciona durant els anys d'exili. Aquestes pàgines de les memòries són una lliçó de vida: Deulofeu s'extasia davant dels paisatges, aprèn a tocar el saxofon, s'ofereix a treballar d'hortolà... No vol arrelar ni avorrir-se, sinó créixer. El seu

objectiu no és guanyar el màxim de diners fent el mínim de feina, sinó aconseguir una vida equilibrada. Per a ell, un dia complet implica unes hores de feina intel·lectual, unes hores de música i unes hores de feina física, si pot ser a l'aire lliure.

La disposició a aprendre comporta una certa humilitat. El 1944, quan treballa en una fàbrica de galetes, Deulofeu comprèn per primera vegada «la idiosincràsia obrera»: si ets productiu, en comptes de reconèixer-t'ho, l'amo t'explota més, de manera que et tornes gandul. Cansat de fer de galetaire, se'n va a treballar en una pedrera, a les ordres d'oficials alemanys, on aprèn l'ofici de paleta.

És en aquesta època, la del desembarcament de Normandia i els enfrontaments amb els soldats ale-

manys, quan entre els exiliats sorgeix l'esperança de travessar la frontera i enderrocar el règim franquista. Vist des d'avui, resulta una esperança sense fonament, però Deulofeu se n'adona de mica en mica, quan constata que no s'ha aconseguit la unitat entre els exiliats i que els interessos de les grans potències van en una altra direcció.

Les memòries cobreixen fins a començaments de 1947, quan Deulofeu torna a Catalunya. Les últimes pàgines inclouen tres farciments innecessaris: un viatge a Santiago emprès el 1961, uns apunts sobre l'Escola del Treball i un recull de sonets escrits a la seva esposa. Els millors passatges són, sens dubte, els que recullen els detalls i els clarobscurts de les gires d'actuacions musicals en diferents *troupe*s per pobles del sud de França, cadascun amb la seva personalitat i el seu anecdotari.

L'interès humà de les memòries d'Alexandre Deulofeu se situa molt per damunt de l'interès literari. L'autor no pretenia fer una gran contribució a l'art d'escriure sinó oferir el testimoni directe d'una experiència en part comuna i en part única. Se serveix, doncs, d'una prosa directa, eficaç, poc retocada. Emotiu i alhora racional, intenta viure i entendre el món i a si mateix. Un dels mèrits del llibre, no sé si buscat, és que ofereix una proposta de vida en circumstàncies difícils: no resignar-se, no perdre el respecte per un mateix, no contentar-se amb sobreviure, no perdre el temps queixant-se ni mandrejjant, sinó aprofitar tot el que les noves circumstàncies ofereixin per explorar noves possibilitats. Les memòries d'Alexandre Deulofeu són a la vegada un document històric i un llibre molt més estimulante que tants que passen per ser d'autoajuda, precisament perquè no ho vol ser: al contrari, eludeix els sermons i se centra en els detalls més pràctics de la vida quotidiana. Amb uns quants fragments escollits, es podria compondre un llibret d'interès per a joves i grans.

Vicenç Pagès Jordà
és escriptor.

Quan treballa en una fàbrica, comprèn «la idiosincràsia obrera»: si ets productiu, en comptes de reconèixer-t'ho, l'amo t'explota més, de manera que et tornes gandul

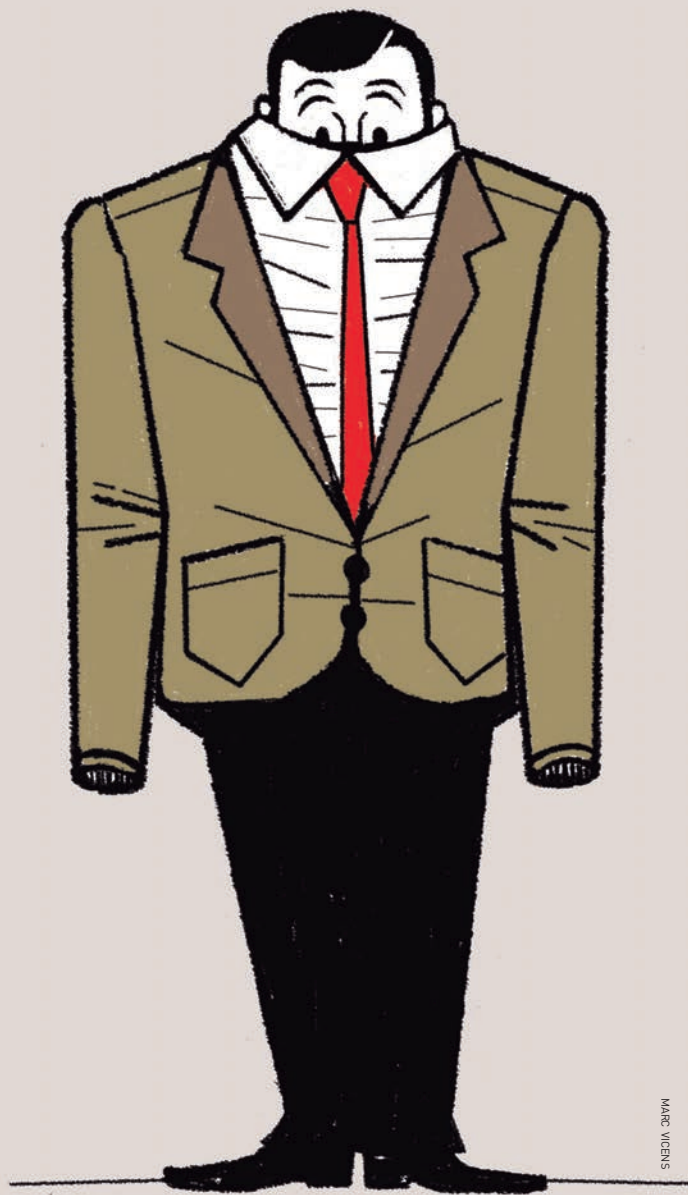
L'escarni públic

Com que treballa a l'Ajuntament de Girona, el dilluns 14 de març vaig rebre un correu electrònic del fins aleshores alcalde de la ciutat, l'Albert Ballesta. En la carta s'acomiadava del personal, aclaria sintèticament que la imatge que d'ell havien generat els embolics que finalment el forçaven a deixar l'alcaldia estava molt lluny de la veritat, i s'encomanava a l'esperança que el pas del temps posés les coses a lloc. Em va sorprendre molt trobar transcrita l'endemà la carta als diaris. Era la carta d'un home derrotat que no donava cap informació a banda de l'abatiment previsible d'una persona a la qual en set setmanes tot li havia sortit malament.

Em va coincidir, l'afer Ballesta, amb la lectura d'un llibre: *Humillación en las redes*, del periodista anglès Jon Ronson. En el llibre, molt recomanable, se segueixen diferents casos de persones a qui les xarxes socials han enfonsat la reputació. Tots els casos exposats per Ronson, des de l'articulista enxampat plagiant fins a piulades dissortades de tuïtaires anònims, tenen en comú la desproporció de l'escarni i l'enorme lleugeresa amb la qual s'infligeix. Els beneficis de l'escrutini continuat, la pluralitat de punts de vista, la facilitat amb la qual els silenciats poden alçar la veu, han de pesar en la balança positiva del que han suposat les xarxes socials, però convé recordar que les penes d'humiliació pública van ser abolides majoritàriament a finals del XIX. També Owen Jones es preguntava fa poc a *The Guardian* de quina manera la reacció a la xarxa està condicionant els opinadors polítics: en els debats virtuals, l'àgora queda ràpidament dominada pels extremistes, les coaccions no són innòcues i no és fàcil sobreposar-se a l'autocensura.

A @PoliticayModa

Patricia Centeno fa un escrutini rigorós i continuat de la vestimenta, els usos gestuals i el llenguatge no verbal de la classe política. Ho fa amb respecte cap als escrutats i també amb respecte als lectors, amb intel·ligència i amb humor. No es pot demanar més

MARC VICENS

Tampoc no és fàcil apuntar una solució, perquè qualsevol remei que passi per controlar la xarxa sol ser pitjor que la malaltia. Potser cal fer notar, però, que el ressò que es fan els mitjans tradicionals de tot el que passa a la xarxa contribueix poc a desincentivar els *trolls*. Amb una vida pública dominada per l'energumenisme es corre el perill que al final costi molt trobar qui vulgui exposar-s'hi, ni tan sols per 70.000 euros a l'any, tret dels energúmens mateixos.

La GIOrquestra, la màquina d'interpretar

Amb una eficàcia contundent, en qüestió de pocs anys la GIOrquestra ha aconseguit desplegar-se hegemònicament per les comarques gironines. La seva activitat no té aturador. Cal homenatjar el mestre Francesc Civil? La GIOrquestra n'estrena el seu *Concert Camperol* i el *Concert per a piano*. S'estrena *Joc de Trons* a Girona? La GIOrquestra n'interpreta a la ràdio, en directe, la banda sonora, en versió de Marc Timón. Que cal celebrar el seu quart aniversari? Contacten amb solistes de renom com el violoncel·lista Daniel Müller-Schott o el violinista Nemanja Radulovic. Entretant, han aconseguit el suport de totes les institucions oficials, el patrocini de la Fundació Valvi, el seguiment dels mitjans locals i un ampli club de mecenatge.

Quina és la recepta del seu èxit? A més dels mèrits del seu director titular —Marcel Sabaté n'és el motor incansable—, el seu equip treballa com ho ha de fer una empresa cultural del segle XXI. El seu treball a les xarxes socials és modèlic; el pla de màrqueting, ben ajustat. Noti's que, per exemple, en sintonia amb un mercat discogràfic en la indigència, han renunciat a editar cap disc en aquests quatre anys. La seva plantilla és del tot flexible: poden oferir des d'estimables concerts simfònics fins a la formació en quartet per a celebracions de cambra. En un altre ordre de coses, el seu ideari estètic s'adapta al que necessiten les ciutats mitjanes com les nostres i el seu rerepaís. Sense defugir les grans pàgines clàssiques més populars —La *Simfonia del Nou Món* de Dvořák, el *Concert per a piano i orquestra* de Txaikovski, la *Pastoral* de Beethoven...—, no escatimen col·laboracions amb Sílvia Pérez Cruz o Nina. Cal agrair

Marcel Sabaté, un home wagnerià

Dir GIOrquestra és dir Marcel Sabaté, el seu director. La comparació amb Wagner no ve tant per les seves preferències musicals sinó per la seva capacitat d'unir a la seva faceta de creador la d'home d'acció. El de Tortellà combina la seva dimensió d'interpret i professor de flabiol amb la de director, compositor i empresari en aquesta gran baluerna en què ha convertit la GIOrquestra.

aquest toc gironí que mai no oblidem, convidant joves solistes amb una carrera ja sòlida, com la violinista Elena Rey, la mezzosoprano Gemma Coma-Alabert, el pianista Lluís Rodríguez Salvà o el tenora Jordi Molina, entre d'altres. Els combinen amb altres solistes catalans de luxe, com la pianista Alba Ventura, el violoncel·lista Lluís Claret o la trompetista Mireia Farrés.

Algú podria reclamar-los més gosadia en el seu repertori, o un compromís més gran amb la música contemporània, però aquest algú es quedaria bastant sol en les seves reclamacions de risc. La GIOrquestra ofereix amb professionalitat el que el públic d'aquestes contrades demana. Per als intèrprets gironins, és una plataforma que dona l'alternativa als joves i continuïtat als que han anat saltant de faristol en faristol a la recerca d'una certa estabilitat. N'ignoro les condicions laborals, però sé que molts músics gironins havien tingut temps enrere experiències nefastes en aquest sentit; però diria que no és el cas de la GIOrquestra, a la qual només resta desitjar-li una llarga trajectòria.

L'habitatge, primer

Els debats a l'entorn del dret a l'habitatge han estat un dels més vius i intensos en els darrers anys. La crisi ha deixat al descobert les profundes ferides generades per l'especulació financera i immobiliària, que creen una veritable situació d'emergència en el sector de l'habitatge.

Des del punt de vista semàntic, la distinció entre la casa, l'habitatge i la llar ens permet copsar les diferents aportacions que fan a les nostres vides. La casa dona seguretat: és l'espai físic que ens guarda de les inclemències climàtiques i ens protegeix dels intrusos; l'habitatge ens permet privacitat i intimitat: és el lloc per viure, per guardar coses i records; i la llar ens facilita el caliu per compartir experiències, relacions, sentiments i emocions. Podem dir que sense aquest dret humà no és possible una vida digna. En canvi per a la Constitució espanyola és un dret social amb escasses garanties.

Davant d'aquests fets, la societat s'ha mobilitzat per exigir l'efectivitat del dret a l'habitatge i ha aconseguit avenços significatius. Recordem la Iniciativa Legislativa Popular que ha propiciat la Llei catalana de mesures urgents per afrontar l'emergència en l'àmbit de l'habitatge i la pobresa energètica, que recentment el govern de l'Estat ha recorregut al Tribunal Constitucional, fet que ha generat un fort rebuig ciutadà i polític.

El món local ha estat molt actiu i proper als casos de desnonaments, pugnant per aconseguir habitatges, però també per cercar noves polítiques públiques més efectives. Una de les línies és l'adreçada al que avui s'anomena «sensellarisme», que fa referència al problema social creixent pel qual molta gent que no disposa d'un habitatge es veu abocada a viure al carrer.

L'Ajuntament de Girona, seguint el camí d'altres municipis europeus, va engegar a finals de l'any passat una estratègia alternativa anomenada *housing first*, i en els darrers dies ha anunciat l'ampliació del projecte amb quatre habitatges més. Aquest model, que es va desenvolupar a la dècada dels noranta als EUA, consisteix en la idea que l'habitatge és el primer que cal facilitar a les persones sense llar, amb els suports necessaris per mantenir-la. Aquesta nova política va resultar molt més eficaç i eficient que la tradicional, basada en l'assistència, de donar ajudes insuficients o fer passar la persona per un seguit d'equipaments (albergs, habitatges temporals, residències, etc.).

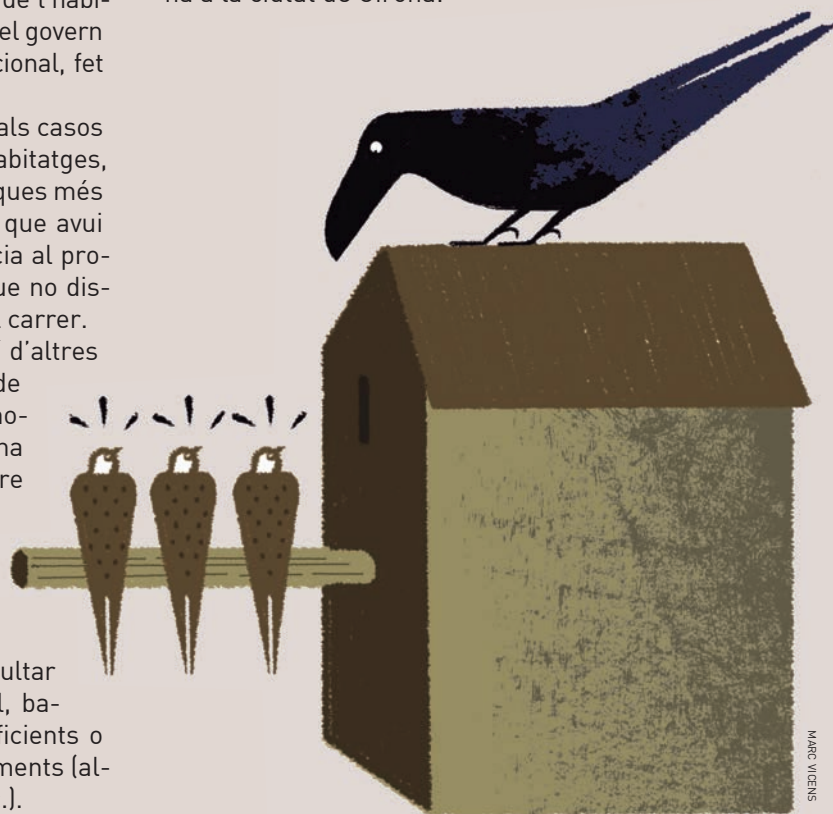
Una pregunta

I si decidíssim «quantificar» el dany que es fa quan les persones són avergonyides pels seus conciutadans com a condició per cobrir les seves necessitats bàsiques?

Tony Judt, historiador britànic

Aquest mètode, que es fonamenta en el dret a l'habitatge, se centra en l'autonomia i les capacitats, ja que les persones no són només receptores de serveis i d'ajudes sinó subjectes amb iniciatives i capacitats, que depenen de les característiques personals, però també de l'entorn. Es considera que la clau de l'èxit és la normalització del lloc de vida —que evita les formes d'allotjament segregats i permet la utilització dels serveis generals— i també la inserció comunitària, que facilita relacions i la construcció de xarxes de suport.

Esperem que aquesta experiència permeti avançar en la garantia del dret fonamental a l'habitatge de les 200 persones sense llar que es calcula que hi ha a la ciutat de Girona.

El 1986, Josep Tero va publicar el seu primer treball discogràfic. Han passat trenta anys i el cantautor escalenc segueix a peu del canó, damunt dels escenaris, amb la seva guitarra als braços i una pila de cançons i poemes al sarró.

Josep Tero, cantautor de la Mediterrània

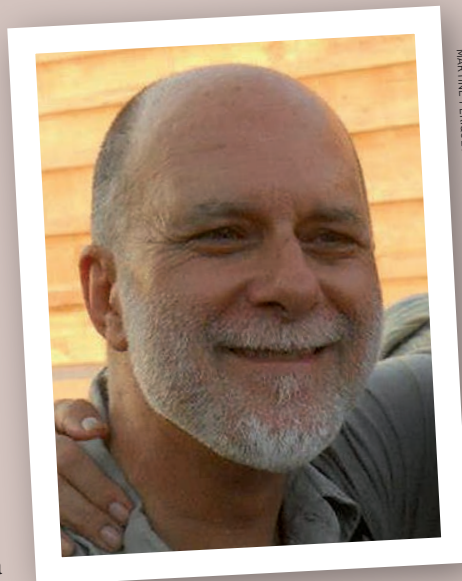
RAMON MORENO > TEXT

Josep Tero, nascut a l'Escala el 26 de novembre de 1951, forma part d'una generació per a la qual la música va ser un aspecte essencial de la seva vida. El

1963 Josep Tero, en una actuació de Raimon a l'Escala, es va sentir motivat per descobrir el Grup del Folk; els discos que editaven Concèntric i Edigsa i que comprava a Discos Causa de Figueres; el programa de Salvador Escamilla a Ràdio Barcelona i els de Ràdio Popular de Figueres... La Cançó era en aquells temps «el principal mitjà de comunicació de masses per a la defensa de la identitat lingüística, i en sorgia una resposta política valenta que m'apassionava tant com el simple fet de cantar, de cantar espais del pensament que fins aleshores ens havien estat prohibits: per les llibertats, l'amor, la pau... el país».

El primer concert de Josep Tero a l'Escala, va passar a participar, l'any 1971, en la Promoció de Noves Veus de la Cova del Drac a Barcelona: va ser el tercer classificat tot just darrere Ramon Muntaner i Joan Isaac. Segueixen un any d'intensa activitat que tenen un moment d'inflexió el març de 1982 quan puja a l'escenari de l'antic pavelló del Joventut de Badalona, davant més de 4.000 persones, al costat de Lluís Llach i de Marina Rossell. Aquell va ser el seu apropament al gran públic, i va continuar amb una sèrie de 36 concerts arreu dels Països Catalans acompanyant Llach. El cantautor recorda com aquells concerts van ser «la prova definitiva per adonar-me que les meves cançons poden tenir el seu públic».

Dels primers concerts de Josep Tero a l'Escala, va passar a participar, l'any 1971, en la Promoció de Noves Veus de la Cova del Drac a Barcelona

MARTINE PERROUET

Batecs d'ocells, el primer disc

El primer enregistrament discogràfic de Josep Tero era, doncs, la conseqüència lògica d'aquella intensa activitat musical que compaginava amb la professió de mestre. Era la tardor de 1986, i en aquest primer disc ja trobem tots els trets definitoris de la música de Josep Tero: amb l'embolcall de melodies nítidament mediterrànies, i al costat de temes propis en què canta al país —entès en sentit ampli— o a la seva petita pàtria de l'Escala i l'Empordà, Tero fa versions de poemes de Maria Àngels Anglada,

Clementina Arderiu, Joan Roís de Corella o el seu admirat Constandinos Kavafis, tot plegat relligat sempre, com en tota la seva obra, pel fil de la seva fina sensibilitat. Per a Josep Tero, «musicar un poema és un repte, i m'hi llanço sense por cada cop que una poesia m'atrau». *Batecs d'ocells* va tenir un gran impacte, i Tero presenta el disc a Catalunya, Andorra, les Illes Balears, el País Valencià i Sardenya. També protagonitza una gira pels Estats Units, amb actuacions a Houston, Los Angeles i Nova York.

A partir de llavors, fins a vuit discos més s'han succeït de manera pausada però continuada fins al darrer treball, *D'un mateix mar*, publicat el 2014, en què posa música a textos poètics de diverses escriptores. Alguns dels seus discos han tingut un gran reconeixement, com *Camins de tarda* (2001), que va ser escollit com un dels millors discos d'autor publicats a l'Estat i el segon millor en català; o *Raval* (1990), en què col·laboren Maria del Mar Bonet, Marina

Dels primers concerts de Josep Tero a l'Escala, va passar a participar, l'any 1971, en la Promoció de Noves Veus de la Cova del Drac a Barcelona

Rossell i Georges Moustaki. Un dels seus temes més bells, «Quan dic l'Escala», ha estat considerat una de les millors cançons escrites en llengua catalana. I així fins ara mateix, que està enregistrant, entre Grècia i Catalunya, el seu desè treball. A aquests discos cal afegir, també, altres «feines musicals», com el seu llarg treball com a lletrista per a Marina Rossell, Maria del Mar Bonet, Laurentis Mahairitsas, Maria Josep Villarroya, Inma Serrano... La trajectòria de Josep Tero es mou entre els escenaris i els enregistraments discogràfics, sempre amb la voluntat de divulgació de la poesia catalana a través de les seves adaptacions musicals i la reivindicació cultural, social i nacional, en defensa del medi ambient i de les llibertats col·lectives i individuals.

La Mediterrània i Grècia

La Mediterrània com a espai geogràfic i cultural ocupa un lloc central en la biografia personal i musical de Josep Tero, d'Empúries a Grècia amb parada a l'Alguer. Aquest mar nostre l'ha inspirat i ha acollit la seva creativitat, i la cultura grega i la tradició hel·lènica han tingut sempre un pes important en la vida de Josep Tero: de Kavafis a Georges Moustaki, d'Ànite de Tegea a la música bizantina.

El cercle virtuós de la relació de Tero amb la cultura grega es completa amb les seves versions musicades de poemes de Constandinos Kavafis, que s'han fet presents en molts dels seus treballs discogràfics i sempre en els seus concerts en directe. A l'extrema sensibilitat de Josep Tero devem les adaptacions de poemes com «*Zimisou, soma*» (Cos meu, recorda), «De dins del Calaix», o «Nits de gener». Josep Tero va descobrir Kavafis a través de les «excel·lents traduccions que Carles Riba ha fet del poeta d'Alexandria»,

en un llibre que va llegir a la Biblioteca Fages de Climent de Figueres l'estiu del 1969. Precisament Josep Tero està treballant, en col·laboració amb la grega Maria Farantouri, en el que serà el seu proper disc sobre Kavafis.

L'altre gran personatge d'Alexandria va ser Georges Moustaki, cantant de la llibertat, que va esdevenir gran amic de Josep Tero. Moustaki va destacar el cantautor de l'Escala com «una de les grans veus catalanes». De fet, Tero va ser de les darreres persones que van acompanyar Moustaki fins a la seva mort. També ha fet versions de moltes de les seves cançons al català, com les que componen els discos d'homenatge que ha cantat Marina Rossell. Per a Josep Tero, Moustaki va ser un «bon company i amic. Des del dia que la Marina Rossell me'l va presentar, fins als dia que el vam anar a veure (la Marina i jo) a l'hospital de Niça on va morir, coincidir amb ell va ser sempre una festa».

Empordanès

Però, és clar, Josep Tero exerceix sempre d'escalenc i empordanès. Ha musicat textos de la poetessa Anna Almazán (un extraordinari «Posa música al meu cos»), de Fages de Climent i, sobretot, s'ha convertit en un dels màxims reivindicadors de l'obra de Maria Àngels Anglada.

En activitat constant, Josep Tero encara el futur treballant i mantenint el seu compromís fidel a la seva llengua, en aquest món tan globalitzat. Es manté ferm en la fidelitat i el gust per la música que per si mateixa ja diu coses: «Músiques i textos per a l'emoció dels que escoltin les meves cançons».

Ramon Moreno és editor.

En activitat constant, Josep Tero encara el futur treballant i mantenint el seu compromís fidel a la seva llengua, en aquest món tan globalitzat.

VIURE DURANT L'EDAT MITJA

Indrets medi

Quan sentim els arqueòlegs parlar de temples i de pobles abandonats pensem més aviat en ruïnes perdudes enmig de llunyanes selves tropicals, com els temples cambodjans o les ciutats maies, o en valls exòtiques, com les de Machu Picchu. No obstant això, les nostres terres també estan profusament sembrades de restes de poblacions devorades pel temps i l'oblit, com el port grecoromà d'Empúries o la ciutat ibèrica d'Ullastret.

Els casos dels quals tractarem aquí són més recents que aquests dos exemples. Són, concretament, de l'edat mitjana. Però no estudiarem la vida de cavallers, de rics mercaders o de monjos, sinó de la de les classes populars urbanes, com menestrals i petits burgesos, i rurals, com la pagesia. Grups que treballaren, pacientment i laboriosament, tant en el camp com en la ciutat, per obtenir els recursos necessaris per a la seva subsistència i per a la de la resta de la societat.

Primer veurem el cas del temple de Malvet (Santa Cristina d'Aro, Baix Empordà), la primitiva església parroquial de Santa Cristina. Descoberta el 1962, ha estat investigada des de llavors per molts investigadors gironins, des de Miquel Oliva i Lluís Esteva fins a l'equip d'arqueòlegs de la Universitat de Girona que l'excavà el 2007.

En el següent article veurem com era el poblament rural contemporani al temple de Malvet, gràcies a les excavacions fetes per arqueòlegs com Christian Folch, Jordi

dossier

evals oblidats

Gibert i Joan Llinàs, per tenir així una visió més completa del període comprès entre la fi de l'Imperi Romà i l'ascens del món feudal.

Després esmentarem la singular església de Sant Romà de Sidillà (Foixà, Baix Empordà), sepultada, junt amb el poblat que la rodejava, per dunes i altres aportacions fluvials. Tot i que des de ja cinquanta anys ha estat objecte d'estudis i exploracions, dutes a terme per estudiosos com Miquel Oliva o Joan Badia, va ser l'any passat que hi començà a excavar arqueològicament un equip de la Universitat de Barcelona, dirigit per Gisela Ripoll.

A continuació parlarem de Sant Esteve de Caulès (Caldes de Malavella, la Selva), un petit poblat que va ser el primer d'aquest període excavat a Catalunya, concretament entre els anys 1970 i 1971 per Manuel Riu, doctor de la Universitat de Barcelona i deixeble del doctor Alberto del Castillo, el primer que estudià arqueològicament l'edat mitjana al nostre país.

Tot seguit veurem l'assentament de Santa Creu de Rodes (el Port de la Selva, Alt Empordà), situat prop del monestir de Sant Pere de Rodes. Va ser excavat fa deu anys per un equip de la Universitat de Barcelona liderat per Imma Ollich, Montserrat Mataró i Anna Maria Puig.

En la mateixa comarca, tenim els primers indicis materials i documentals del poblat d'Abellars i de l'església de Sant Jaume (Cantallops, Albera) a partir de la investigació de diversos historiadors, principalment de Lluís Serrano.

Per tenir una visió més completa de la vida al camp també parlarem de l'hàbitat de la majoria de la pagesia: els masos. Estigueren repartits per gran part del territori de la Catalunya Vella, però ens centrarem en tres masies situades als entorns de Romanyà de la Selva (Santa Cristina d'Aro, Baix Empordà), que foren excavades l'any 2012 per l'empresa d'arqueologia gironina Janus SL.

L'últim cas que estudiarem és una mica diferent dels anteriors, perquè a més de no incloure's en l'àmbit rural és un assentament encara viu: la ciutat de Girona. Gràcies a la feina d'arxivers i arqueòlegs, com els de la Universitat de Girona, es pot reconstruir amb gran detall com eren les residències dels seus habitants a l'època medieval.

I així haurem obert, per un breu moment, una finestra en el temps per observar la vida quotidiana dels nostres avantpassats.

Pau Turon i Izquierdo
és historiador i arqueòleg.

>> *Església de Santa Creu de Rodes, també coneguda com a Santa Helena.*
Foto: Pere Duran.

MARC BOADA GIBERT. FONTS DE L'AUTANTAMENT DE SANTA CRISTINA D'ARO

El temple de Malvet, de mausoleu privat a església

Bastit a partir del segle IV, va ser la primera parròquia del que avui és Santa Cristina d'Aro

El temple de Malvet és un edifici situat al municipi de Santa Cristina d'Aro, no gaire lluny d'on hi ha l'església parroquial. Més que un edifici, es tracta d'un conjunt en ruïnes d'un primigeni edifici funerari, vinculat a una vil·la agrícola propera. Es bastí entre els segles IV i V per acollir, sota el seu paviment central, una tomba familiar. Enguany fa mig segle que hi van finalitzar les primeres excavacions, realitzades per Lluís Esteva, Pere de Palol i Miquel Oliva

>> *Inici de les segones excavacions al jaciment de Malvet (2007).*

JORDI GAITX MOLTÓ > TEXT

Tal com podrà observar el lector, opto per anomenar genèricament aquest edifici «temple de Malvet». Escric «temple» i no «església vella» o «basílica» —com ha estat anomenat en altres llocs— perquè abans d'esdevenir un edifici de culte cristià tingué altres funcions; i «de Malvet», no pas «de Serrasol» o «de Santa Cristina» o «de can Tapioles», perquè Malvet és el topònim més antic vinculat al lloc. Serrasol correspon al nom modern de la urbanització que ocupa l'entorn del temple; Santa Cristina, a una advocació del segle X, quan el temple de Malvet ja no existia; i can Tapioles és tan sols el nom d'una de les antigues cases properes al jaciment.

Orígens d'un espai sagrat

El lloc on s'erigí el temple de Malvet havia estat habitat almenys des dels segles II i I aC i fins al segle XI, ininterrompudament. Això és el que es desprèn de les excavacions de 1962 a 1966, data en què fou redescobert

contemporàniament l'edifici, a causa de l'obertura de nous vials per a la urbanització d'aquell sector.

La cronologia de la primera ocupació humana del lloc coincideix amb la romanització, és a dir, la transformació cultural de la vella societat ibèrica, la pacificació romana de les planes, l'explotació agrícola d'aquestes i l'establiment de la població en vil·les. Així doncs, al final de l'època tardoromana, a Malvet probablement hi hagué una vil·la o *fundus*, tal com també n'hi hagué a llocs propers, com el pla de Palol o Bell-lloc d'Aro.

De mausoleu privat a capella de cementiri

Durant l'antiguitat tardana, al lloc de Malvet s'erigí una tomba monumental o mausoleu, que es podria datar pels volts del segle IV o V, en paral·lel a la desaparició de l'Imperi Romà a Occident. En la construcció es van reaprofitar materials constructius anteriors. A banda d'això, la gran tomba s'erigí al costat de les estructures d'un gran edifici

La cronologia de la primera ocupació humana del lloc coincideix amb la romanització

PEP IGLÉSIAS TRIAS. FONS DE L'AJUNTAMENT DE SANTA CRISTINA D'ARO

situat més al sud, potser una vil·la, escapçada per les obres d'urbanització de 1962.

El mausoleu estava compost per dos cossos de planta regular, amb la capçalera a l'est. El seu caràcter de mausoleu es dedueix pel fet que, al seu interior, hi havia dues sepultures individuals, possiblement dels amos de la gran propietat agrícola del lloc i membres de l'aristocràcia local, i també la tomba d'un infant. Els dos primers sepulcres van ser fets amb teules planes a doble vessant, a l'estil romà.

Un cas semblant el trobem en la tomba senyorial del segle III o IV, amb cementiri al voltant, que després esdevindria església parroquial i monestir de Sant Feliu de Guíxols. Malvet també guarda algun paral·lisme amb la necròpolis de la vil·la de Bell-lloc d'Aro (s. II-III), al costat de la qual s'aixecà, després, un temple circular en memòria d'algun personatge rellevant.

El mausoleu de Malvet hauria congregat al seu voltant, ben aviat, els sepulcres d'altres habitants del *fundus*. D'aquesta manera,

s'hauria creat una necròpolis, un veritable cementiri dels habitants del lloc, tal com demostraren les excavacions fetes l'any 2007. Presidint tot l'espai, s'erigia encara l'antiga *cella memoriae*, la qual ara feia les funcions de capella de cementiri. Probablement en resposta al canvi de funcions del temple, s'haurien produït les successives reformes estructurals de mitjan segle VI i del posterior.

Parròquia de la Vall d'Aro

En el segle VIII es va reformar de nou l'edifici, probablement per conferir-li l'aspecte —en aquells moments, preromànic— que requeria un temple de culte cristià, ara ja desvinculat de la vil·la tardoantiga. Els nous murs exteriors van acabar engolint l'antiga capella. La nau, rectangular, finalitzava a llevant amb un absis lleugerament trapezoïdal. Aquest era el nucli essencial de l'edifici i el lloc on es continuaren venerant les tombes cèlebres del segle IV. Pel que fa al cementiri, va anar creixent amb noves sepultures de lloses de pedra.

>> Aspecte que tenia el jaciment de Malvet l'any 2005, gairebé quaranta anys després de les primeres excavacions fetes per l'equip de Lluís Esteva.

Durant l'antiguitat tardana, al lloc de Malvet s'erigí una tomba monumental o mausoleu

MARC BOADA GIBERT. FONDS DE L'AJUNTAMENT DE SANTA CRISTINA D'ARO

MARC BOADA GIBERT. FONDS DE L'AJUNTAMENT DE SANTA CRISTINA D'ARO

>> A dalt, planta del temple durant les excavacions de 2007. A la dreta, visita d'escolars a les excavacions (2007). A sota, el temple de Malvet, cap als segles IX-X, segons una interpretació i il·lustració de Gabriel Martín Roig.

L'evolució de capella sepulcral a església cristiana no hauria estat, però, un procés inevitable. Els especialistes ens adverteixen que les primeres esglésies no són necessàriament la continuïtat de les capelles privades de les vil·les ni de les cementirials, malgrat que sovint s'erigeixen en els mateixos llocs. Les esglésies cristianes —les primeres, del segle VI— de vegades són posteriors a l'abandó de vil·les i mausoleus. Tanmateix, a Malvet —i en altres llocs com Sant Julià de Ramis, Belcaire o Santa Magdalena d'Empúries— sí que s'ha pogut observar la continuïtat entre el temple cristià i els anteriors.

Així doncs, al segle IX i inici del X —en temps de la Marca Hispànica, dels comtats i del domini franc—, Malvet era una de les parròquies de la contrada, juntament amb les de Guíxols i Fenals. En aquests moments es començà a definir el territori de la Vall d'Aro (881). Es creu que el terme de Malvet era dins d'aquesta gran propietat en poder del

bisbe de Girona però, de fet, no hi ha constància documental del topònim, expressat com a vil·la de Malvet, fins al 922 i, després, el 939, com a Hortes de Malvet.

La pervivència del topònim

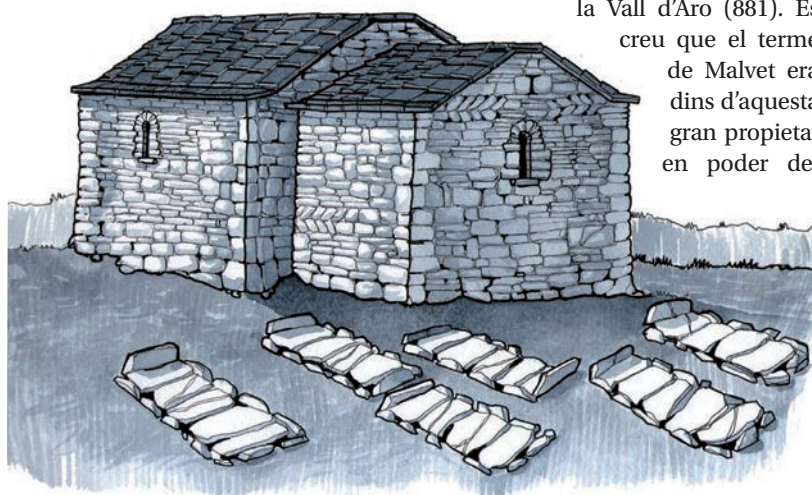
Malvet semblava haver fet el més difícil: evolucionar d'un mausoleu del segle IV a una parròquia del segle X, però poc després va veure frustrada la seva comesa. L'església de Malvet, a diferència de la de Guíxols i la de Fenals, quedà abandonada, per causes desconegudes. A la segona meitat del segle X fou substituïda per un temple de proporcions més grans, 280 metres a llevant, dedicat a Santa Cristina. Aquesta advocació, combinada amb el topònim Aro, va acabar donant nom al terme.

Malvet, ja sense parròquia, en primer lloc quedà reduït a un alou menor —ja que antigament s'havia estès des del mar fins a l'interior— i, en segon terme, quedà inclòs dins el lloc denominat Aro. Fins i tot durant un temps va quedar desterrat al sector de Sant Cebrià dels Alls, però en sortí cap al segle XIV. Des de llavors, quedà circumscrit al veïnat de masies esparses a ponent de l'església nova, i així ha estat fins a dia d'avui, en què fins i tot una urbanització, Roca de Malvet, pren el nom de l'antic terme.

Actualment, la base de les estructures de l'edifici de Malvet i les tombes que es van anar congregant al seu voltant són encara visibles.

Jordi Gaitx Moltó és arxiver i historiador.

GABRIEL MARTÍN ROIG. FONDS DE L'AJUNTAMENT DE SANTA CRISTINA D'ARO

Al segle IX i a inici del X Malvet era una de les parròquies de la contrada, juntament amb les de Guíxols i Fenals

JOAN LLINÀS

El fugisser poblament rural dels segles VI al X

Viure al camp durant la transició entre l'antiguitat i el món medieval

El món rural de l'Imperi Romà, amb les seves vil·les senyoriales, i el de la baixa edat mitjana, amb l'auge dels masos i masies, són ben coneguts. Però el que existí entre aquests dos períodes, el comprès entre els segles VI i X dC, encara continua enmig de les ombres. Tanmateix, excavacions recents ens comencen a dibuixar un paisatge de petits assentaments de caràcter autosuficient, molt humils, dispersos pel territori.

>> *L'assentament del Serradar.*

JOAN LLINÀS I POL > TEXT

Al segle VI, la vil·la romana de Vilauba (Camós) s'havia convertit en una agrupació de tres cases de 30 m² obertes cadascuna a un petit pati. A poca distància, una premsa d'oli reaprofitava les ruïnes de l'antiga vil·la. Les diferències entre les edificacions sòlides, extenses i ben planificades, de la vil·la romana i la debilitat constructiva d'aquests petits habitatges posteriors, fets de pedres lligades amb fang, parets de tàpia i coberta vegetal, eren enormes.

Aquest gran canvi en l'hàbitat rural es va produir arreu i en el mateix moment, entre els segles V i VI, després de la fallida de l'estructura econòmica i comercial d'abast mediterrani que havia sostingut l'Imperi Romà, llavors ja extingit. El poblament rural va passar de les grans vil·les a una multitud de petites unitats de producció agrícola i ramadera, essencialment autosuficients i molt disperses pel territori.

Així, van aparèixer nous assentaments, com el que es va descobrir l'any 2003 al Ser-

radar, a Sant Pere Pescador. Es tractava d'un edifici de 30 m de llargada format per quatre estances bastides amb sòcols de pedres lligades amb fang i sòls de terra trepitjada. Al costat, seguint encara les pautes romanes, hi va sorgir un petit cementiri. Aquest assentament va funcionar als segles VI i VII i després, igual que Vilauba, fou abandonat.

C. FOLCHI I J. GIBERT.

>> *Estructures dels segles VII-VIII a l'Aubert.*

El gran canvi en l'hàbitat rural es va produir arreu, entre els segles V i VI, després de la fallida de l'estructura que havia sostingut l'Imperi Romà

C. FOLCH I. BERENT.

>> *Sitges de l'Aubert, durant la seva excavació. A sota, vista parcial del cementiri altmedieval del castell de Sant Iscle.*

L'Aubert, un assentament que perviu fins al segle x

L'assentament de l'Aubert, a la Vall d'en Bas, en canvi, va perviure fins al segle x. Es tracta també d'un establiment de petites dimensions i caracteritzat per edificacions d'aparença fràgil, fetes amb sòcols de pedres lligades amb fang i que, sobre una paret de tàpia, presentaven cobertes vegetals. El sòls eren de terra trepitjada. Algunes estances tenien una rudimentària llar, i al seu entorn s'han localitzat sitges excava- des al subsòl. Habitat des del segle VI, als segles IX-X l'Aubert estava format per uns habitatges de planta arrodonida tan precaris que podem considerar-los cabanes, més que no pas cases.

Ens trobem en una època molt mal coneguda. El registre arqueològic d'aquestes petites explotacions agropecuàries és molt difícil, a causa tant de la seva fragilitat i poca entitat com de la pobresa dels objectes (ceràmica, metalls, pedra) que s'hi solen recuperar. Moltes vegades, les restes d'aquests assentaments han passat desapercebudes davant de l'entitat de les estructures romanes que els van precedir, o bé han desaparegut a causa de la destrucció provocada pels assentaments, més fermes, que els van succeir.

Fins als segles IX-X no comencem a trobar documentació escrita que ens en parli.

Aleshores ja es distingeixen les vil·les, d'origen més antic, dels vilars, petites explotacions de formació més recent. Entreveiem un entorn caracteritzat per una explotació agrícola i ramadera important del territori, empresa des d'una multitud de petits assentaments com els que hem descrit. Alguns eren continuadors de les antigues vil·les romanes, d'altres havien sorgit arran dels grans canvis dels segles V-VI, i uns tercers, finalment, serien aquests nous vilars.

Aquesta disseminació de la població afectà els cementiris, que ara no pertanyien només a un assentament, com abans, sinó a tot un territori. A vegades eren els mateixos cementiris de les vil·les romanes, que continuaren funcionant, però també sorgiren necròpolis noves, com a les Goges (Sant Julià de Ramis), on el 1992 es documentaren més de 200 tombes dels segles VII-IX. Aquests cementiris es dotaren d'una església i formaren un binomi que al segle IX ja era general. Troballes recents n'ofereixen un bon testimoni. A Vidreres, la necròpolis de Sant Iscle ja ha proporcionat 35 enterraments que suposem vinculats a un temple, encara no localitzat, que va donar nom al posterior castell feudal. Sota el santuari de Santa Cristina, a Lloret de Mar, l'any 2013 es va descobrir una església preromànica associada a un petit cementiri. També a Lloret, a l'entorn de l'ermita de Sant Quirze s'hi van excavar l'any 2012 cinc enterraments d'aquest moment, que cal sumar als més de 30 descoberts fa anys.

La documentació arqueològica d'aquests cementiris és una eina més a l'hora de conèixer aquest període tan fugisser de la nostra història, del qual —encara que se'ns faci estrany— tots som hereus. Si bé Vilauba, el Serradar i l'Aubert no van sobreviure, molts altres assentaments semblants sí que ho van fer. Es van incorporar a partir del segle XI al sistema feudal i es van convertir en masos. Tampoc les necròpolis de les Goges, Sant Iscle, Santa Cristina i Sant Quirze es van poder convertir en parròquies feudals, però moltes altres sí, i encara avui existeixen. Després la parròquia va generar una cellera i, a vegades, de la cellera en va sortir un poble. Tanmateix, aquesta ja és tota una altra història.

Joan Llinàs i Pol és historiadors i arqueòlegs.

Als segles IX i X l'Aubert estava format per uns habitatges de planta arrodonida tan precaris que podem considerar-los cabanes, més que no pas cases

PERE DURAN

Sant Esteve de Caulès: vida a l'Ardenya-Cadiretes medieval

El fer quotidià a partir de les fonts escrites i de les arqueològiques

Tot i que ja fou objecte d'un estudi arqueològic a inicis de la dècada dels setanta per Manuel Riu i Riu, doctor de la Universitat de Barcelona, el poblat medieval de Sant Esteve de Caulès avui en dia pot proporcionar, tant a partir de la documentació escrita medieval com de les restes arqueològiques, nova informació sobre la vida quotidiana dels seus habitants. Es pot veure així com era viure i morir en una parròquia rural gironina durant l'edat mitjana.

>> Restes de l'antic poblat de Sant Esteve de Caulès. A sota, creu medieval gravada a l'absis.

PAU TURON I IZQUIERDO > TEXT

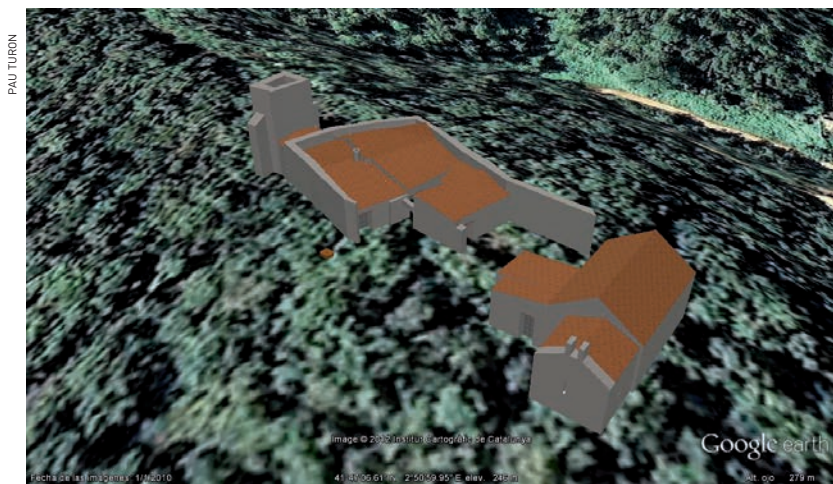
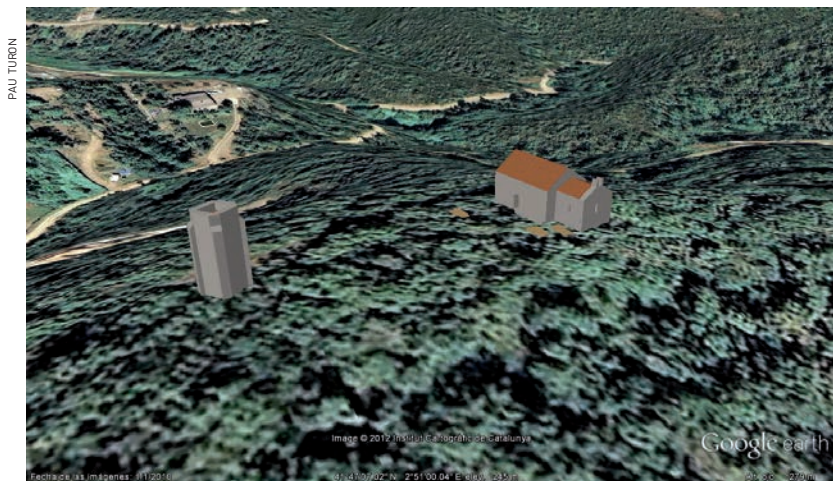
L'antic poblat de Sant Esteve de Caulès estava situat en uns dels primers contraforts, a 247 metres sobre el nivell del mar, del massís de l'Ardenya-Cadiretes. Als seus peus hi passa una riera local anomenada de Can Noguera, o de Riu Clar, a prop de la qual hi ha un camí que, tot seguint el curs de la riera, pel nord comunica amb el pla de la Selva i pel sud amb Tossa de Mar.

Era el centre rector d'una parròquia que s'estenia per gran part del sector central del massís de l'Ardenya-Cadiretes, una formació granítica formada per turons d'escassa altura. Engloba l'actual veïnat homònim de Vidreres i els sectors limítrofs de Caldes de Malavella i Lloret de Mar.

PERE DURAN

L'emplaçament que ocupà Sant Esteve de Caulès fou mencionat per primera vegada l'any 919, però ja havia estat habitat abans, durant el període tardoromà

>> *Reconstrucció de Sant Esteve de Caulès, a dalt, entre els segles x i xii, i al centre, entre els segles xiii i xv. Sobre aquestes ratlles, una mostra de la documentació notarial de Caldes de Malavella.*

El naixement d'un poble

Per bé que fou mencionat per primera vegada l'any 919, l'emplaçament que ocupà Sant Esteve de Caulès ja havia estat habitat abans, concretament durant el període tardoromà. Tornà a sortir en la documentació durant els segles següents, com quan, el 1079, se'ns informa que era una parròquia.

Una de les primeres edificacions que s'hi aixecà va ser una austera església preromànica, que té fortes similituds amb d'altres de catalanes com la de Sidillà (Foixà, Baix Empordà), construïda segurament al segle x. En aquell mateix període, a migdia del temple es desenvolupà un petit cementiri, que desaparegué a inicis del segle XIII, on eren enterrats els habitants de la parròquia.

No fou fins a finals del segle XII i inicis del segle XIII quan es començaren a urbanitzar les rodalies de l'església, arran del fenomen de l'ensagrament. Les sagreres —o celleres, a Girona— eren un espai sagrat a l'entorn de l'església, d'unes trenta passes, on era prohibit exercir qualsevol tipus de violència. En un principi hi hauria sobretot sitges i cellers, que pertanyien als masos de l'entorn. Posteriorment els fills fadristerms d'aquests hi construïren els seus habitatges. Naixia així un petit poble.

Masos i masies

No obstant això, la majoria dels habitants de Caulès vivien en masos, concretament uns quinze, dispersos per la muntanyenca parròquia. Cada un estava constituït per un edifici principal, rodejat per construccions secundàries, i per un seguit de parcel·les disperses pel territori, que podien ser feixes, artigues o boscos.

Els mitjans de subsistència dels seus habitants eren variats. Un dels més importants era l'explotació forestal, i un dels productes més preuats era el carbó vegetal, que sovint exportaven per via marítima a les grans ciutats mediterrànies. Igualment important era l'agricultura. S'hi cultivaven des de cereals i llegums fins a vinya i arbres fruiters. També practicaren la ramaderia, sobretot l'ovicaprina, i l'apicultura.

Relacions extralocals

Encara que hi ha el prejudici que l'edat mitjana era una època molt autàrquica, en realitat una de les característiques principals

Una de les activitats més importants dels habitants de Caulès era l'explotació forestal. Entre els productes més preuats hi havia el carbó vegetal

PERE DURAN

d'aquest període és la creixent importància que agafà el mercat. En el cas dels habitants de Caulès era el de Caldes de Malavella, on anaven per vendre excedent —com quan, el 1323, el caulesenc Arnau de Mas vengué un nombrós ramat de cabres i ovelles a un carnisser de Girona— o per obtenir-hi diners en efectiu i béns manufacturats, especialment tines o teles fabricades a Girona.

A més de Caldes, els caulesencs tingueren relacions socioeconòmiques amb altres poblacions selvatanes i gironines, com Tossa i Lloret de Mar, els principals ports de la zona, i també amb Vidreres i Girona.

Igualment establiren relacions amb llocs situats fora de l'àmbit comarcal. El cas més destacat, i que s'esmenta en alguns testaments, és Montserrat.

La fi d'una parròquia

Tot i la prosperitat de què havia gaudit fins llavors, a partir de la segona meitat del segle XIV la parròquia de Sant Esteve de Caulès començà a declinar ràpidament. Prova d'això és la

forta davallada de població que hi hagué, testimoniada amb la desaparició de la majoria dels masos. En un document de 1394 es menciona que dels vint-i-dos focs que hi havia hagut, que equivaldrien a un mínim d'unes cent persones, ja només en quedava un.

Foren diverses les causes d'aquesta situació, a més de l'impacte de la crisi baixmedieval, que afectà demogràficament i socioeconòmicament tot Europa. Destaquen sobretot l'escàs rendiment de l'explotació del massís i la llunyania de Sant Esteve de Caulès de les principals vies de comunicació.

Tan abandonada quedà la parròquia que el 1448 el bisbe de Girona, Bernat de Pau, la dissolgué i l'uní a la veïna de Vidreres. Així, el Caulès medieval quedà abandonat a l'oblit i al creixent bosc durant cinc-cents anys, fins que el doctor Manuel Riu Riu el redescobrí.

Pau Turon i Izquierdo
és historiador i arqueòleg.

>> Arc triomfal de l'església de Caulès.

A més de la crisi baixmedieval, l'abandonament de Caulès s'explica per l'escassa explotació del massís i per la llunyania de les principals vies de comunicació

Sidillà, un conjunt preromànic

De parròquia altmedieval a indret desconegut en procés de recuperació

Aquest article, a finals de l'any 2013, s'hauria titulat «Sidillà, un conjunt preromànic abandonat». En aquells moments, un incendi i la manca de protecció oficial per part de la Generalitat de Catalunya convidaven al pessimisme. Avui, malgrat que no som al cap del carrer, el futur s'albira amb més confiança.

JORDI GAITX MOLTÓ > TEXT I FOTOS

>> L'incendi de Vilopriu, el novembre de 2013, es va estendre per boscos i canyissars, com el del rec del Molí, entre Colomers i el Ter.

Sidillà és un conjunt d'edificacions —algunes d'enrunades— d'època altmedieval, amb arrels a l'antiguitat tardana, i que recentment ha estat recuperat de la incúria i de la desídia. Pertany a l'espai del Baix Ter, i es localitza a la riba dreta del riu, enmig d'una pineda, i en el terme

de Foixà (Baix Empordà). Temps ençà, el lloc havia estat una parròquia, aplegada al voltant de l'església dedicada a sant Romà. El temple, que comprèn algunes sepultures annexes, encara presideix l'indret. S'hi suma, a més, un edifici rectangular de funció desconeguda, uns 125 metres al nord.

Sidillà té l'encant innegable de les coses que han mort en el camí de la història. D'altra banda, es tracta d'un dels enclavaments de la meua geografia sentimental. En part, és també per això que em ve de gust parlar-ne. Tanmateix, des d'un punt de vista racional, crec que sobren arguments per defensar els valors d'aquest conjunt. Aquests, però, no han estat de domini públic fins fa poc més de dos anys. En aquells moments, un incendi —declarat a Vilopriu l'11 de novembre de 2013— va estar a punt de calcinar les restes preromàniques i, per si això no fos suficient, el dia 14 d'aquell mes es donava a conèixer mitjançant el DOGC l'arxivament de l'expedient de protecció de Sant Romà de Sidillà —o de les Arenes— com a monument històricoartístic integrant dels BCIN, iniciat l'any

>> L'església preromànica de Sant Romà de Sidillà, no fa pas tant, es trobava abandonada enmig d'una pineda del terme de Foixà (2012).

Sidillà té l'encant innegable de les coses que han mort en el camí de la història

1982 per part del Departament de Cultura. Aquest cúmul de despropòsits va tornar a posar d'actualitat el debat sobre la protecció patrimonial de Sidillà.

2013: foc i manca de protecció legal

Mentre l'incendi de Vilopriu encara crema, alguns *blogaires* donaven per fet que el foc havia afectat Sidillà. El dia 17, però, ho vam voler veure en persona: les flames havien passat, de nord a sud, a menys de cent metres dels edificis. Com s'ha dit, al mateix moment es confirmava la manca de protecció legal. Eren dies nefastos per a Sidillà.

L'Ajuntament de Foixà, sacsejat pels fets, va assumir de forma immediata la defensa del poblat en la mesura de les seves possibilitats: va suspendre les llicències d'obres al lloc i inicià la declaració del conjunt com a bé cultural d'interès local (BCIL), figura que encara no s'ha concretat, però. Després, el març de 2014, el Departament de Cultura va intentar rectificar la seva postura, iniciant la declaració de la zona com a espai de protecció arqueològica (EPA).

Un poble altmedieval

El conjunt de Sidillà —anomenat, també, Sedillà o Cidillà— es troba dins un bosc de pins i alzines, típicament mediterrani, el qual ha crescut damunt la sorra que la tramuntana va arrossegar cap a aquest lloc des de les vores del Ter. Es tracta d'un paisatge més propi de les ondulacions del Terraprim que de la plana agrícola de l'Empordanet, malgrat que Antoni Puigverd esmentés Sidillà, ara fa vint anys, a *L'Empordà, llibre de meravelles*.

Siziliano és esmentat per primera vegada en un document de l'any 983, però alguna ceràmica trobada es remunta al període romà. El poble de Sidillà s'hauria desenvolupat probablement a partir de l'evolució d'una vil·la romana i d'un oratori, que haurien esdevingut poblat i església parroquial, respectivament; un patró que veiem repetit en altres llocs. De fet, *Sancti Romani de Ceziliano*, un temple del segle VIII, és esmentat com a parròquia depenent de la seu de Girona l'any 1065.

Sidillà deixa d'aparèixer a la documentació dels segles XIII i XIV, la qual cosa fa

>> L'església de Sant Romà, fins a finals de 2014, havia preservat la volta gràcies a un apuntament força amateur.

Les flames havien passat, de nord a sud, a menys de cent metres dels edificis

>> *Un conjunt d'edificacions d'època altmedieval, enrunades, que s'estenen al nord del temple, són les que s'excavaran aquest any 2016. A sota, el foc de Vilopriu, de novembre de 2013, passà a uns escassos cent metres del conjunt monumental.*

pensar que hauria estat despoblada a partir d'aquest període. La causa és incerta, però recentment Joan Badia diu haver trobat en un document que fou per la invasió en forma de dunes de sorra procedent del Ter. En conseqüència, la població es traslladà a nuclis com el de Sant Llorenç de les Arenes, que abans del 1313 ja era la nova parròquia.

També sabem que el topònim va perviure després de l'abandó del poble, però es va anar perdent al llarg dels sis-cents anys següents. A inicis del segle xx, els habitants del lloc en deien l'Olivet de Sant Romà o Sant Romans. Només uns pocs erudits coneixien els noms de Sidillà i Sant Romà per haver-los vist esmentats en documents medievals —com el cartoral de Carlemany— però, en canvi, no sabien «si se conserva o no aquesta església», com afirmava Botet i Sisó a la *Gran Geografia de Catalunya*.

De perdut a redescobert

Va haver de passar mig segle més abans no es va localitzar Sidillà i se'n va emetre un judici erudit. Fou l'arqueòleg Miquel Oliiva qui, els anys 1959 i 1962, va esmentar el conjunt en dos articles. A partir d'aquí, en el període 1973-1992, se succeïren intervencions i prospeccions —desencertades,

algunes; de simple consolidació, les altres— i noves publicacions, especialment de Joan Badia. Els penúltims estudis foren els de Montserrat Valls i el grup CARE Hispania de la UB (2005), i el de Gerardo Boto (2006), el qual defensà que les restes corresponien a un monestir.

Els diferents estudis i intervencions coincidiren a destacar l'estat d'abandó del conjunt —la volta i l'absis eren parcialment esfondrats—, però també subratllaven la seva importància com a testimoni del període altmedieval (s. VIII-XI) i com a exemple d'arquitectura preromànica.

El període 2006-2013 fou el de la progressiva redescoberta popular de Sidillà: aparegué a la premsa, en guies, com a lloc de *geocaching* i, fins i tot, una editorial empordanesa va prendre el seu nom. El foc i la desprotecció legal de finals de 2013 van popularitzar irreversiblement el lloc.

Des de llavors, la denúncia procedent del món de la recerca local —amb l'IEBE al capdavant— i la determinació de l'Ajuntament de Foixà es van aliar per aconseguir finançament de la Diputació i la Generalitat per tal de desbrossar l'entorn —el maig de 2014—, consolidar els murs exteriors i protegir la teulada —finals de 2014— i fer-hi unes prospeccions arqueològiques i recobrir l'absis, el setembre de 2015. A banda d'això, encara resten dues campanyes més fins a 2017, que s'estendran al poblat annex al temple. Entre 2014 i 2015 s'han destinat 65.500 euros al conjunt, i les actuacions s'han fet sota els criteris del grup d'arqueologia de Gisela Ripoll i Montserrat Valls, de la UB. Mai no s'havia intervingut com ara, en quantitat i qualitat, en aquest jaciment. Avui, Sidillà potser ha perdut «la puresa de l'abandonament» que Puigverd li atribuïa el 1996, però ha estat salvat d'una pèrdua irreparable que hauríem hagut de lamentar molt.

Sidillà, BCIN?

Segons un estudi de Bover i Burch (2000), el valor del conjunt és equiparable al d'Empúries, Ullastret o el Cau del Duc d'Ullà. A més, es tracta d'un monument singular: l'únic element de les seves característiques al Baix Ter. Per la seva naturalesa, Sidillà es pot comparar amb Sant Esteve de Caulès, Sant Agustí de Lloret Salvatge o Santa Helena de Rodes. Alhora, l'església de Sant Romà és l'exemple de

Siziliano és esmentat per primera vegada en un document de l'any 983, però alguna ceràmica trobada es remunta al període romà

peromànic més antic del Baix Empordà. La transició entre el món romà i el carolingi és un període mal conegut: per la inexistència de testimonis escrits, per manca de tradició historiogràfica i arqueològica, i per una política de protecció de monuments que va privilegiar l'arquitectura medieval i el modernisme. Sidillà pot proporcionar llum sobre aquest període. Finalment, és un poble sobre el qual no se n'erigí cap altre i va quedar «segellat» per les dunes de sorra, la qual cosa garanteix un plus d'autenticitat en les excavacions.

És obvi, doncs, que calia garantir la seva protecció —el lloc era una zona d'extracció de sorra per a la construcció— i, alhora, fomentar-ne una excavació científica. Això ja ho tenim, però més enllà de la consideració d'EPA i BCIL, si els valors de Sidillà no es tradueixen en una protecció legal i pública completa, crec que es fa evident que quelcom no rutlla bé en les polítiques de conservació del patrimoni. El lloc, un bé rellevant d'aquest patrimoni cultural català —més que molts dels 141 BCIN que hi ha al Baix Empordà—, reuneix tots els elements per ser reconsiderat com a tal pel Departament de Cultura.

Potser ens hem equivocat: potser cal optar per consolidar més elements i rehabilitar-ne menys; protegir primer i investigar quan s'escaigui; desplegar, doncs, una

política de «duna de sorra» com la que el temps ha aplicat a Sidillà. El poble altmedieval, doncs, podria esdevenir un element inspirador de nous criteris en la protecció del patrimoni.

>> L'església, amb l'entorn desbrossat i la nova coberta protectora, instal·lada a finals del 2014.

Jordi Gaitx Moltó és arxiver i historiador.

>> Sortida a Sidillà, el 30 de novembre de 2013, organitzada per l'Institut d'Estudis del Baix Empordà. L'entitat va reclamar una actuació més decidida de les institucions per a la conservació d'aquest patrimoni.

La causa de l'abandonament de Sidillà és incerta, però Joan Badia ha documentat que fou per la invasió en forma de dunes de sorra procedent del Ter

Santa Creu de Rodes, sota l'ombra del monestir

La vida i mort d'un poblat medieval, situat a tocar el monestir de Sant Pere de Rodes

Quan la majoria de la gent visita el monestir de Sant Pere de Rodes, un dels centres monàstics més importants de Catalunya, sovint s'oblida de l'existència de dos monuments medievals propers i igualment singulars. Un és el castell de Sant Salvador de Verdera, un imponent niu d'àguiles que controla tot l'Empordà; i l'altre és Santa Creu de Rodes, un poble que prosperà gràcies al monestir però que desaparegué quan la crisi baix-medieval delmà la nostra terra.

>> Portal nord del poblat de Santa Creu de Rodes.

PAU TURON I IZQUIERDO > TEXT I FOTOS

Just sobre l'aparcament del monestir de Sant Pere de Rodes, el principal accés al cenobi, hi ha un turó damunt del qual s'aixeca una vella església preromànica, anomenada anteriorment Santa Creu de Rodes. Va ser mencionada per primera vegada l'any 974, i es convertí ràpidament en un centre per als habitants de la zona, com ho demostra l'àmplia necròpolis que sorgí al seu voltant.

Com s'esmenta en algunes butlles papals, des del seu inicis formà part dels dominis de Sant Pere de Rodes, una primitiva cel·la monàstica que al 947, gràcies a la intervenció de nobles com Tassi, es convertí en monestir. Posteriorment els comtes d'Empúries intentaren apoderar-se'n, com ho confirma l'acord que el 1097 firmà l'abat Ramon Juicard amb el comte emporità, en què el segon reconeixia el domini de l'abat sobre Santa Creu de Rodes. Al cap d'uns anys, el 1113, es consagrà l'església.

Auge i esplendor

Pels entorns del segle XII al voltant de Santa Creu de Rodes cresqué un poblat que sepultà les sitges de l'antiga cellera. Es vertebrà a l'entorn d'un carrer principal, emmarcat tant pel nord com pel sud per dues torres quadrangulars que feien de portals. Al tram central hi havia una gran plaça on s'aixecava la vella l'església. Curiosament, malgrat l'existència dels portals fortificats, les excavacions no han trobat per ara cap rastre d'una muralla.

Durant els següents dos-cents anys el poble de Santa Creu de Rodes prosperà en gran part gràcies als nombrosos pelegrins que visitaven el monestir, i s'allotjaven en els albergs que hi havia al poble. Hi anaven sobretot per veure les relíquies que hi havia dipositades, i també per assistir als jubileus que s'hi celebraven, en els quals se'ls concedia el perdó pels seus pecats.

Una mostra de les relacions del monestir amb terres llunyanes és un ric tresor de monedes d'or i de plata, que al segle XVI

Pels entorns del segle XII al voltant de Santa Creu de Rodes cresqué un poblat, que sepultà les sitges de l'antiga cellera

s'amagà en el Palau de l'Abat. Encara que és lleugerament posterior al poblat, serveix per veure que Sant Pere de Rodes tenia contactes amb Castella, Portugal, França, Alemanya, Europa Oriental, els estats italians i l'illa de Rodes, seu dels cavallers de l'Hospital.

Prova d'aquest auge és tant el fet que s'hi celebrà un concorregut mercat com que el novembre de 1336 l'abat Ramon establí a Ramon Perich la notaria de Sant Pere de Rodes sota l'obligació de viure a Santa Creu.

Decadència

La primera meitat del segle xv fou un període de bonança, com ho demostren les grans reformes urbanístiques que modificaren l'entramat urbà. Però la devastadora Guerra Civil Catalana (1462-1472) inicià la decadència. El conflicte, que afrontà la Generalitat de Catalunya amb el rei d'Aragó Joan II *el Sense Fe* (1458-1479), devastà gran part de l'Empordà i afectà vil·les com la Bisbal d'Empordà, atacada el 1465, o Sant Martí d'Empúries, que ho fou el 1467 i el 1468.

També en aquest moment el monestir de Sant Pere de Rodes entrà en crisi, que es traduí en un relaxació de la vida comunità-

ria i en una baixada de donacions a favor del cenobi. A més, a partir de 1447 fou regit per abats comendataris, que no residien en el monestir, fet que n'agreujà la decadència.

Tot això, junt amb la crisi baixmedieval, féu que una centúria després els últims habitants de Santa Creu de Rodes emigrassin i desapareguessin de la història.

Pau Turon i Izquierdo
és historiador i arqueòleg.

>> *Església de Santa Creu de Rodes, rodejada per les ruïnes del poblat. A sota, les ruïnes amb el portal sud al fons.*

Durant dos-cents anys, Santa Creu de Rodes prosperà gràcies als pelegrins que visitaven el monestir, i s'allotjaven als albergs que hi havia al poble

>> Restes de mur a Abellars.

Abellars i l'església de Sant Jaume a Cantallops

Toponímia, fonts escrites i notícies de restes escadusseres

La toponímia local permet una primera aproximació al poblament medieval d'Abellars i a l'església de Sant Jaume, a l'Albera, un indret que va ser prospectat als anys vuitanta i que avui dia encara està per certificar arqueològicament. La documentació històrica en contextualitza la vida, i diferents informacions en donen notícia.

LLUÍS SERRANO > TEXT I FOTOS

El vilar Abellars o *Ballàs*, com pronuncia la gent gran, es troba al municipi de Cantallops, al nord-oest del poble, prop d'antigues vies de comunicació i camins ramaders. A l'indret, a uns 390 metres d'alçada, hi ha les ruïnes del mas d'Abellars, la casa de *Ballàs*, com es coneix localment el mas Bruc en el segle XVIII. Els nascuts en el primer quart del segle XX explicaven que Abellars era l'origen del poble: «Allà hi havia el poble, allà hi vivia la gent de Cantallops». Per a l'arqueòleg i l'historiador de la cultura, aquesta memòria oral esdevé molt interessant. Tenim un relat amb vocació de transmetre i explicar la gènesi de la població local. El vilar d'*Abiliarios* fou objecte de plet entre el vescomte Dalmau de Rocabertí i l'abat Amblart de Sant Quirze de Colera. El judici, que es va celebrar a Peralada el 30 de juliol de 1012 i que va ser presidit pel comte Hug d'Empúries, va acabar amb sentència favorable als interessos del monestir. En el text d'aquest litigi consten els límits del vilar d'Abellars. A l'est, limitava amb les Agudes, a la *Penya Roja*; al sud, amb el camí antic (*strada vetula*) de Cantallops a Agullana; a l'oest,

amb el *castelare* o el cim de *Leo Carcari*; i, al nord, el nom no s'ha pogut interpretar.

L'església de Sant Jaume

Altres topònims ens posen sobre la pista de l'església de Sant Jaume d'Abellars. En aquest paratge trobem una mola granítica anomenada el «roc de Sant Jaume», i en documentació notarial de 1778 trobem el «camí a Sant Jaume de Ballàs» com un dels límits d'una parcel·lació emfitèutica de terres comunals. Una època en què la finca d'Abellars, entre altres de la comarca, pertanyia a Josep de Masdevall, metge de cambra de Carles III. També tenim còpia d'un plànol, quan era propietat de can Batlle, on l'església apareix dibuixada i, aproximadament, ubicada. A aquestes referències hi hem d'afegir notícies del segle XI, quan l'església i el vilar pertanyien al vescomte *castrí Birtini*, i les aportades per Josep Maria Marquès (2000), dels llogats de 1269, 1336 o 1372 a Sant Jaume d'Abellars per part de diferents senyors com Dolça, viuda de Dalmau de Cantallops, qui el 1348 també en feia a Santa Margarida del castell de Requesens. La darrera notícia escrita, fins avui, és la referència del *Diccionario* de Ma-

>> Roc de Sant Jaume, amb l'Empordà al fons.

Els nascuts en el primer quart del segle XX explicaven que Abellars era l'origen de Cantallops

doz (1845), quan informa que al nord-oest, en direcció la Jonquera, «dentro de este radio se ven los vestigios o ruinas de una Iglesia que hubo en la montaña (...)».

Patrimoni fràgil

Les primeres prospeccions conegudes les van fer Badia, Bofarull, Carreras i Piñero, i les van publicar al dossier de l'Albera, després del gran incendi, en l'article «El patrimoni cultural, històric i monumental» (*Revista de Girona*, 1986, p. 41), però *in extenso* apareix a la *Catalunya Romànica* (1990, p. 442-443). En aquesta obra, i en referència al vilar d'Abellars, expliquen que a l'entorn de la casa d'Abellars «es poden veure vestigis de diferents edificacions en un espai força extens, que ha cobert la vegetació, molt espessa fins els darrers incendis». Pel que fa a l'església, indicaven que no acabaven d'identificar-ne l'emplaçament, i que les restes trobades només es podrien certificar amb una excavació arqueològica. En referència a l'església de Sant Jaume, Tomàs Masó, de Cantallops, gran coneixedor de l'Albera, va informar que entre finals dels setanta i primers dels vuitanta una retroexcavadora en va destruir les restes i que les pedres varen ser venudes. En vam donar notícia a la monografia local de Cantallops (2007).

Per acabar, podem dir que caldria una prospecció final que pogués certificar la ubicació i l'abast d'aquest poblament medieval. En els últims temps, amb el meu germà — Miquel Serrano— hem pentinat aquella part de muntanya i han aparegut diferents restes que s'haurien de confirmar arqueològicament. Mirant els ortofotomapes de 1946 es pot detectar una construcció que no existeix actualment. La recerca continua.

Lluís Serrano
és doctor en Història.

>> *Plana de Cantallops i l'Empordà al fons, des del roc de Sant Jaume. A sota, casa d'Abellars, antic mas Bruc.*

La darrera notícia és del *Diccionario de Madoz* (1845): «dentro de este radio se ven los vestigios o ruinas de una Iglesia que hubo en la montaña (...))»

JOAN LLINÀS

Masos i masies en el massís de les Gavarres

La pagesia medieval en el territori del Bisbat de Girona

Tot i la importància dels pobles i de les ciutats al llarg de la història, principalment com a centres polítics i socioeconòmics dels territoris dels seus entorns, fins a la darrera centúria la immensa majoria de la població de la Catalunya Vella vivia dispersa pel camp i per la muntanya, principalment en masos i masies, que des del segle xi han prosperat, malgrat els lògics canvis que hi ha hagut amb el temps, des de la plana empordanesa fins a les pregonas valls garrotxines.

>> *La casa de l'Era de la Llaca.*

PAU TURON I IZQUIERDO > TEXT

Un dels primers jaciments medievals excavats a Catalunya va ser el mas A de Vilosiu (Cercs, Berguedà), pels doctors Albert del Castillo i Manuel Riu, en els anys 1960 i 1961. Tanmateix, l'estudi arqueològic de les masies medievals continua sent una de les grans assignatures pendents de les investigacions d'aquest període. Prova d'això és el nombre limitat de masos excavats que hi ha en el nostre país, com el mas B de Vilosiu o el mas de la Jueria (Sant Gregori, Gironès) o Can Saragossa (Lloret de Mar, la Selva).

En el present article ens centrarem en tres masos situats en el massís de les Gavarres, excavats per la desapareguda empresa arqueològica Janus SL, concretament en el territori de Romanyà de la Selva i del de Sant Cebrià dels Alls. Podem, a partir d'aquests casos, esbossar com era la vida dels seus habitants.

Casa de l'Era de la Llaca

Situada a la part nord del terme de Romanyà de la Selva (Baix Empordà), a uns 415 m d'alçada en la vessant sud del Puig Gros, consisteix en una construcció de planta rectangular, encara que una mica irregular, d'uns 15 x 8 m, és a dir, uns 120 m² de superfície, amb l'eix principal orientat d'est a oest. Encarada a migdia, mirant a la vall, interiorment està subdividida transversalment en tres estances, amb cinc sitges en dues d'aquestes.

Els murs, dels quals no queda gran cosa, eren molt humils. Consistien en un sòcol de pedres lligades amb fang —l'única part actualment conservada—, que hauria sostingut una paret de tàpia i una coberta d'elements vegetals.

A partir de les ceràmiques que s'hi descobriren durant les excavacions, es pogué datar el naixement d'aquest mas en el segle xi i la seva desaparició en la primera meitat del segle XIII.

L'estudi arqueològic de les masies medievals continua sent una de les grans assignatures pendents de les investigacions d'aquest període

JANUS SL.

Un últim detall que cal tenir en compte sobre aquest mas és que el nom que té ara li va ser posat l'any 2012, quan fou descobert i excavat, ja que per ara cap document medieval el menciona.

Mas Sala de Romanyà

Com en el cas anterior, està situat en la part nord del terme de Romanyà de la Selva, concretament en una vessant assolellada de la capçalera de la riera Verneda. L'emplaçament ja havia estat ocupat anteriorment, com ho demostren quatre sitges d'època romana (I aC i I dC) situades sota el mas.

L'edifici és una construcció rectangular, quasi quadrada, de 14,55 x 12,68 m —uns 184,5 m²— subdividida en cinc estances i amb les parets de pedres lligades amb fang; per tant una construcció bastant similar a la casa de l'Era de la Llaca. No obstant això, durant les excavacions es pogué veure que hi havia dues fases constructives clarament diferenciades. La primera consistia en les dues habitacions situades al nord-est de l'edifici, amb una porta oberta a l'exterior a prop de la cantonada sud-est,

un petit forn domèstic i tres sitges excavades al subsòl. D'uns 8,60 x 7 m —uns 60,2 m²—, aquest espai consistiria en un primer mas, que segons el material arqueològic trobat hauria estat aixecat en el segle XIII. Posteriorment s'hi féu una gran ampliació, concretament en el segle XIV, consistent en dues noves estances on hi havia dues sitges, al sud, i una gran estança allargassada, segurament un graner, a l'oest. Totes aquestes cambres tenien una entrada independent de la resta la casa.

Complementant les dades arqueològiques, la documentació escrita ens permet esbrinar més coses de la seva història. Mencionat per primera vegada a inicis del segle XIII, aquest mas tingué entre els seus primers habitants en Pere Sala. En aquell segle formà part dels dominis del monestir de Sant Feliu de Guíxols. Ja a mitjan segle XVI, el monestir estableix el mas, que segurament estava en decadència, a Antònia Llach, propietària del pròsper mas Llach. Al cap de poc el mas Sala caigué en l'oblit, ja que els materials arqueològics més moderns trobats són del segle XVII.

>> Voltants de la casa de l'Era de la Llaca.

Mencionat per primera vegada a inicis del segle XIII, Pere Sala va ser un dels primers habitants del Mas Sala de Romanyà

>> *Església parroquial de Romanyà de la Selva. aixecada en els segles X-XI.*

PAU TURON

Mas Fonollet

Situat al vessant sud del Puig d'Arques, és a uns 1.500 m a ponent de l'església de Sant Cebrià dels Alls, i havia pertangut de fet a la seva parròquia.

De planta trapezoïdal, la seva façana està encarada al sud-est. Té una superfície d'uns 265 m². Com en el cas anterior, presenta dos grans cossos diferenciats: un situat a l'est —el més important, d'uns 195 m²—, amb tres grans estances i uns murs de pe-

dres lligades amb fang, d'un gruix considerable, d'entre 75 i 90 cm; l'altre, situat a ponent i sense comunicació amb l'anterior, consistiria en unes tres estances humils, segurament corts i/o graners.

Tot i certes similituds amb el mas Sala, hi ha notables diferències entre les dues edificacions. Les dimensions del mas Fonollet, l'existència de carreus i dovelles treballats i la probable presència d'una segona planta —com ho fa pensar el gruix dels murs— ens mostra que aquest era més similar als masos actuals, que aparegueren als segles XV i XVI, que als humils masos medievals precedents.

Pel que fa la seva història sabem que neix al segle XIII, pel material arqueològic trobat, encara que no és mencionat fins a l'any 1319, quan hi vivia Berenguer de Fonollet i la seva família, segurament sota jurisdicció de Bernat de Cruïlles, senyor del castell homònim. A diferència de molts altres masos, sobrevisqué a la crisi baix-medieval, ja que surt encara mencionat als segles XVI i XVII. Fou abandonat a finals del segle XVIII o a inicis del segle XIX.

Pau Turon i Izquierdo
és historiador i arqueòleg.

>> *El cos de ponent del mas Fonollet.*

JOAN LLINÀS

Gràcies al material arqueològic trobat, sabem que el mas Fonollet neix al segle XIII, encara que no és mencionat fins a l'any 1319

PAU TURON

Viure en la Girona gòtica

Els habitatges dels burgesos i menestrals gironins medievals

Una de les primeres imatges que sol venir al cap quan pensem en l'edat mitjana és la de petites comunitats pageses aïllades del món exterior i completament autosuficients. No obstant això, una de les característiques més importants d'aquell període fou l'auge progressiu de les ciutats, que es convertiren en els centres culturals i socioeconòmics dels territoris de l'entorn. Fou aquest el cas de Girona, on encara és visible gran part de la seva herència medieval.

>> *La Fontana d'Or, el casal medieval més conegut de Girona.*

PAU TURON I IZQUIERDO > TEXT

Com en tants altres llocs, durant molt de temps la Girona medieval que es coneixia era la dels grans monuments, com la Catedral, les esglésies romàniques i gòtiques, i les muralles. Però de les residències dels seus habitants, excepte algun edifici memorable, com la Fontana d'Or —un palauet urbà que fou la residència de la poderosa família Sitjar—, no se'n tenien gaires notícies. Després d'anys de recerca arxivística i arqueològica —en aquest darrer camp ha destacat la feina de la Universitat de Girona—, s'ha pogut capturar la situació i oferir-ne actualment una panoràmica més completa.

Una ciutat en expansió

Malgrat haver estat fundada feia molt de temps, concretament en el segle I aC pel general romà Gneu Pompeu Magne, la Girona dels segles XI i XII dC no havia crescut gaire més enllà del perímetre fun-

dacional. No obstant això, en els següents tres segles la ciutat multiplicà per cinc la superfície urbana construïda i per nou el nombre d'habitants, com a resultat d'una creixent prosperitat econòmica que només s'estroncà en els segles XIV i XV per la crisi baixmedieval.

Fou durant aquestes centúries quan s'edificaren sectors tan coneguts com els entorns de Sant Feliu, el carrer Ballesteries, el carrer Ciutadans, la Rambla, la plaça del Vi i el Mercadal. I no es féu caòticament —contràriament a la visió més comuna sobre l'urbanisme medieval— sinó mitjançant una planificació prèvia.

L'establiment emfitèutic

El mètode més usat a l'hora d'urbanitzar àrees noves fou el de l'establiment emfitèutic. El propietari eminent d'un terreny —a Girona, l'Església era el més important— en veure-hi possibilitats urbanístiques en cedia el domini útil a un seguit d'interme-

A partir del segle XII i durant tres segles, Girona multiplicà per cinc la superfície urbana construïda, i per nou el nombre d'habitants

>> *Excavació davant de l'hospital de Santa Caterina, a la plaça Pompeu Fabra, on es veu el barri medieval que van descobrir. A la dreta, passatge situat a prop de l'església de Sant Feliu de Girona.*

diaris (burgesos, petits nobles o jueus), que eren els que s'encarregaven de parcel·lar-lo, urbanitzar-lo i vendre'l. Els compradors de cada parcel·la, on construïren casa seva, eren els seus propietaris útils, i la podien vendre, cedir o deixar en herència sempre que paguessin els censos i drets corresponents als propietaris eminents.

Vies públiques

Un dels fets que determinà més els habitatges d'aquest període era que les vies públiques estaven sota l'autoritat reial, que a través del batlle dictaminava les normes. Per això, a diferència del que ocorregué pocs segles després, no es podia ni envair ni privatitzar la via pública. Les úniques alternatives, sovint després d'obtenir el permís del batlle, eren la construcció de voltes

(com les de la Rambla, que es començaren a construir l'any 1203); els passatges (que eren passos elevats que servien per connectar dues cases, que tenien un mateix propietari, separades per un carrer); i els balcons o tribunes (com les que es poden veure en les cases que donen a l'Onyar).

La casa medieval

Cal tenir en compte que, tot i les grans diferències entre els palaus urbans de la burgesia i les cases llargues i estretes de les classes populars, a grans trets moltes edificacions seguien unes idees similars. No hi havia un model únic de casa, però: n'hi havia que només tenien una planta baixa i d'altres que en tenien quatre.

Com en moltes cases aixecades tradicionalment en la zona mediterrània, el pati

Com en moltes cases aixecades tradicionalment en la zona mediterrània, el pati era l'element central

PERE DURAN

era l'element central, i feia alhora de distribuïdor, de punt d'entrada de llum a les habitacions i de punt de recollida de l'aigua pluvial. A més, solia articular els accessos a la primera planta mitjançant una escala de pedra que desembocava en una galeria porticada. Aquest era un element típic de les cases solvents, però algunes de les humils també en disposaven.

Pel que fa el nombre de plantes, en solien tenir tres, cadascuna amb una funció diferent. La planta baixa era un espai poc compartimentat, dedicat sobretot a funcions de celler, magatzem, quadres i latrines. En carrers i places comercials acollia l'obrador o el taller de l'ocupant de la casa.

A la planta noble hi havia l'estança principal de la casa, anomenada a l'època medieval «sala» o «tinell», que tenia les pa-

rets pintades, de vegades amb representacions figurades, i obertures a l'exterior, que en els habitatges més rics eren belles finestres de pedra de Girona. Algunes, a més, hi tenien altres habitacions, com els dormitoris i la cuina, que era lluny de la sala. Cas a part eren les que tenien una torre, un element de prestigi reservat a les edificacions més importants.

El badiu, la planta més alta, consistia en una espècie de golfes semiobertes. Sobre els murs perimetrals, més baixos i que feien de barana, hi havia uns pilars de planta quadrada, separats entre si per una distància regular, que aguantaven un sostre de fusta.

Pau Turon i Izquierdo
és historiador i arqueòleg.

>> Les voltes d'en Rosés, que ja existien el 1192, són les més antigues de Girona. A l'esquerra, la finestra gòtica tapiada, situada a sota de la finestra superior, ens indica l'altura original de l'edifici.

El badiu és la planta més alta de la casa, i consistia en una espècie de golfes semiobertes, on hi havia uns pilars que aguantaven un sostre de fusta

El pas de la Barca a Bescanó

DANI VIVERN > TEXT I FOTO

Als anys seixanta no tothom tenia cotxe propi. I per anar a la font d'en Coromines, a Sant Gregori, a la mainada ens feia molta gràcia anar-hi en el tren d'Olot, passant per Bescanó. Els vagons eren de fusta, i la màquina, de vapor, tot i que a vegades el comboi era el «modern» TAF, a gasoil. Premonitori, el nom...

Les emocions del viatge ja començaven tot just creuar Salt, el meu poble, i veure'l des d'un punt de vista poc habi-

tual. La cosa agafava un punt de basarda en passar per sota cal Gegant, allà on, el 1946, el tren va descarrilar i va caure al Ter —«potser va ser un atemptat», ens explicaven els pares en veu prudentment baixa—, mentre jo contemplava el revolt que fa l'aigua allà baix, a tocar la via. Llavors el Ter baixava amb molt més cabal, i aquell racó em semblava d'una fondària inabastable.

Arribats al pas de la Barca, els excursionistes, els visitants com nosaltres, les pageses carregades amb cistells

i alguns passatgers amb la bicicleta i tot, pagàvem unes monedes a un home —ara sé que li deien en Varisto—, i pujàvem a la seva embarcació. Era emocionant veure que tot el muntatge depenia d'un cable tibet a banda i banda del Ter, i gràcies al qual no anàvem tots plegats corrent avall. Però el barquer, amb posat concentrat i mà ferma, ens duia sense problema a l'altra riba enmig d'aquelles aigües verdoses, procel·loses per a mi. De tornada, tota la ruta es repetia a l'inrevés, i ja només faltava arribar al vespre a casa

dels avis, si era diumenge, i entrar corrents per informar amb solemnitat: «Avui hem anat en barca!».

D'aquell indret, en queda el nom: el porten el carrer que hi mena i el restaurant que hi ha a tocar. A pocs metres, una balconada i uns graons de fusta, de faciçió moderna i digna, recorden als que ja som grans que allà vivíem aventures.

Dani Vivern

Una relació epistolar entre artistes

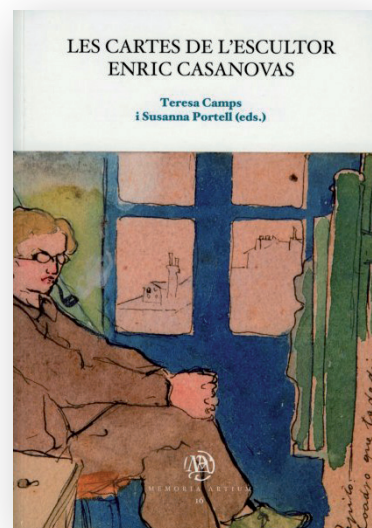
JOAN SALA

Les universitats catalanes han publicat un extens recull de cartes i documents, la majoria inèdits, d'Enric Casanovas (1882-1948). Són papers bàsics per aprofundir en el coneixement de l'escultor noucentista. Tot aquest material estava guardat per la família, especialment pel fill gran, Marçal, que n'ha fet el pròleg. Abasta un ampli període, entre 1902 i 1948. Les cartes estan escrites en català i francès, moltes mentre l'artista era a París. S'hi palesa l'afecte pels amics i l'interès per la política, més que teoritzacions sobre l'art, quasi absents en tota l'extensa relació epistolar. Fa gran amistat amb altres artistes, amb qui manté correspondència, entre els quals podem esmentar Manolo Hugué, Pichot, Sunyer, Burty, Apel·les Fenosa o Picasso, de qui es reproduïxen escrits mig en castellà mig en català, i signats *Picasso dit Pau de Gósol*, en referència

al poble on residia. Manté correspondència amb el viatger Deniker, el crític Junoy, amics de joventut i d'altres.

Són especialment reveladores les cartes al poeta Salvat-Papasseit, on es constata l'esperit nacionalista d'ambdós. També té una correspondència sobre temes professionals en la qual es parla, entre d'altres, del monument a Narcís Monturiol de Figueres, i d'una *Ben Plantada* que havia d'anar a la façana de la societat Athenea de Girona i que no es va materialitzar. Encara hi ha un altre grup de missives des del seu exili francès després de la Guerra Civil. Entre els organismes dels quals va formar part —les autores ho titulen *el compromís social i professional*— cal esmentar l'associació Les Arts i els Artistes, de la qual va ser

En les cartes es mostra l'afecte pels amics i l'interès per la política, més que teoritzacions sobre l'art, quasi absents en tota l'extensa relació epistolar

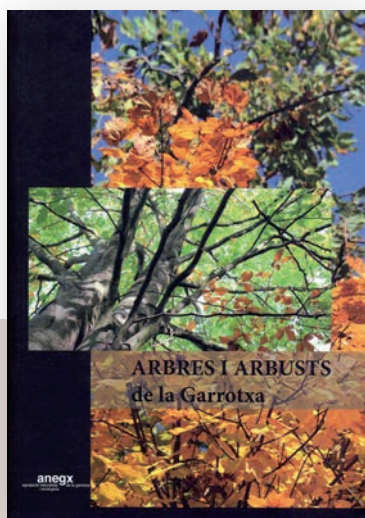

CAMPS, Teresa;
i PORTELL, Susanna (eds.)

Les cartes de l'escultor Enric Casanovas

Memoria Artium, 16
Bellaterra, Barcelona, Girona,
Lleida, Tarragona, 2015

president, i el fet d'haver estat l'impulsor del Museu de Tossa de Mar mentre va viure en aquella població durant la Guerra Civil. El volum acaba amb dues narracions de bona qualitat literària i que ja havien estat publicades el 1901, i en les últimes pàgines es reproduïx una breu memòria. Les autores han pogut datar quasi totes les cartes —una tasca de gran complexitat—, transcriure-les tot i les enrevessades cal·ligrafies, i furgant en altres arxius s'han trobat les respostes que havia enviat: la manera més efectiva de completar el discurs.

Agrupació Naturalista
de la Garrotxa (ANEGX)

Arbres i arbusts de la Garrotxa

Edició de l'Agrupació Naturalista
de la Garrotxa (ANEGX)
Anglès, 2014

Arbres i arbusts de la Garrotxa

EMILI BASSOLS

Vint-i-cinc arbres i vint-i-cinc arbusts, els més comuns a la Garrotxa, són els que integren aquesta proposta editorial de l'Agrupació Naturalista i Ecolo-

gista de la Garrotxa. Ni més ni menys que cinquanta. Es tracta d'un número d'espècies òptim per començar. Una xifra que evita l'emborratxament d'espècies de les guies més completes i

Una ensalada russa

JOAN DANIEL BEZSONOFF

Cada poble, per existir, necessita una novel·la nacional. L'escriuen els historiadors i els poetes. L'ensenyen els mestres i se la creu la bona gent. El llibre *Una memòria compartida. Els llocs de memòria dels catalans del nord i del sud* es presenta com una miscel·lània. Albert Balcells va encunyar a casa nostra el concepte de lloc de memòria ideat per l'historiador francès Pierre Nora. «La història cerca l'objectivitat i assumeix la complexitat i les contradiccions humanes. En canvi, la memòria és subjectiva, simplificadora i polaritzada, però això no vol dir que sigui falsa». (p. 17)

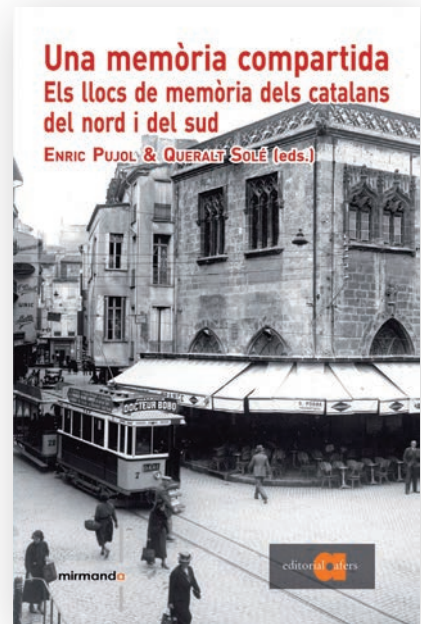
Gràcies a l'avenç de la reconstrucció nacional, el professor Balcells ha sortit de les ambigüitats regionalistes del seu estudi pioner *Llocs de memòria* i contempla el territori català en la seva plenitud.

Com explica clarament l'historiador figuerenc Enric Pujol, «la complexitat de la realitat nacional catalana, amb múltiples barreres administratives de caràcter estatal i regional, ha fet (i fa) imprescindible l'existència d'una política de memòria que defensi una idea de conjunt dels territoris que la conformen».

Aquest llibre, interessant però desigual, pateix del defecte habitual de les miscel·lànies. La pluralitat dels autors introdueix ritme i varietat, però a vegades la voluntat unificadora produeix resultats decebedors. A la fi el lector no sap si li parlen de figues o de raïms... Podem deplorar també la mala qualitat de les reproduccions dels quadres. En canvi, les fotografies d'Auguste Chauvin, objecte de la monografia d'Eric Forcada, s'han reproduït amb més cura.

A més, em sembla que la denominació català del sud, en oposició a català del nord, hauria de ser «català

Aquest llibre, interessant però desigual, pateix del defecte habitual de les miscel·lànies. La pluralitat dels autors introdueix ritme i varietat, però a vegades la voluntat unificadora produeix resultats decebedors

PUJOL, Enric *et alii*

Una memòria compartida. Els llocs de memòria dels catalans del nord i del sud

Mirmanda. Editorial Afers
Catarroja - Figueres -
Perpinyà, 2015
240 p.

central». Si he entès bé Joan Fuster, els catalans del sud són els valencians.

El lector interessat pel tema llegirà amb profit aquesta monografia. Els altres es consolaran amb aquesta cita de Prosper Mérimée: «*Je donnerais volontiers Thucydide pour des mémoires authentiques d'Aspasie ou d'un esclave de Périclès*».

que, limitant-se aquí, crea, impulsa i projecta equilibradament aquella incipient curiositat dels que volen aprendre quins són els arbres i els arbusts que acompanyen els seus passos dins d'ambients forestals. Però no és una guia que només és útil per a qui camini per la Garrotxa. L'única especificitat territorial a aquesta comarca es presenta en forma de forma de comentaris, molt breus, en l'apartat de

distribució, perquè el gruix de la informació de cada espècie és molt genèrica, potser fins i tot massa. Per tant, és una guia que pot ser útil en qualsevol de les comarques gironines en el benentès que, segons en quin lloc s'obri, faltaran uns o altres components. Certament el format del llibre recomana una consulta reposada. No és una guia per dur a la motxilla. És més un llibre per assedegar, a casa, el cuc de

la curiositat que s'hagi despertat a fora. Entre les nombroses fotografies que il·lustren els textos, segur que el lector localitzarà aquell detall de la fulla, de la flor o del fruit que ha intentat retenir instants abans. És un llibre senzill, poc ambiciós, que agradarà més als que prefereixen passar pàgines que *googlejar* i, alhora, esdevé un bon punt de partida per als qui volen gaudir del plaer de caminar entre coneguts.

A les palpentes

ASSUM GUARDIOLA

A *Blat*, el lector no se sent mai segur. I aquest fet, al principi, desconcerta, cap a la meitat enganxa i, al final, enamora. És una novel·la breu però exigent. Una novel·la que no és fàcil però que atrapa. Una novel·la que no deixa indiferent i que provoca allò que haurien de provocar totes les novel·les: el gaudi estètic, per una banda, i la sensació que al lector li ha canviat alguna cosa en la seva percepció del món.

Josep Maria Pagès demostra ser un narrador valent, imprevisible i amb ofici. Construeix una història al voltant del mite de l'altre, del doble i de la persecució intangible d'allò que som. I se les heu amb dues històries que són, en definitiva, la mateixa: una, narrada en primera persona que es mou entre

el que és oníric, històric i inversemblant, i l'altra, focalitzada des del punt de vista d'en Tomàs, en què el lector pot sentir, aparentment, que trepitja més ferm. Aquesta línia narrativa d'en Tomàs té, en principi, un punt de partida més referencial i més argumental. Però això només és una aparença, perquè de seguida sembla com si es tenyís de l'alè de l'altra història, la del home que vol travessar la frontera amb els papers. És així com les dues històries corren de manera paral·lela i el lector té la sensació que ha entrat en un món únic narrat de manera única fins que arriba a la brutal imatge de l'última frase de la novel·la.

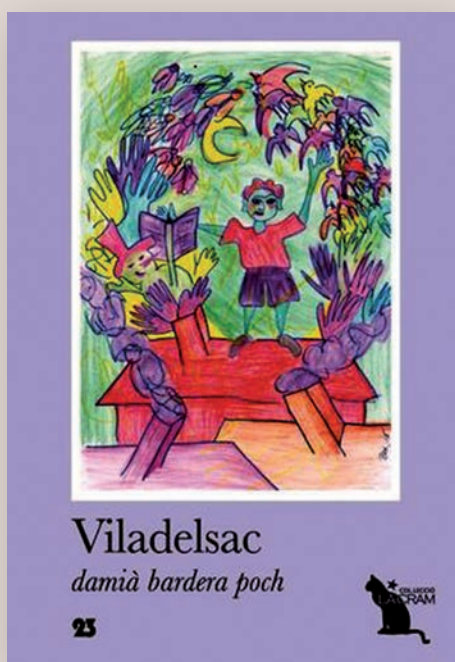
Blat és una novel·la poema, l'alè d'un somni. I quan et despertes d'aquest somni tens la sensació que t'ha deixat un tacte fugaç a la pell.

PAGÈS I ESCOLA, Josep Maria
Blat

Editorial Empúries
Gener 2016

130 p.

Veniu a l'altra banda

BARDERA POCH, Damià
Viladelsac

Editorial El Cep i la Nansa
(col·lecció LACRAM)
Vilanova i la Geltrú, 2015
141 p.

ADRIÀ PUJOL

Bardera ha estampat el seu nom en minúscula a les portades dels seus llibres. A la manera de *la mort*, quan signa les cartes a *As Intermittències da Morte* (José Saramago, 2005). Però amb *Viladelsac* es produeix un canvi. El títol incorpora el signe víctor en caixa alta. I el recull de contes s'ha convertit en novel·la.

El Bardera contista em tenia acostumat a una prosa eixuta i a unes quimeres diguem-ne previsibles. Tot i dotat per emular allò que Claude Gaignebet en va dir *Le folklore obscène des enfants* (1974), jo l'havia llegit amb un

Res no és allò que sembla

MARTÍ CORTADELLAS

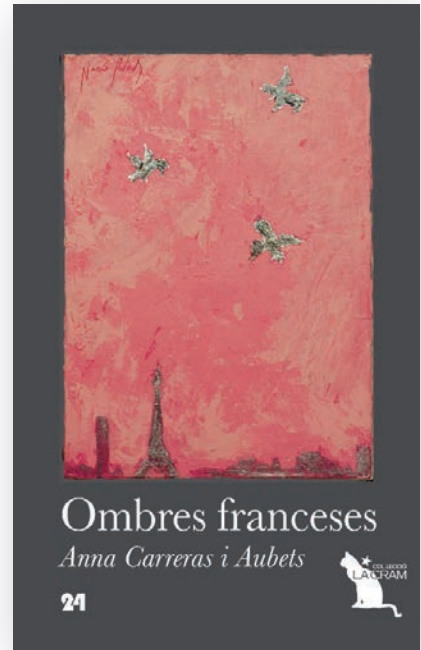
Juliete Lavelle és una estudiant d'art i literatura orientals de la Universitat de la Sorbona que presenta un conte que ha escrit per a uns premis de paradoxes lògiques. El començament és senzill i el lector de seguida es veu immers en una faula agradable perquè, sota el cel de París, la vida de Lavelle discorre entre converses intel·lectuals i paraules amoroses.

Hi ha, però, uns personatges secundaris discordants i que són precisament els que doten el relat de més força. Un professor de geni eixut que pateix una psoriasis desfermada; un poeta embrollaire que teoritza l'amor i converteix els versos en matemàtiques, i un psicoanalista estrany que s'erigeix com la veu telefònica que dona suport a la protagonista.

Tot flueix amb harmonia. El llenguatge és fresc i té un doble tall. Els diàlegs fan reflexionar el lector, més que per allò que es diu, per allò que es deixa de dir.

Els pensaments profunds es reveseixen amb els teixits d'una història que atrapa i que fa que les expectatives s'engrandixin després de cada pàgina. I la paràbola funciona fins que el lector es veu literalment precipitat al final.

Quan Carreras accelera el ritme de la narració, els esdeveniments s'endinsen per uns viaranys inesperats i poc creïbles. I després la novel·la s'acaba, de sobte. S'esvaeix com el ritme harmoniós, els personatges secundaris perden tota la força i el lector se sent enganyat perquè *Ombres franceses* tampoc no és allò que sembla.

CARRERAS, Anna
Ombres franceses

El Cep i la Nansa edicions
Vilanova i la Geltrú, 2016
114 p.

punt de desinterès. Ninots, tramoies i una crueltat gratuïta, a la manera del seu admirat Javier Tomeo. El trobava reiteratiu i de la passa curta. I li reconeixia un estil propi, però li retreia una mena de postureig, tants ossaris, tanta impietat, tanta apologia de les ortopèdies. Però amb *Viladelsac* he revisitat tota l'obra anterior, i he descobert que m'equivocava. Mentre els que com jo no li fèiem cas, Bardera passava hores a l'*atelier*. Muntava els artefactes, voltat de nines sense cap i d'autòmats de l'esgarripança. I no defallia, portador de la mort, sord i cellajunt.

Un nen barceloní arriba a *Viladelsac*. Per passar una temporada a casa dels avis de pagès. La seva mare gairebé l'hi abandona. El pare alcohòlic espera un fetge mentre es mor. I la novel·la se'ns serveix a partir d'una primera persona amoral, la del nen que va

ressenyant els amics, les trifulgues, els monstres i un món d'ensomni impúbber. Viladam..., perdó, *Viladelsac*, com els territoris dels tenebrosos contes de fades, és l'escenari macabre. El nen, que com tots els infants és un mediador entre vius i morts, entra en contacte amb el Mal i l'emula. Els secundaris són titelles, i les escenes les firmarien els millors cineastes costumistes. *Viladelsac* m'ha agradat força.

Néixer i créixer a Viladamat (400 habitants) no deu ser fàcil. La violència estructural del grup petit ha deixat una marca en la sensibilitat barderiana: rudesia il·lustrada i distanciament primitiu. Amb els contes va posar en solfa els eixos principals de la seva narrativa: ironia, mort i admiració. Amb *Viladelsac* ha demostrat que el seu projecte literari no era un passatemps. Tant si dialoga amb Caterina Albert com si

discuteix amb Ventura Ametller, Bardera ha estat infectat pel verí de la vida *mise à nu*, però s'ha vacunat amb l'argot de les llegendes. Descriu la monstrositat que batega darrere de qualsevol conat de civilització. A *Viladelsac* hi ha *frames* (com a *The Shining*, 1980) que m'han deixat garratibat.

Finalment, *Viladelsac* ve flanquejat per uns dibuixos i per un pròleg del seu amic Eudald Espluga, amb qui Bardera va escriure l'assaig *Mediterràniament* (2013), una anàlisi meritòria però un pic superbiosa. Jo recomano que llegiu el llibre pel llibre. Perquè el pròleg desvetlla les eines i, oi que el millor dels contes tradicionals és que no incorporen xarxa de seguretat? Bardera ja té les brides i el fuet. I amb *Viladelsac* demostra que, des del pescant de la diligència de la mort, de moment no el guanya ningú. Ens interpel·la des de la barca de Caront.

ART I CULTURA

BONASTRE, Roger. *Cançons de dissidència i esperança. Activisme sociopolític des de la música popular: Midnight Oil (Austràlia, 1976-2002)*. Girona: Documenta Universitaria, 2016, 243 p.

CLUSELLAS, Carme (ed.) [et al.]. *Primeres impressions: Xilografies gironines, s. XVII-XX*. Girona: Museu d'Art de Girona, 2016, 155 p.

COL·LECTIU AIMEE (ed.). *Art i decreixement*. Girona: Documenta Universitaria, 2016.

MONTURIOL, Antoni (ed.). *12 mesos, 12 obres*. Girona: Museu d'Art de Girona, 2016, 57 p.

ADMINISTRACIÓ PÚBLICA

BOSCH, Mònica (ed.); PUIGVERT, Joaquim M. (ed.). *Girona en època contemporània: Les capitalitats de la ciutat (1800-1939)*. Girona: Ajuntament de Girona, 2016, 213 p.

Guia d'entitats d'acció social a Girona. Barcelona: Entitats Catalanes d'Acció Social, 2016, 95 p.

PLUJÀ I CANALS, Arnald. *Els masos del cap de Creus* [fotografies de Robin Townsend]. Figueres: Brau, 2016, 234 p.

CIÈNCIES NATURALS

CANALS, J. (ed.); GONZÀLEZ-PRAT, F. (ed.); HERNÁNDEZ, J. (ed.). *Orquídies del Ripollès*. Barcelona: Institució Catalana d'Història Natural, 2016, 221 p.

ECONOMIA I EMPRESA

ARMANGUÉ I RIBAS, Joan. *La Caixa de l'Empordà per a la Vellesa i d'Estalvis: 100 anys de "la Caixa" a Figueres*. Figueres: Brau, 2016, 157 p.

VIVAR, Gustau. *Illa Pedrosa: Comerç marítim i xarxes de redistribució en època tardorepublicana al Mediterrani centrooccidental*. Girona / Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya / Generalitat de Catalunya, 2016, 198 p.

ENSENYAMENT

AURICH COSTA, Assumpció [et al.] 7è Fòrum Treballs de Recerca Alt Empordà. Figueres: INS Ramon Muntaner, 2015, 41 p.

MONTERRAT BOADA, Carme [et al.]. *La educación de niños, niñas y adolescentes en el sistema de protección: ¿Un problema o una oportunidad?* Girona: Documenta Universitaria, 2015, 203 p.

GASTRONOMIA I CUINA

TROYANO PUIG, Ruth. *Anna Espelt: DO Empordà* [fotografies de Maoz Eliakim]. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 2016, 64 p.

ESTUDIS LITERARIS

MUÑOZ, Irene. *Caterina Albert / Víctor Català, 1869-1966*. Belcaire de l'Empordà: Vitel·la, 2016, 61 p.

REAL MERCADAL, Neus. *Aurora Bertrana, periodista dels anys vint i trenta*. Girona: Curbet, 2016, 184 p.

LITERATURA

CERCAS, Javier. *El punto ciego: Las conferencias Weidenfeld 2015*. Literatura Random House, 2016, 144 p.

CURBET, Quim. *Vaig ser jo!* Girona: Curbet, 2016, 118 p.

ETXBERRIA AZKUNE, M. Lluïsa. *Dol i sol*. Girona: Edicions Tremendes, 2016, 81 p.

GIRONELL, Martí. *El nen dibuixat* [il·lustracions de Pedro Rodríguez Arias]. Barcelona: La Galera, 2015, 32 p.

MONSALVATJE, Xavier; PLA, Joaquim. *Terra de gestes i de bevtes* [edició de Mariàngela Vilallonga]. Girona: Diputació de Girona, 2015, 313 p.

PAIROLÍ, Miquel. *La vida a la menuda: Dietaris (1990-2010)*. Girona: Curbet, 2016, 588 p.

PEREJAUME; SOLER, Lluís; TERRIBAS, Mònica. *Això. L'actor, l'espectador i el*

personatge. Periodisme i política: Desafecció de dues funcions socials. Girona: Fundació Jaume Casademont / Universitat de Girona / Ajuntament de Girona, 2015, 54 p.

RITSOS, Iannis. *Repeticions* [traducció i edició d'Eusebi Ayensa; il·lustracions de Jofre Sebastian]. Girona: Ela Gemina, 2016, 212 p.

POLÍTICA

LORENZO, Aïda; LLORENÇ, Esther. *La llarga repressió franquista a les comarques gironines de 1938 a 1952: Llista de les persones afusellades residents i/o nascudes a la província de Girona amb procediment militar sumaríssim*. Girona / Anglès: Impremta Pagès, 2015, 91 p.

RELIGIÓ I TEOLOGIA

Celebración eucarística y beatificación de las siervas de Dios: Fidela Oller, Josefa Monrabal, Facunda Margenat. Girona: s.n., 2015, 98 p.

FERNÁNDEZ MIELGO, Teresa; VILLARES FERNÁNDEZ, Felicitas. *Testimonis de vida: Màrtirs 1936* [traducció de Jaume Gabarró]. Girona: Religioses de Sant Josep de Girona, 2015, 57 p.

RUBERT VILAR, Pau. *Lectura de «Al este del Edén» des de la perspectiva de René Girard i de la història dels efectes del text bíblic*. Girona: Documenta Universitaria, 2016, 114 p.

TERRITORI

FARRERONS Vidal, Òscar; PAGESPETIT BLANCAFORT, Lluís. *El Montseny: 51 passejades per descobrir*. Sant Vicenç de Castellet: Farell, 2016, 124 p.

El cabal dialèctic de Bosch Martí (Girona, 1941) no afluixa mai, ni en els cara a cara ni en les seves pintures. Tampoc en l'elogi amical, ni quan esdevé cronista en diaris i publicacions diverses. Bosch Martí no deixa mai indiferent. En Bosch Martí s'ha guanyat la vida com a professor de dibuix, i és en aquesta disciplina, que no és més que la base de la pintura, on probablement l'artista apareix amb més prestància i elegància, on la immediatesa del gest, de la visió, troba millor destí. Ell i la seva obra —sigui la plàstica o la publicada, per centenars, a les pàgines del *Diari de Girona*— han estat vetllant-nos des de l'humanisme.

Bosch Martí, entre l'humanisme i els oprimits

SEBASTIÀ GODAY > TEXT

CLAUDI VALENTÍ > FOTOS

S/t, 2016, oli sobre fusta, 130 x 260 cm

Mar Egeu, 2015,
oli sobre fusta, 50 x 70 cm.

Ens hem citat a primera hora del matí, al Cul de la Lleona, a tocar del seu antre aparentment cavernós del carrer dels Calderers, on Lluís Bosch Martí manté una relació orgànica amb la seva ben assortida biblioteca, amb el seu magatzem d'obra i amb els seus pinzells en un *totum revolutum* on es genera i s'alimenta el seu personatge. Pel carrer, la seva figura humana recorda un húsar enfosquit, però, al seu estudi del carrer dels Calderers, el polifacètic artista m'acomoda en un vell sofà i em desgrana atropelladament una mínima part dels protagonistes que l'han marcat en la ja dilatada carrera d'artista i home d'acció política: Erasme de Rotterdam, Spinoza, Heràclit, Marx, Zweig, Benjamin, entre molts d'altres que vertebraven i cusien el seu discurs que, potser, haurem de convenir que

> *Pel carrer, la seva figura humana recorda un húsar enfosquit*

cimenta el seu humanisme particular. Potser val la pena deixar-ho aclarit des del primer moment: en Lluís Bosch Martí no és el darrer comunista, com sovint ens ha semblat a molts. Tampoc no ha viscut exclusivament per als partits, com el PSAN i d'altres que l'han cobejat. No: el seu pensament és el que, partint de la lectura dels clàssics, de l'humanisme acadèmic i filosòfic, s'entronca amb el paradigma que situa

l'home al centre del món. D'aquestes premisses es desprèn que l'humanisme li permet moure's amb més lleugeresa i sense les lligadures que les disciplines de partit invoquen.

En aquests genèrics humanismes s'esgranen noms propis, sovint bons amics, que li han marcat territoris. Probablement el més influent, després del seu mestre Isidre Vicens o de l'Enric Marquès del París del PC, hagi estat l'ínclit Damià Escuder, que a la Girona dels setanta va provocar amb la seva personalitat desbordant i amb altres ajudes exteriors un vertader terratrèmol en la cosmogonia d'en Bosch Martí. El retrat homenatge a Damià Escuder (1934-2011) pretén immortalitzar artísticament el personatge en pintura a l'oli. És un potent retrat perfilat des dels angles per les banderes que li importaven, i envoltat, també, per tota mena de símbols i estels de cinc pun-

Collage, 2015-2016,
oli i encolatge sobre fusta, 100 x 80 cm.

tes i d'una lluna que marca el punt de vista de la nocturnitat, probablement immersos en una visió lliure guiada per l'LSD, tan revolucionari com fatídic en aquells anys setanta. Tota una declaració de principis.

Bosch Martí, amb tot, i com a bon humanista, ha volgut fer arribar el seu art i tot allò que dispensi un raig d'humanitat i veritat fent ús d'obres —collages— que des d'aquells anys grisos del franquisme va encolar pacientment i justicier juntament amb un altre dels seus amics indispensables: en Bep Marquès (1943-2013). Amb ell va poder construir tot un llenguatge des del grup «Praxis», que tenia el retall de premsa i les revistes il·lustrades com a material punyent i real des d'on colpejar les consciències dels poderosos i, complementàriament, les dels poble ras i viceversa. «Praxis», que va viure entre 1975 i 1990, va ser objecte d'una important

> El seu pensament és el que, partint de la lectura dels clàssics, de l'humanisme acadèmic i filosòfic, s'entronca amb el paradigma que situa l'home al centre del món

retrospectiva que es va subtítular molt adequadament «Una guerrilla comunicativa». És inevitable que, projectat des

d'aquesta faceta, Bosch Martí encara avui dia en sigui un virtuós incendiari. També van reeixir en altres moviments com el de l'«Estampa Popular» en les accions de l'Assemblea Democràtica d'Artistes de mitjan anys setanta.

En veure les obres al seu catau del carrer de Calderers o en l'exposició de La Carbonera, a Girona, o la mostra antològica de dibuixos que Eudald Camps va seleccionar-li a Les Bernardes de Salt, hom s'adona que, darrere d'aquest aparador de lluitador des del seu humanisme, també ha fet olis que s'ajusten a la temàtica «Girona», talment com van fer el mestre Vicens o els seus amics de generació Josep Perpiñà i Enric Marquès: unes girones amables, ben construïdes, geometritzants, d'edificis de colors terrosos i grisos del Barri Vell de Girona i cels encesos que s'allunyen dels festivals comunicatius d'altres pals temàtics tocats.

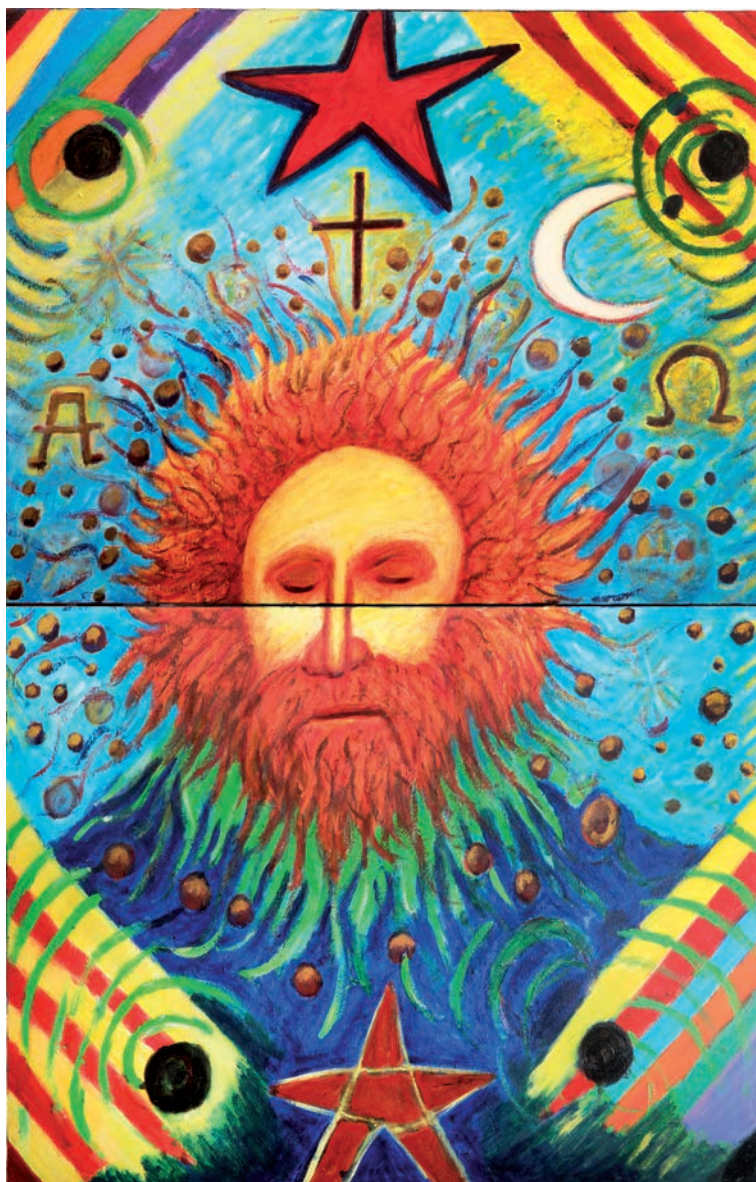
Girona, circa 2000,
oli sobre fusta, 80 x 60 cm.

Hi ha un altre capítol en l'obra de l'artista que ha puntuat la seva carrera: el muralisme, a la manera dels mexicans o dels pintors de la Rússia de després de la Revolució del 1917. Potser el més cridaner va ser *El Crist de Palau-sator*, una peça de 1968 que les forces integristes van destruir l'any 1969. El mural representava un crist a la creu, en un estil volgutament naïf, en què, com en les pintures medievals, es volia explicar als visitants la visió del cristianisme més de base, més deslligat de teologies, força més humanista que academicista.

> *Dels seus murals, El Crist de Palau-sator, de 1968, va ser destruït per les forces integristes un any més tard*

Una peça que, tot i no existir ja, es pot consultar en un text de Josep Moncunill intitulat «Un crit a Palau-Sator», i que reforça la idea que el cristianisme de Bosch Martí necessitava l'humanisme de Joan XXIII i els fonaments primigenis del Concili Vaticà II.

I mentre el temps s'escola al refugi, «psantuari», taller, intento relligar tot allò que és pal de paller en la vida d'en Bosch Martí i deixar de banda aquelles coses anecdòtiques, sovint d'ordre local, que ressegueixen certs personatges públics o públics actuals, i recordem altres

*Homenatge a Damià Escuder, 2011-15,
oli sobre fusta, 150 x 100 cm.*

temps en què en Bosch m'anomenava comissari polític i em feia ballar el cap; o recordem personatges estimats que ens han deixat: l'Enric Marquès o el Dr. Pascual de Llagostera, o els amics amb qui dina i conversa regularment; o em parla de la seva passió per la pintura exemplar de Rembrandt, Goya o del contemporani Anselm Kiefer; o de la influència de la gran novel·la decimonònica francesa, menys de Flaubert; també se li escolta alguna lleugera referència a algun flirt del passat, o dels viatges que ha fet, o de la generosa amistat amb en Casellas, que li

*> El retrat
homenatge a
Damià Escuder
(1934-2011) pretén
immortalitzar
artísticament el
personatge*

serveix per endegar noves accions dirigides a comunitats necessitades de recursos. I cal dir-ho: Bosch Martí ens és un corcò a l'ànima.

Sebastià Goday Cuixart.

Per saber-ne més:

<https://goo.gl/hkpr7F>

<http://goo.gl/nSRZ5u>

<http://goo.gl/b7cgvP>